

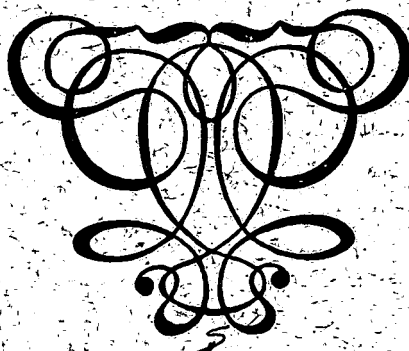
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 55

1952

HÄFTE 3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1952 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska stiftelsens kollegium (professorerna N. STJERNQUIST, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BÖLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMÉNUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset (år 15 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1952.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

NILSSON-STJERNQUIST, NILS, Samhällsutvecklingen och statskunskapens arbetsfält	189
NILSSON-STJERNQUIST, PER, Samhällsutvecklingen och rättsvetenskapens arbetsfält	198
WESTERSTAHL, JÖRGEN, Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram	206
PALME, SVEN ULRIC, Ekonomi och politik i västmaktsdiplomatin 1941—1945	220

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Riksdagen och utrikespolitiken 1951. Av NILS ANDRÉN	243
Interpellationer och enkla frågor 1945—1949. Av GÖSTA GRYM	249
Nya synpunkter på Georg III och på Peel. Av OLLE NYMAN	254
Nye undersökningar av politiska valg. Av STEN S. NILSON	256
Mandatfördelningen vid andrakammarvalen. Av C.-E. QUENSEL	259

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Ernst Wigforss, Minnen I och II. Anm. av GUNNAR GERDNER	265
Fritz Croner, Tjänstemannakåren i det moderna samhället. Anm. av KARL GUSTAV LÅNGRÉN	271
Björn Ahlander, Om rätt och rättstillämpning. Anm. av LARS BOMAN	274
Suomen Lainopillinen Kirjallisuus (Finlands juridiska litteratur) 1809—1948. Anm. av ERIK FAHLBECK	278
Tidskriftsöversikt. Av H. MEIJER	279

DANMARKS RETSFORBUND

IDÉER OCH HISTORIA

Av Fil. kand. NILS ELVANDER, Uppsala

Vid folketingsvalet i Danmark 5 september 1950 fick Danmarks Retsforbund 168.784 röster och 12 mandat.¹ Sedan det bildades 1919 har partiet varit litet och föga känt utanför Danmark; efter 1945 började en stark frammarsch, och nu har Retsforbundet ryckt upp i jämbredd med ett av de gamla partierna, Radikale Venstre. Retsforbundet har en mycket särpräglad ideologi, som dels består av georgismen, dels av de danska s. k. rättsmoraliska idéerna. Föreliggande uppsats skall behandla dels partiets ursprungliga ideologi, dels dess historia med tonvikt på vissa ideologiska utvecklingslinjer.

Georgismen är den politiska meningsriktning, som grundar sig på Henry Georges lära om jordröntan och dess socialisering. Begreppet jordrönta kan definieras som den ersättning, som produktionsfaktorn jord erhåller av hela produktionsresultatet. Om jordröntans uppkomst och betydelse utformade den amerikanske skriftställaren Henry George (1839—1897) i sitt huvudverk »Framåtskridandet och fattigdomen» (1879) en teori, som nära ansluter sig till Ricardos jordröntelag.² Enligt denna teori är det jordägarna, som främst drar nytta av samhällets ekonomiska framsteg: arbetslönen blir inte större än produktionsresultatet på jord som inte lämnar jordrönta, d. v. s. den sämsta jorden som är i bruk; på all annan bättre jord uppstår alltså en vinst, jordröntan, som slukar arbetets andel och tillför ägarna förtjänster, som blir allt större, allteftersom samhället växer och allt sämre jord tas i

¹ Folketingsvalget den 5 september 1950. Udgivet af det Statistiske departement. Khvn 1951, s. 88, s. 24.

² Carsten Welinder, »Ekonomisk teori och politik», Sthlm 1947, s. 189 ff. I »Framåtskridandet och fattigdomen» (Sthlm 1913), accepteras »Ricardos jordröntelag» öppet, s. 154 f.

bruk.³ Som förklaring till jordröntans stegring anger George, utöver denna i nära anslutning till Ricardo utformade teori, att själva samhällsbildningen ger viss jord starkt ökat värde (såsom i storstäder), samt att spekulation i framtida jordvärdestegringar ytterligare höjer jordvärdet, samtidigt som den undanhåller jord från brukning och bebyggelse.⁴

Botemedlet består i att »åstadkomma lika rätt till jorden för alla»,⁵ d. v. s. göra jorden till samhällets egendom. Detta behöver ej ske genom expropriering, som »skulle onödigtvis sårade de nuvarande sederna och tänkesätten»,⁶ utan förverkligas enklast genom att jordröntan genom beskattning indras till staten. På samma gång bör alla andra skatter avskaffas. Andra skatter fördyrar varorna och övervältras sålunda på konsumenterna,⁷ och vidare verkar de hämmande på arbetslust och företagsamhet.⁸ Jordrönteskatten. »the single tax», däremot, är enkel att indriva⁹; den uppmuntrar produktionen genom att skona det produktiva arbetet och endast drabba det improduktiva jordmonopolet; den motverkar spekulativt undanhållande av jord från brukning (eftersom själva innehavandet av jorden beskattas, medan alla förbättringar och byggnadsföretag går fria)¹⁰; den kan ej övervältras på konsumenterna; den utjämnar olikheterna i förmögenhetsfördelningen.¹¹ Någon ersättning till jordägarna för den indragna jordröntan vill Henry George ej veta av: »Om jorden verkligen tillhör folket, varför då, i moralens och rättvisans namn, skall folket betala saluvärdet för sin egen tillhörighet?»¹² Men han försäkrar å andra sidan, att »till formen skulle jordbesittningen förbliva alldeles likadan som nu».¹³

George är övertygad om, att i varje land »är jordens värde i dess helhet fullt tillräckligt att bestrida alla de offentliga utgifterna. I de högre utvecklade länderna är det mycket större än som erfordras härför».¹⁴ När reformen genomförts, skulle dessutom

³ Ibid. s. 196 f.

⁴ Ibid. s. 221 ff; s. 235 ff. Jordspekulationen förklaras vara »den rätta orsaken till de industriella kriserna» (s. 248 ff).

⁵ Ibid. s. 308.

⁶ Ibid. s. 381.

⁷ Ibid. s. 391.

⁸ Ibid. s. 408 ff.

⁹ Ibid. s. 390.

¹⁰ Ibid. s. 411.

¹¹ Ibid. s. 413.

¹² Ibid. s. 342.

¹³ Ibid. s. 383.

¹⁴ Ibid. s. 383.

statens utgifter minskas genom att förvaltningen skulle förenklas och rättsväsendet reduceras (tack vare »den med fattigdomens utrotande förbundna höjningen i sedligt hänseende»¹⁵). Det stora överskottet i statskassan kunde användas till att skapa en idealstat, till »att förverkliga socialismens bästa drömmar».¹⁶ Staten borde överta hela kommunikationsväsendet,¹⁷ skapa offentliga välfärdsinrättningar och ge rikliga anslag till kulturella och vetenskapliga ändamål. Däremot framhåller Henry George ständigt, att sedan jordmonopolet, roten och upphovet till allt ont, avskaffats, bör staten inte på något sätt ingripa reglerande och hämmande i näringslivet. Frihandel är George helt följdriktigt en entusiastisk anhängare av, men han hävdar (i »Arbete och tullskydd», 1886) att avskaffandet av de varufördyrande tullarna kommer arbetarna till godo endast om det kombineras med jordröntans indragning.¹⁸

De rent ekonomiska resonemangen intar det ojämförligt största rummet i Henry Georges skrifter. I »Framåtskridandet och fattigdomen» upptar han emellertid, sedan han avslutat den socialekonomiska undersökningen, ett så att säga sekundärt, bekräftande resonemang om »botemedlets rättvisa».¹⁹ Detta avsnitt är intressant ur ideologisk synpunkt. »Vad är det som bildar den rättmätiga grundvalen för all egendom?», frågar George; han finner svaret i individens äganderätt »till sig själv, till nyttjandet av sina krafter, till njutandet av frukterna av sina ansträngningar»; »naturens lag» säges ha givit individen denna rätt.²⁰ Men om människan har rätt till sitt arbetes avkastning, »så följer därav att ingen kan hava rätt till något som icke är produkt av hans arbete eller av en annans arbete, som överlåtits på honom»²¹; jorden är ej en sådan arbetsprodukt; alltså är den privata jordägarätten orättfärdig.²² Dessa

¹⁵ Ibid. s. 427.

¹⁶ Ibid. s. 428 f.

¹⁷ I »Sociala spörsmål» (Sthlm 1884) motiverar George socialiseringen av kommunikationerna med att »institutioner, som i sig innebära monopol, är det statens rätta åliggande att sköta» (s. 163). Samma gäller penningväsende (s. 155) och skolor (s. 164).

¹⁸ »Arbete och tullskydd», Sthlm 1910, s. 237 ff; s. 300; s. 309 ff. Påpekas bör, att Georges uppfattning i hög grad är bestämd av hans egna erfarenheter av speciellt amerikanska samhällsförhållanden. Detta betonas i Jakob Langes bok »Henry George. Socialekonomen. Reformatorn, Tänkaren». Sthlm 1937. Se t. ex. s. 34 ff, s. 51 f, s. 104.

¹⁹ »Framåtskridandet och fattigdomen», s. 311 ff.

²⁰ Ibid. s. 314.

²¹ George erkänner således äganderätten till egendom som förvärvats genom köp, byte, gåva eller arv.

²² Ibid. s. 316.

rättssynpunkter, som i fortsättningen används jämsides med de ekonomiska resonemangen,²³ underbyggs med uttalanden, där den naturrättsliga åskådningen kommer fram än tydligare: »Den lika rätten att bruka jorden är naturlig och oförytterlig; det är en rätt som förlänas varje människa med hennes inträde i världen och som under hennes vistelse där endast begränsas av andras lika rätt».²⁴ Den privata äganderätten till jorden betecknas som »ett förvägrande av den naturliga rätten», en »förvrängning av naturens lag»²⁵; den säges ha uppstått »som resultat av en inkräkning» i den ursprungliga gemensamma jordägarätten.²⁶

Mot denna naturrättsåskådning hos George kontrasterar emellertid på ett egendomligt sätt en tanke, som han ger följande formulering: »Äganderätten till jorden är det stora fundamentala faktum, som ytterst bestämmer folkets sociala, politiska och *följaktligen även intellektuella och moraliska villkor*» (kurs. här).²⁷ Här framträder oförmedlat två olika element i åskådningen: *en naturrättslig uppfattning*, enligt vilken en rätt existerar oberoende av alla samhällsförhållanden, innebärande ett krav på att ett visst samhällsförhållande skall förverkligas, och *en om den materialistiska historieuppfattningen erinrande tanke* att det moraliska, och därmed också rättsliga, tillståndet i ett samhälle bestäms av vissa äganderättsförhållanden. I linje med denna »marxistiska» uppfattning ligger Georges åsikter om förmögenhetsfördelningens inverkan på det politiska systemet: »Där det finns en någotsånär jämn förmögenhetsfördelning . . . där skall styrelsen vara bättre ju mera demokratisk den är; och omvänt, där egendomsfördelningen är mycket ojämn, där blir tillståndet desto sämre, ju mera demokratisk styrelsen är.»²⁸ Den väl fungerande demokratin förutsätter

²³ De används t. ex. för att motivera varför jordägarna ej bör ha ersättning (ibid. s. 342 ff) och varför skatter bör avskaffas (s. 395 f).

²⁴ Ibid. s. 318. De amerikanska och franska rättighetsförklaringarna citeras med gillande i »Sociala spörsmål», s. 81.

²⁵ »Framåtskridandet och fattigdomen», s. 380.

²⁶ Ibid. s. 347 ff. Den naturrättsliga teorin om samhällsfördraget accepteras däremot ej av George: »Människan är till sin natur sällskaplig»; »De första samhällena äro familjer som utvidgat sig till stammar . . .» (s. 479).

²⁷ Ibid. s. 275. Samma tanke återfinnes i några av Retsförbundets skrifter: C. N. Starcke, »Den sociale Uro og den evige Fred», Khvn 1950, s. 33 (»Det er udelukkende Erhvervsforholdene selv, som skaber Retfærdighed»); O. Helms, »Fremtidens land. Retsstaten Danmark», Khvn 1948, 2. oplag, s. 43. Den framställs också, i nästan exakt samma formulering som hos George, i »Princip- och programförklaring» av sjunde internationella konferensen för främjande av markskyld och frihandel. Samtid och Framtid, sept. 1950, s. 444.

²⁸ »Framåtskridandet och fattigdomen», s. 501. Jfr »Sociala spörsmål», s. 14.

alltså en viss ekonomisk jämlikhet; är olikheterna alltför stora tenderar den till att bli en tom form: »De demokratiska formerna må bibehållas, men det kan finnas lika mycket tyranni och styrelsemissbruk under demokratiska former som under andra — i sjelfva verket låna sig de förra villigast åt tyranni och missbruk».²⁹ Men den jämlikhet George vill införa gäller endast äganderätten till jorden (visserligen tror han att jordröntans indragning och andra skatters avskaffande skall leda till jämnare förmögenhetsfördelning)³⁰: i »Arbetets villkor» (1891) förklarar han, att »den likhet som vi vilja åvägbringa, är icke en likhet i rikedom utan en lika naturlig rätt, den likhet som både förnuft och religion proklamerar: alla barnens lika rätt till gåvorna från 'Vår Fader som är i himmelen'».³¹

Henry George var inte någon originell tänkare; hans beroende av Ricardo har redan påpekats, och han kände också till de franska fysiokraterna och deras idé om »l'impôt unique», en enda skatt lagd på jorden.³² Däremot visste han troligen inte att en skotsk författare, Patrick Dove (1815—1873), redan 1850 föreslog jordröntans fullständiga socialisering och alla andra skatters avskaffande.³³ Men även om Henry George inte var ensam om sina idéer, så hade han sin stora styrka i sin starka övertygelse och sin färgrika, medryckande stil. Hans förkunnelse, som alltmer kom att

där George fastslår att »försöket med folkstyrelse inom Förenta Staterna är tydligen misslyckadt».

²⁹ »Sociala spörsmål», s. 13.

³⁰ »Framåtskridandet och fattigdomen», s. 413, s. 426.

³¹ »Arbetets villkor», Sthlm 1951, s. 100. För socialismens strävanden saknade George i stort sett förståelse: »Det finns i själva verket ingen strid mellan arbetet och kapitalet; den verkliga striden är mellan arbetet och monopolet» (»Arbete och tullskydd», s. 330). Marx avfärdas lättvindigt: hans lära säges utmärkas av »brist på radikalism» (ibid., s. 326, not).

³² »Framåtskridandet och fattigdomen», s. 398 f; »Arbete och tullskydd», s. 313 f. — I Retsförbundets skrifter betecknas fysiokraterna stundom som föregångsmän till de egna idéerna, se t. ex. J. Lange, »Socialökonomi», Sjetta Udgave, Odense 1948, s. 109 ff; Oluf Pedersen, »Fuld Grundskyld i Danmark», Khvn 1948, s. 11; Johan Hansson, »Rättsliberalism i stället för socialliberalism», Sthlm 1950, s. 11.

³³ Om Patrik Dove, se Budkavlen nr 8—12 A, 1913 (ett utdrag ur Doves år 1850 utkomna bok »Teorin om det mänskliga framåtskridandet», med förord av Severin Christensen). Hans motivering för reformen byggde, till skillnad från Georges, helt på ett rättsresonemang, som f. ö. föregriper vissa tankar hos de danska rättsmoralsfilosoferna. Huruvida dessa påverkats av Dove har ej kunnat fastslås, men otänkbart är det inte, eftersom hans skrifter genast föll i glömska men åter aktualiserades efter ett halvsekel av georgismens och rättsmoralens anhängare (t. ex. Christensen i Budkavlen 1913). Jfr C. N. Starcke, »Lovene for Samfundsudviklingen og de sociale idealer», Khvn 1927, s. 78.

domineras av rättssynpunkterna och fick en halvt religiös prägel,³⁴ nådde vida omkring, hans böcker fick en oerhörd spridning, och i många länder (särskilt England och U.S.A.) spelade georgismen en framträdande roll i den politiska debatten omkring sekelskiftet.

Till Danmark nådde georgismen i slutet av 1880-talet. Den främste pionjären var lantbruksskolläraren Jakob E. Lange (f. 1864), som 1888 började utveckla Georges tankar i tidningen »Höjskolebladet» och i två års tid förde en livlig polemik mot flera opponenter. 1889 var Lange med bland stiftarna av den första danska Henry George-föreningen, som dock upphörde efter några år.³⁵ 1902 bildades en ny »Henry George-Forening», som alltså finns; bland grundarna var advokaten Sophus Berthelsen (1864—1930).³⁶

År 1908 läste Sophus Berthelsen en året innan utkommen bok med titeln »Naturlig Ret paa Grundlag af ækvivalent Kompensation». Han sökte upp den för honom okände författaren, läkaren Severin Christensen, och bad denne att publicera en populariserad version av sin bok i den georgistiska tidskriften »Ret», som Berthelsen hade börjat ge ut 1904. Christensen samtyckte och skrev från oktober 1908 till september 1909 en serie artiklar i »Ret» under titeln »Ret og Uret. En folkelig Fremstilling af den naturlige Retslære».³⁷

Så etablerades kontakten mellan den danska georgismen och en ny riktning inom dansk filosofi, som skulle få avgörande betydelse för Retsförbundets uppkomst och för utformningen av dess program. Den viktigaste insatsen inom denna filosofiska skola gjordes av Severin Christensen (1867—1933) i »Naturlig Ret» (1907), en omfattande moralfilosofisk och rättshistorisk undersökning, samt »Rets-

³⁴ Detta är särskilt påtagligt i »Arbetets villkor», som var ett svar till påven Leo XIII med anledning av en encyklika i arbetarfrågan, som denne utsände 1891. Se t. ex. s. 9 ff samt s. 29: »... endast med hjälp av den religiösa känslan kan den (d. v. s. jordreformen) realiseras». Samma gäller »Du skall icke stjäla. Ett ord till kristna och andra» (Sthlm 1912), ett tal som George höll i New York 1887. Se t. ex. s. 2, s. 12 ff.

³⁵ Dansk biografisk Leksikon, bd. 13, s. 562. Villads Christensen, »Den første Henry George Bevægelse i Danmark». Tryckt i Signe Bjørner: »En Verdenstankes Vækst i vort Folk», Khvn 1934, s. 99 ff, s. 127.

³⁶ M. S. Steffensen, »Frihedens Vej», 2. Oplag, 1949, s. 33; Dansk biografisk Leksikon, bd. 2, s. 553 ff.

³⁷ Personligt meddelande till förf. av bokförläggare Johan Hansson.

staten, en Fremstilling af det offentlige Livs Etik» (1911), där han utvecklade sin statsteori.³⁸

Sin utgångspunkt tar Christensen i en definition av det rättfärdiga »som det princip, der yder lige erstatning for lige ydelse, og enhver efter sin fortjeneste (suum cuique)». ³⁹ Denna kompensationsprincip anser han vara djupt rotad i det organiska livet; naturen strävar alltid att helt ersätta skador och förluster (regeneration)⁴⁰; »organismen vil intet Tab». ⁴¹ Principen om likvärdigt vederlag, ekvivalent compensation, kan, menar Christensen, också följas tillbaka till det mänskliga samlivets tidigaste yttringar; den är grundvalen för uppkomsten av de etiska värderingarna; dessa har uppstått långt före alla statsbildningar, dels i samband med handelns uppkomst, dels framkommit ur hämndkänslan. ⁴² »Vi har altsaa fundet to væsensforskellige Maader, hvorpaa Loven om Vederlag gør sig gældende i Samfundslivet, enten som *Hævn* (tvungen Erstatning) eller som *Handel* (frivillig Udvekslen).» ⁴³ I denna vederlagsprincip menar sig Christensen ha funnit grunden för en allmängiltig, objektiv och vetenskapligt grundad moral, eftersom principen dels svarar mot naturens krav, dels är nödvändig för allt mänskligt samliv; moralbegreppet blir allmängiltigt genom att avgränsas till vederlagsprincipen. ⁴⁴ Han definierar »det moralske område» som »det der omfatter den paa det ækvivalente princip hvilende ejendomsret». ⁴⁵ Äganderätten bestäms nämligen också av principen vederlag för prestation: individen äger resultatet av sitt arbete som ett likvärdigt vederlag för sin insats; han har rätt att överlåta sådan rättmätigt förvärvad egendom och rätt att i sin tur motta överlåten egendom; men ingen har rätt till något som ej skapats genom arbete. ⁴⁶ Där någon sådan företrädesrätt, grundad på vederlagsprincipen, ej är för handen, »där råder *ingens rätt*, ty ingen kan där hänvisa till

³⁸ Dansk biografisk Leksikon, bd. 5, s. 82. Vidare har den ovan nämnda artikelserien »Ret og Uret» givits ut i bokform, och på svenska utkom 1913 en sammanslagning av de viktigaste delarna av »Naturlig Ret» och »Retsstaten» under titeln »Social etik på rättsprincipens grundval» (Sthlm 1913).

³⁹ »Naturlig Ret paa grundlag af ækvivalent compensation. En moral- og retsfilosofisk Undersøgelse». Khvn 1907, s. 6.

⁴⁰ Ibid. s. 6 ff. »Rettsstaten. En framställning av det offentliga livets etik», Sthlm 1925, s. 31 ff.

⁴¹ »Naturlig Ret», s. 58.

⁴² Ibid. s. 14 ff, s. 266, s. 338; »Rettsstaten», s. 36.

⁴³ »Ret og Uret». Tidskriften »Ret», bd. 4, nov. 1908, s. 20.

⁴⁴ »Naturlig Ret», s. 104 f; »Rettsstaten», s. 21.

⁴⁵ »Naturlig Ret», s. 233.

⁴⁶ Ibid. s. 361 ff; »Rettsstaten», s. 25 ff, s. 111.

någon personlig insats, eller också råder där, sett från den andra sidan, *lika rätt*».⁴⁷ Denna lika rätt gäller naturvärdena, »jorden»⁴⁸; tankegången har en påtaglig likhet med Henry Georges rättvisbevis för kravet på jordröntans indragning.

Christensens rättsmoraliska lära är starkt individualistisk. Individ och individens rätt står i centrum; varje människa råder över sig själv och resultatet av sitt arbete.⁴⁹ Människornas inbördes relationer bestäms endast av »rättsmoralens» grundregler: respekt för den enskilda äganderätten, likvärdig ersättning för tjänster, sonande av skuld, avtals hållande; offervilja, hjälpsamhet, humanitet faller däremot utanför de nödvändiga lagarna för mänsklig samlevnad.⁵⁰ Välfärdsmoralen kritiserar skarpt: den har ingenting med »rättfärdighet» att göra; en moral, som bygger på det rent subjektiva begreppet lycka, är oduglig som norm för mänskligt samliv, ty ingen kan avgöra vad andras lycka består i.⁵¹ Rättsmoralen uppställer objektiva regler för »*huru* de särskilda ändamålen skola realiseras» — »men *vilka* ändamål en människa skall uppställa och förverkliga för att erfara det tillstånd, som kallas lycka, att bestämma detta är och måste vara en inre personlig angelägenhet».⁵²

När Christensen skall dra konsekvenserna av sin lära på statslivets område använder han ofta begreppet »naturlig rätt». Betyder det att han är anhängare av naturrätten?⁵³ För att finna svaret på den frågan kan man utgå från hans uppdelning av begreppet »ret» i »gældende ret», d. v. s. »formuleringen af den ved statsmagtens tvang opretholdte ordning» och »naturetten, jus naturale», som betecknas som »inbegrebet af de universelle lovbestemmelser, der fremgår i overensstemmelse med den almenmenschlige retsfølelses krav . . .».⁵⁴ Förebilden för sin naturrätt finner han i den romerska rättens begrepp »jus naturale», som han anser vara utformat med hänsyn till det praktiska livets krav.⁵⁵ Romarnas »jus naturale» betyder »hvad der kan afledes af menneskets *sociale natur*».⁵⁶ Men

⁴⁷ »Rättsstaten», s. 27.

⁴⁸ Ibid. s. 109 f; »Naturlig Ret», s. 231 f, s. 364. (Henry George nämns på s. 322.)

⁴⁹ Ibid. s. 234; »Rättsstaten», s. 106.

⁵⁰ Se t. ex. »Naturlig Ret», s. 148 f; »Rättsstaten», s. 56, s. 68.

⁵¹ Ibid. s. 47 f; s. 69 ff.

⁵² Ibid. s. 77.

⁵³ D. v. s. 16- och 1700-talens naturrättsliga skola.

⁵⁴ »Naturlig Ret», s. 413 (»Etiske begrepsbestemmelser»).

⁵⁵ »Naturlig Ret», s. 330 ff. Han anser (s. 340) att »siden Romernes dage kan naturetten ikke siges at have gjort store fremskridt».

⁵⁶ Ibid. s. 343.

han konstaterar också »att den princip, som de grekiska och romerska filosoferna funnit i de oskrivna lagarna och som de med rätta tillade allmängiltighet, verkligen förtjänar namnet naturrätten (jus naturale), emedan den är djupt rotad i de organiska livsbetingelserna».⁵⁷ Det är tydligt, att det Christensen kallar naturrätt överensstämmer med hans objektiva moralbegrepp, d. v. s. bestäms av vederlagsprincipen. »De love, hvori ækvivalensprincipen især gør sig gældende, er både de mest konstante og de mest universelle; — grunden er at de har deres rod i sædvaner, der direkte udspringer af fællesskabets vitale betingelser.»⁵⁸ Lagarna, d. v. s. »den gældende ret» (den positiva rätten), bör präglas av vederlagsprincipen för att vara rättfärdiga⁵⁹; ursprungligen hade lagarna denna karaktär, men statsmakten har alltmer förvanskat vederlagsprincipen för att kunna tillgodose sina egna intressen⁶⁰; staten uppfattas som en tvångsmakt, som usurperat och kränkt ett ursprungligt, rättfärdigt tillstånd. Den naturrättsliga samhällsfördragsteorin förkastas således.⁶¹ Likaså kritiseras idén om medfödda mänskliga rättigheter: en rättighet är en positiv fördel, som förvärfvas som vederlag för en motsvarande prestation, alltså kan inga rättigheter vara medfödda.⁶² Inte ens rätten till ekvivalent kompensation är medfödd, den är »et socialt produkt».⁶³

Frågan om Christensen är att betrakta som en senfödd anhängare av 1600- och 1700-talens naturrättsliga skola måste tydligen besvaras med nej.⁶⁴ Däremot tror han på en »naturlig ret», som behärskas av vederlagsprincipen, som är allmängiltig och som existerar evig och oföränderlig bortom den skiftande, med statliga maktspråk hävdade positiva rätten. Han kallar den »naturlig», därför att den enligt hans mening dels svarar mot naturens lagar, dels är inneboende i människans sociala natur. Hans uppfattning

⁵⁷ »Rättsstaten», s. 37.

⁵⁸ »Naturlig Ret», s. 349.

⁵⁹ Ibid. s. 355.

⁶⁰ Ibid. s. 279 ff.

⁶¹ Ibid. s. 48, s. 303.

⁶² Ibid. s. 372 ff, särskilt s. 376.

⁶³ Ibid. s. 374.

⁶⁴ En meningsfrände till Christensen, prof. C. N. Starcke, tycks förneka att C. överhuvud omfattar något slag av naturrättslig åskådning: »Den skarpe Tilbagevisning af Statsmagtens Formynderskab, som er Kernen i ... Severin Christensens hævde af Individets personlige Frihedsret, hviler imidlertid ikke paa nogen naturlig eller ... metafysisk Ret for Individet, men alene paa den sejrende Erkendelse af, at Samlivet i Samfundene kun bliver sundt, hvor denne Individets Ret respekteres» (»Lovene for Samfundsudviklingen», s. 330).

av rättens väsen kan sägas vara allmänt naturrättslig (eftersom han skiljer mellan naturlig rätt och positiv rätt), men begreppet naturlig rätt ger han en speciell innebörd (nämligen överensstämmelsen med vederlagsprincipen). Han förkastar nya tidens naturrättsliga spekulation men går tillbaka till romerska rättens »jus naturale». Henry George däremot var påverkad av de engelsk-amerikanska naturrättsliga idéerna om medfödda mänskliga rättigheter.⁶⁵ För Henry George betydde den naturliga rätten, i den Jeffersonska oavhängighetsförklaringens anda, allas lika rätt till jorden; för Severin Christensen betydde den naturliga rätten, i de romerska juristernas anda, likvärdigt vederlag.

Grundtanken i Christensens statsteori är att »den naturliga rätten» skall förverkligas i statslivet, så att samma moral, nämligen rättsmoralen, kommer att råda för staten och för den enskilda individen. Detta leder, utifrån rättsmoralens individualistiska premiser, till ett energiskt avvisande av varje form av statligt tvång och ingrepp i den privata äganderätten: »De medborgare, vilka fattat rättsstatens idé, önska överhuvud icke att regeras.»⁶⁶ »Statens gränser går där, varest den enskilde kan visa att hans privata äganderätt börjar, och statens hela befattningstagande med de privata rättigheterna inskränker sig till att vara en reglering av dessa.»⁶⁷ Bestämningen av statsmaktens gränser är ett centralt problem för Christensen. Han utgår från att endast ett fritt medgivande skapar en etisk förpliktelse för individen att lyda ett statligt påbud⁶⁸; saknas denna auktorisering från individens sida, begår staten övergrepp.⁶⁹ Övergreppet blir inte mindre av att beslutet fattats av folkets majoritet: »Övergrepp kunna begås lika väl av ett flertal som av ett mindretal.»⁷⁰ Härav följer att *samtliga* medborgare måste vara eniga om vilka uppgifter staten skall ha; staten kunde tänkas som en förening, bildad blott för främjande av sådana ändamål som samtliga medborgare på förhand sanktionerat. Men ingen stat har

⁶⁵ Jfr t. ex. »Sociala spörsmål», s. 80 f.

⁶⁶ »Rättsstaten», s. 80. Jfr Program for Danmarks Retsforbund, B. II (»Statens Opgave er at værne Borgernes personlige Frihed»). — Retsforbundets program är på många punkter direkt influerat av Christensens teorier. Där överensstämmelsen mellan dessa och programmet är särskilt stor, skall i det följande hänvisning göras till vederbörande punkt i programmet (i forts. cit. »Program»).

⁶⁷ »Rättsstaten», s. 115.

⁶⁸ Ibid. s. 98 f; »Naturlig Ret», s. 311 ff.

⁶⁹ »Rättsstaten», s. 100. Staten kan dock, utan att begå övergrepp, ingripa utan individens medgivande, om denne begått brott, s. 100, s. 103.

⁷⁰ Ibid. s. 101.

uppstått som en förening, och erfarenheten kan inte säga oss vilka statsuppgifter som skulle kunna påräkna allas anslutning. Lösningen består i att man »rådfrågar de sociala naturlagarna», d. v. s. tillämpar Christensens rättsmoral: »Vad en statsmakt . . . kan med säkerhet göra sig räkning på att vinna *allmän anslutning* (kurs. här) till är en enda, bestämd uppgift: att öva rätt och att icke kräva mera än sin rätt.»⁷¹ Men knappt har denna tanke om allmän anslutning till de rättsenliga statsändamålen framförts, förrän den överges: »Vilka ändamål som äro rättsenliga statsändamål avgöres principiellt (och på samma sätt således vad som är övergrepp från statens sida) och icke på grund av den anslutning, som de vunnit eller kunna vänta av ett tillfälligt flertal.»⁷² När det gäller att fastställa statsmaktens gränser duger alltså varken majoritetsbeslut eller enhällighet, det skall avgöras »principiellt». Vem skall då fatta detta viktiga avgörande? »Det förmår blott en makt i världen, nämligen den etiska vetenskapen.»⁷³ Den elit, som företräder den etiska vetenskapen, och som antas besitta en högre insikt om vilka statliga uppgifter, som alla medborgare kan ansluta sig till, skall ha sitt säte i en slags högsta domstol, »*Retsværnetinget*», och denna domstol skall alltså fastställa gränserna för statens verksamhet (därjämte skall den avgöra om lagar och andra regeringshandlingar står i överensstämmelse med rättsstatens principer, d. v. s. med rättsmoralen).⁷⁴ Inom de på detta sätt fastställda gränserna för statsmakten råder allmän och lika rösträtt och avgörandena träffas genom *majoritetsbeslut*, vilket motiveras med att statens verksamhet har begränsats till »det rätta förvaltandet av de verkligt gemensamma uppgifterna».⁷⁵ Christensens resonemang om bestämningen av statsmaktens gränser är oklart och motsägelsefullt: han kräver allas anslutning till begränsningen av statens uppgifter, men låter ändå »den etiska vetenskapens» representanter företa denna begränsning.

⁷¹ Ibid. s. 102.

⁷² Ibid. s. 102 f; jfr s. 114.

⁷³ Ibid. s. 207 f.

⁷⁴ Ibid. s. 217 f. Samma tanke framförs av C. Lambek i »Retsstat eller Socialisme» (Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1927), s. 104 f. Jfr betr. Retsværnetingets lagprövningsrätt »Program», B. II 1) e). Christensen uppger (»Rättsstaten», s. 217, not) att namnet »Retsværneting» föreslagits av C. Lambek. — C. synes dock vilja ge folket sista ordet: »Naturligtvis kan folket tänkas komma att kullkasta dessa beslut — men någon säkrare garanti för en rättsstats upprätthållande än folkets egen aktning för sakliga avgöranden av vad som är rätt och orätt kan nu en gång icke skapas» (s. 218).

⁷⁵ »Rättsstaten», s. 211.

Vilka är då de begränsade uppgifter, som staten bör ta befattning med? Tanken är, att alla skall ha lika stort intresse i de statliga uppgifterna; de skall vara »gemensamma» och inte beröra det privata livets förhållanden och den privata äganderätten annat än i den mån det är nödvändigt för rättssäkerhetens upprätthållande.⁷⁶ Statens främsta uppgift blir rättsväsendet. Här bör vederlagsprincipen tillämpas: straffet skall gå ut på att brottslingen lämnar vederlag till sitt offer. Detta tänkes gå så till att brottslingen utför straffarbete, vars avkastning tillfaller den förfördelade⁷⁷; för oersättliga skador kan livstids straffarbete ådömas.⁷⁸ Vidare krävs kostnadsfri rättshjälp för alla.⁷⁹ Staten bör genom lagstiftning, ägnad att stärka det personliga ansvaret, motverka tryckfrihetsmissbruk och andra kränkningar av den personliga integriteten⁸⁰ samt alkoholmissbruk.⁸¹ Hälsovårdsväsendet faller inom gränserna för »de gemensamma uppgifterna»,⁸² likaså förmyndarväsen för omyndiga och för barn, som försummas av föräldrarna.⁸³ Däremot bör all statlig socialvård för personer, som kan reda sig själva, avskaffas, ty humanitet är en privatsak, och staten har ingen rätt att öva välgörenhet mot vissa medborgare med de andras pengar: »Statens sag er det at være retfærdig, den enkeltes at være human.»⁸⁴ Vidare säges den statliga socialvården skapa understödstagaranda och förkväva den naturliga hjälpsamheten.⁸⁵ Staten bör undanröja orsakerna till fattigdom och arbetslöshet (vilket främst tänkes ske genom jordrätans indragning, som, med ett rent georgistiskt resonemang, säges skola ge existensmöjligheter åt alla och högre löner)⁸⁶; sedan staten med detta gjort sitt, är det de enskilda medborgarnas sak att med frivillig försäkring skydda sig mot sjukdom och olycksfall och med frivilligt sparande sörja för sin ålderdom.⁸⁷ Till statens uppgifter skall vidare höra en viss kontroll över kommunikationsväsendet, som bör vara privatägt.⁸⁸ Rättsstatens försvar mot inre

⁷⁶ Ibid. s. 115 ff.

⁷⁷ Ibid. s. 121 f. Jfr »Program», B. II 1) a).

⁷⁸ Ibid. s. 126. Benådning kan dock medges, med de anhörigas samtycke.

⁷⁹ Ibid. s. 144. Jfr »Program», B. II 1) b).

⁸⁰ Ibid. s. 145 ff. Jfr »Program», A. I. 4).

⁸¹ Ibid. s. 149 ff. (totalförbud avvisas).

⁸² Ibid. s. 151 f. Jfr »Program», B. II. 4).

⁸³ Ibid. s. 195 ff. Jfr »Program», B. II. 5).

⁸⁴ »Naturlig Ret», s. 258.

⁸⁵ »Rättsstaten», s. 225 f, s. 228.

⁸⁶ Ibid. s. 220—224.

⁸⁷ Ibid. s. 227 f. Betr. inställningen till socialpolitik, jfr »Program», A. I. b).

⁸⁸ Ibid. s. 130 f. Jfr »Program», B. II. 6) b) och c).

och yttre fiender är också en »gemensam angelägenhet», men till hären får endast frivilliga användas, eftersom tvungen värnplikt strider mot rättsmoralens individualistiska uppfattning och kräves avskaffad.⁸⁹ Beträffande utrikespolitiken pläderar Christensen för en internationell rättsordning, grundad på frihandel och jordrätans indragning samt allmänt rättsmoraliska principer.⁹⁰

Allt som faller utanför de här uppräknade statsuppgifterna (penningväsendet är naturligtvis statligt, se nedan) bör skötas privat. Sålunda förkastas statligt stöd åt vissa näringar. Överhuvudtaget avvisar Christensen lika energiskt som Henry George alla statliga ingrepp i näringslivet; truster bör ej kriminaliseras utan tvingas att självdö genom att den lika rätten till naturvärdena förverkligas.⁹¹ »Istället för att misstro den fria konkurrensen skall man tro ännu mera på densamma» — det är Christensens recept för den ekonomiska politiken.⁹² — Skolväsendet bör staten överlåta åt det privata initiativet, så när som på att den mest elementära undervisningen i de för samlivet i »rättsstaten» oundgängligen nödvändiga disciplinerna (läsning, skrivning, räkning, samhällskunskap, rättsmoral) bör vara obligatorisk; alla skolor borde vara »privata under statens kontroll».⁹³ Alla statliga understöd till vetenskapliga och kulturella ändamål bör helt avskaffas, och motiveringen är att det är fråga om privata angelägenheter, som alla inte är intresserade av; kulturens frihet åberopas också som argument.⁹⁴ Med samma motivering förkastas statskyrkosystemet.⁹⁵

Utgifterna för denna begränsade statsverksamhet blir inte stora, och Christensen räknar med att de kan täckas av inkomsterna: den helt indragna jordrätan, som kallas »grundskyld», och vissa andra monopolavgifter (av sådana nämns endast statliga avgifter på det privata trafikmonopolet), samt inkomsterna av det statliga penning-

⁸⁹ Ibid. s. 185 f. Jfr »Program», B. II. 1) c) samt betr. värnplikten A. I. c).

⁹⁰ Ibid. s. 171—190. I detta kapitel talas om Nationernas Förbund, vilket naturligtvis inte förekom i 1911 års upplaga. I den 1913 utkomna »Social etik» framförs dock önskemål om »internationellt rättssystem» (s. 283 f) och om avskaffande av den hemliga diplomatin (s. 272 f). Jfr »Hälsingborgsprogrammet» för »ett rättsdemokratiskt världsförbund» av den 5/8 1917, återgivet som bilaga till »Rättsstaten» (s. 249 ff). Detta program är utformat i mycket nära anslutning till Christensens rättsmoral.

⁹¹ »Rättsstaten», s. 155 ff. Jfr »Program», A. I. 2).

⁹² Ibid. s. 159.

⁹³ Ibid. s. 204 f. Jfr »Program», A. I. c).

⁹⁴ Ibid. s. 230 ff.

⁹⁵ Ibid. s. 230. Jfr »Program», A. I. a).

väsendet.⁹⁶ På frågan vad som skall göras om jordräntan (som naturligtvis blir den största inkomstposten) inte skulle räcka till »måste ges det svaret, att det *skall* räcka till»; men Christensen tror snarare att det blir ett överskott, som då »bör tillfalla alla medborgare i lika stora andelar».⁹⁷ Han kräver att alla slags skatter och all tull skall avskaffas; motiveringen är rättsmoralisk (rätten till arbetets resultat).⁹⁸ Arvsskatt och gåvoskatt förkastas med samma motivering: man skall ha rätt att disponera sin egendom som man vill, följaktligen också att testamentera bort den; däremot erkänns ingen rätt för de efterlevande att kräva arv.⁹⁹

I fråga om statens inkomster överensstämmer alltså Christensens åsikter helt med Henry Georges. Men i fråga om användningen av dessa inkomster går deras åsikter isär: George vill »förverkliga socialismens bästa drömmar» genom offentliga inrättningar av olika slag, ge understöd åt kulturen och förstatliga kommunikationer och skolor; Christensen avvisar skarpt dessa projekt som otillbörlig hopblandning av gemensamma och privata intressen. Han förklarar »att George i fråga om *användandet* av folkets gemensamma egendom icke står på rättsmoralens ståndpunkt» utan behärskas av nyttighetsmoralen.¹ Jordräntereformen måste kombineras med den rättsmoraliska begränsningen av statens uppgifter för att kunna »etiskt sett . . . försvaras».² Georgisterna varnas för ett ensidigt ekonomiskt betraktelsesätt, som kommer dem att förbise de etiska aspekterna.³

I slutet av »Rättsstaten» kommer Christensen in på frågan om »övergången från maktstat till rättsstat».⁴ Han utgår från »att man

⁹⁶ Ibid. s. 128 ff. Henry Georges benämning på jordränteavgiften, »single tax», betecknas som vilseledande, eftersom staten bör ta upp även andra monopolavgifter.

⁹⁷ Ibid. s. 129. Jfr »Program», B. II. 3) c). Han framkastar också tanken att en del av överskottet kan användas till vissa »frivilliga kollektivutgifter» men dessa självtagna extrautgifter bör beslutas »samfällt» (s. 117).

⁹⁸ Ibid. s. 128, s. 133 f. Betr. statens inkomster, jfr »Program», B. I och A. II. 1).

⁹⁹ Ibid. s. 133. Jfr »Program», A. II. 2) och 3).

¹ Ibid. s. 94.

² Ibid. s. 95.

³ Denna varning framföres med större skärpa i »Social etik», s. 144 ff, där det sägs vara i Georges »anda» att genomföra den rättsmoraliska begränsningen av statens uppgifter, förutan vilken jordräntereformen är »blott halv, ja ej ens halv, den är så gott som *värdelös*» (s. 146). Möjligen har Christensen, sedan han skrev detta (1913), av taktiska skäl måst dämpa kritiken mot georgisterna för att dessa ej skulle ställa sig utanför Retsförbundet.

⁴ »Rättsstaten», s. 235 ff. Detta gäller således 1925 års svenska upplaga. 1911 års danska originalupplaga har tyvärr ej kunnat anskaffas. Men det förhållandet

kan inte anlägga någon rättsmoralisk synpunkt på de medel, som skola föra *över i rättstillståndet*. Övergången kan tydligen tänkas ske med rena maktmedel: »Etiskt sett är det likgiltigt om det är många rösters eller få viljors makt som fullbordar övergången»; »... Det är möjligt att denna roll tillfaller ett fåtal intelligenta och modiga män som veta vad de vilja.»⁵ Världskriget (det första alltså) säges ha medfört en stämning för hastig övergång. Även på frågan om ersättning åt jordägarna för jordräntans indragning och inlösnings av offentlig skuld (Christensen kritiserar statlig skuldsättning, s. 136 f.) hör man »anlägga en rent praktisk synpunkt». Frukten för »de kriser, som skulle uppstå vid ett plötsligt genomförande av kravet på full jordavgift utan ersättning»⁶ driver Christensen att avvisa den georgistiska uppfattningen att ingen ersättning skall ges. Han redogör för ett förslag från 1923 om 30 % avgift på alla förmögenheter, som skulle ge medel till ersättning åt jordägarna.⁷

Med Christensens »Retsstaten» förelåg det blivande *Retsförbundets ideologi* fullt utformad, och partiets programkrav var i allt väsentligt företecknade; programmet kan liknas vid ett kompendium på boken. Under åren omkring 1910 hade han emellertid också ett nära samarbete med två andra filosofer,⁸ nämligen läraren och psykologen H. C. Lambek (f. 1870) och Dr. phil. Axel Dam (1868—1936).⁹ I hur hög grad har dessa bidragit till utformningen av den rättsmoraliska läran och dess tillämpning i statslivet? I »Naturlig Ret» citeras Lambeks psykologiska teorier med instämmande på flera håll, och Dam nämnes på ett ställe.¹⁰ I sitt 1908 utkomna arbete »Om social Retfærdighed paa Grundlag af Ejendomsret» nämner Lambek i en not att han skrev ett utkast till boken innan »Naturlig Ret» utkom, men att hans uppfattning ifråga om begränsningen av statens uppgifter därefter påverkats av Christensen.¹¹ Förhållandet

att »Social etik» inte innehåller något om övergångsproblemet gör det troligt att det inte heller stod något därom i den två år tidigare utkomna »Retsstaten».

⁵ Ibid. s. 236.

⁶ Ibid. s. 238.

⁷ Ibid. s. 237.

⁸ Personligt meddelande till förf. av bokförläggare Johan Hansson.

⁹ Dansk biografisk Leksikon, bd. 13, s. 526 (Lambek); Ibid., bd. 5, s. 556, och Viggo Starcke om Retsförbundet i »Den danske Rigsdag 1849—1949», Bind III, Khvn 1950, s. 356 (Dam).

¹⁰ »Naturlig Ret», s. 53, s. 55 ff, s. 113 f (Lambek); s. 382 (Dam).

¹¹ Lambek, »Om social Retfærdighed» (Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag. 1908), s. 72, not.

synes vara det, att framförallt Lambek från psykologiska utgångspunkter lämnat självständiga bidrag till den filosofiska rättsmoralens utveckling, men att äran av att ha utformat statsteorin väsentligen tillkommer Christensen ensam. Detta antagande får sin bekräftelse när man kan konstatera, att Lambeks samhällsuppfattning i »Om social Retfærdighed» på väsentliga punkter avviker från Christensens i »Retsstaten» för att i senare arbeten i viss mån närma sig dennes, i Retsforbundets program »auktoriserade» uppfattning.¹²

Prof. C. N. Starcke (1858—1926)¹³ gjorde redan 1889 i »Etikens teoretiska Grundlag» det första försöket att avgränsa moralbegreppet till något, som kan kallas en praktisk levnadsregel, och inledde därigenom i viss mån den rättsmoraliska skolans mot Höfdings välfärdsmoral riktade strävanden.¹⁴ De följande åren lämnade han inte några direkta bidrag till utvecklingen av Retsforbundets ideologi. Omkring 1908 började han skriva om georgismen,¹⁵ men några insatser vid utformningen av den rättsmoraliska statsteorin gjorde han troligen inte. Antagandet bestyrks vid ett studium av hans 1920 utgivna bok »Den sociale Uro og den evige Fred». Här framföres, i stort sett, de georgistiska förslagen till lösning av de sociala problemen, och motiveringen är präglad av sociologiska synpunkter, medan däremot alla resonemang om naturlig rätt, ekvivalent compensation o. s. v. saknas. Christensens preciserade begränsning av statens uppgifter har heller ingen motsvarighet, men Starcke, som

¹² Lambek ser vederlagsprincipen som en själslig balansföreteelse (»Om social Retfærdighed», s. 7 ff). I detta arbete godtar L. skatter och föreslår bl. a. centraldirigerad prissättning och kapitalröntans avskaffande (s. 87; s. 61; s. 56 ff). Dessa från George och Christensen avvikande tankar har L. övergivit i »Retsstat eller Socialisme» (1927). Se s. 64; s. 46; s. 43. I »Moralens grundval och gränser» (Sthlm 1937) är anslutningen till Christensen fullständig (se t. ex. s. 94 ff och s. 114). — Axel Dams betydelse är till följd av källmaterialets knapphet svår att fastställa, men troligen var den ganska liten. Han utgav år 1916 tills. m. Christensen och Lambek en lärobok i rättsmoral, »Rättsmoral i privatliv och statsstyrelse. Grundlinjer till undervisning i morallära» (Sthlm 1916), där han skrev kapitlen om uppfostran och rättsmoralisk pedagogik (s. 185 ff, s. 213 ff, 225 ff).

¹³ Dansk biografisk Leksikon, bd. 22, s. 416.

¹⁴ C. N. Starcke, »Etikens teoretiske Grundlag». Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, bd. II, Khvn 1888—89, s. 329 ff. Jfr Axel Dams förord till 1925 års svenska uppl. av »Rettsstaten», s. 3 ff.

¹⁵ Se bibliografin i »Lovene for Samfundsudviklingen», s. 399 ff. Bland hans skrifter om Henry George märks »Georgeisme eller Læren om den retfærdige Samfundshusholding», 1911, där han helt ansluter sig till georgismen; han talar endast helt allmänt om »Fordelingens moraliske Love» (s. 3, s. 14). Starcke var med i Henry George Foreningen (Viggo Starcke, »Danmarks Retsforbund» i »Den danske Rigsdag 1849—1949», s. 354).

var en drivande kraft vid Retsforbundets bildande 1919,¹⁶ har naturligtvis samma grundsyn som denne: »Fremtidens Samfund kan kun bygges paa Retfærdighed, ikke paa Humanitet og Hjælpsomhed»: »Retfærdighedskravet bestaar i, at Samfundsmagten skal sikre enhver mod at blive berøvet Udbyttet af sit Arbejde».¹⁷

Om demokratins genombrott uttalar Christensen följande hårda ord: »Man blev av med en despot och fick några hundra despoter i stället; och hade inte de många, därför att de 'representerade folket', förvärvat sig en ännu större 'rätt' än den ene att förvalta våra affärer?»¹⁸ Denna tanke, att det demokratiska majoritetsstyret innebär en maskerad diktatur därför att dess befogenheter är för vidsträckta, återkommer ständigt hos *Retsforbundets ideologer*; den formuleras i deras senare arbeten allt skarpare och får en tillsats av förbittrad kritik mot partiväsendet, som säges medföra grupp-egoism och korruption.¹⁹ Det grundläggande botemedlet består, menar man, i att begränsa statens verksamhet till de angelägenheter, som alla antas ha lika mycket intresse av; endast inom detta område skall majoritetens vilja vara bestämmande. Men det rådande representativa systemet borde inte användas i »rättsstaten», ty, säger man, det ger inte tillräckligt noggrant uttryck för olika meningar utan är ägnat att befästa partiväldet.²⁰ Det gällde att finna ett system, som kunde ge de enskilda väljarna största möjliga inflytande.

Man fann vad man sökte i advokaten Johan Pedersens (1859—1920)²¹ idéer om kvalitetsmetoden vid omröstningar och om fri valrätt. Pedersen utvecklade i ett par skrifter 1903—04 sin s. k. kvalitetsmetod,²² som kan sägas gå ut på att det förslag är antaget, som uppnår majoritet över vart och ett av de övriga förslagen i direkt sammanställning med dem ett och ett; omröstningen enligt denna metod går så till att ordföranden (talmannen) först ställer

¹⁶ Signe Björner, »Retsforbundets første Tiaar 1919—1929». Særtryk af Det frie Blad. 1930, s. 3.

¹⁷ »Den sociale Uro og den evige Fred», s. 26.

¹⁸ »Rättsstaten», s. 206.

¹⁹ Se t. ex. »Naturlig Ret», s. 309, s. 315; »Om social Retfærdighed», s. 78 f.; »Retsstat eller Socialisme», s. 3, s. 63 ff. (Man gav »Flertallet Selvstyre + Tyranni over de andre ...», s. 63); »Moralens grundval og grænser», s. 152 f.; »Den sociale Uro og den evige Fred», s. 106 ff. (... parlamentarismen er ... Midlet til at sætte den politiske Korruption i System ...», s. 109).

²⁰ Se t. ex. »Rättsstaten», s. 212 f.

²¹ Dansk biografisk Leksikon, bd. 18, s. 96.

²² N. S. Svendsen, »Demokratiets Genrejsning», Khvn 1926, s. 116.

proposition på de två förslag, som han antar har flest anhängare, och därefter ställer det segrande förslaget mot det som han anser vara närmast populärast o. s. v.²³ Från denna reform av omröstningsförfarandet fördes Pedersen vidare till tanken på en reform av hela representationskicket,²⁴ och han framlade sin nya idé i artikeln »Selvstyre fra neden» i Dansk Tidsskrift år 1905.²⁵ Han utgår från ett principiellt förord för direkt demokrati: »Det indirekte Selvstyre maa ikke fjærne sig fra det direkte mere end strengt nødvendigt.»²⁶ Målet är att varje uppfattning, oavsett hur många anhängare den har, skall bli representerad, och det nås genom att varje röstberättigad medborgare bara röstar på en representant och genom att vikten av varje representants röst i riksdagen beräknas efter just det antal röster, varmed han valts. Risker att en på detta sätt vald församling skulle bli för stor motverkas på två sätt: dels skall utgifterna för representationen täckas proportionellt (med ett visst belopp per röst), varför representanter med blott ett fåtal röster bakom sig i allmänhet inte kommer att infinna sig på riksdagen; dels skall en representant ha rätt att överflytta sina röster till en annan, lika-sinnad representant. Hela landet skall vara en valkrets. I fortsättningen utvecklar Pedersen ett projekt om reformerat tvåkammerssystem med »fri valrätt» till den ena kammaren, men det synes inte ha spelat någon viktig roll för Retsforbundet.

Johan Pedersen bildade 1906 »Dansk Selvstyre-Forbund»²⁷ och började samma år utge tidskriften »Samstyre» (den upphörde vid hans död 1920).²⁸ Han fick snart åtskilliga georgister till anhängare, bl. a. Sophus Berthelsen och Johan Hansson (denne utvecklade Pedersens idéer i »Värklig självstyrelse», (Göteborg 1906). Redan 1906 infördes kvalitetsmetoden och den fria valrätten i Henry George Foreningen.²⁹ Man tillämpade alltså inom sin egen krets de metoder, som man önskade införa i statsstyrelsen. Även Christensen anslöt sig till Pedersens förslag om fri valrätt men förbigick hans projekt för omdaning av hela författningen.³⁰ Den

²³ Ibid. s. 95, s. 34.

²⁴ Johan Hansson, »Värklig självstyrelse», Gbg 1906, s. 50 f.

²⁵ Dansk Tidsskrift, Khvn 1905, s. 295 ff.

²⁶ Ibid. s. 296.

²⁷ C. E. Pedersen, »Samstyre. Samfundets rette orientering i styremæssig henseende», Khvn 1949, s. 7.

²⁸ Svendsen, a. a., s. 116 ff.

²⁹ Signe Björner, »En Verdenstankes Vækst i vort Folk», s. 56, s. 78.

³⁰ »Rättsstaten», s. 213 ff; »Social etik», s. 331 ff; »Rättsmoral i privatliv och statsstyrelse», kap. »Statsmaktens organisation», s. 166 ff. I »Rättsstaten» (s. 215)

s. k. samstyrelserörelsen, som de följande åren verkade för Pedersens idéer, hade en etiskt-naturrättslig orientering, som tyder på inflytande från Christensen och hans meningsfränder.³¹

Retsförbundet har upptagit kravet på fri valrätt i sitt program.³² Kvalitetsmetoden nämns inte i programmet, men däremot talas i partiets stadgar om att »styrelserforsamlingen», som är högsta instans och partiets »rigsdag»,³³ skall välja verkställande organet, »förbundsrådet», enligt kvalitetsmetodens regler.³⁴ I styrelserforsamlingen äger varje medlem rätt att personligen delta men kan också låta sig representeras enligt fria valrättens principer.³⁵ En annan sak, som inte nämns i programmet, är den s. k. »Stemmefflyttningen». Detta är en komplettering av den fria valrätten och kan sägas gå ut på att väljaren *när som helst* har rätt att flytta sin röst från sin ursprungliga representant till en annan representant, som han fått större förtroende för. Idén om stemmefflyttning synes ha utvecklats först efterhand, men när den först framfördes har ej kunnat fastställas.³⁶

Innan *Retsförbundets* uppkomst skildras skall några politiska förhållanden beröras, som ger förklaringen till att georgismen fått en viss betydelse i dansk politik och som samtidigt till en del förklarar, varför Retsförbundet i Danmark blivit ett ganska stort parti.

Under åren omkring sekelskiftet spelade, som så ofta förr i jordbrukslandet Danmarks historia, jordbruksfrågor och därmed förbundna skattefrågor en central roll i den danska politiken. Venstre krävde skattereformer, som bl. a. skulle innebära, att de gamla grundskatterna avlöstes av dels fastighetsskatt, dels inkomst- och förmögenhetsskatt.³⁷ Georgisterna opponerade redan under

föreslår C. att riksdagen, om den trots de av Pedersen anförda garantierna skulle tendera att bli för stor, skall begränsas till 150 ledamöter, utsedda genom val i två omgångar: de 150 som fått flesta rösterna första valdagen är valda, och i den andra omgången får de väljare, som blev orepresenterade i den första, överflytta sina röster på vem de vill av de 150.

³¹ C. E. Pedersen, a. a., s. 9. (Samstyre-Kongressens resolution 1913, vari talas om »etiske naturlove» o. d.).

³² »Program», B. III a) och b).

³³ Vedtægter for Danmarks Retsforbund, § 8.

³⁴ Ibid. § 11, 1 och 3.

³⁵ Ibid. § 6, 2 och 3; § 9, 2.

³⁶ Den nämns i »Rättsstaten» (1925), s. 215 och hos Svendsen, a. a. (1926), s. 68. Jfr t. ex. M. S. Steffensen, »Frihedens Vej», (andet Oplag 1949), s. 40; Povl Skadegård, »Et moralskt parti» (Slagelse 1947), s. 15.

³⁷ P. Engelstoft och F. W. Wendt, »Haandbog i Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage», Khvn 1934, s. 272 f, s. 275.

1890-talet mot detta program, och när dess genomförande var nära förestående efter Venstres regeringsbildning 1901, bildades Henry George Foreningen 1902 för att verka för »grundskyld» (jodräntevavgift) i stället för de planerade nya skatterna.³⁸ Man riktade särskilt sin agitation till »husmændene» (småbrukarna), som väntades få sämre villkor om Venstres skattereform genomfördes. Den 8 november 1902 antogs av ett husmandsmöte i Køge den s. k. Køge-resolutionen, som var skriven av georgisten Sophus Berthelsen. Här krävdes, att alla skatter och tullar skulle ersättas av »grundskyld», och som villkor för att få småbrukarnas stöd uppmanades partierna att verka för dessa krav.³⁹ Venstres skattereform genomfördes emellertid 1903, och den väckte missnöje särskilt bland småbrukarna, som fick högre skatter, medan de större gårdarna fick lättnader.⁴⁰ Georgisterna fortsatte att arbeta för grundskyld, deras förening växte starkt, och efter Venstres sprängning 1905, där skattelagarna och småbrukarfrågan var medverkande orsaker,⁴¹ stödde de i allmänhet det nya partiet Radikale Venstre,⁴² som i sitt program upptog krav på viss grundvärdebeskattning.⁴³ Georgisterna S. Berthelsen och Jakob Lange deltog som sakkunniga i vissa marktaxeringar, som 1909 igångsattes av finansdepartementet i avsikt att förbereda eventuell grundvärdebeskattning.⁴⁴ Men eftersom det skulle dröja ända till 1922, innan ett litet steg togs i riktning mot sådan skatt, tröttnade många georgister på att stödja de bestående partierna och var beredda att ansluta sig till ett nytt parti, som radikalt ginge in för grundskyld.⁴⁵

Det var inte bara på georgistiskt håll, som man var beredd att bilda ett nytt parti. Redan 1916 bebådade Lambek ett »rättsparti» med georgisterna som kärntrupp.⁴⁶ Samma år bildades »Retsdemo-

³⁸ Personligt meddelande till förf. av folketingsman Hans Hansen.

³⁹ »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 286; M. S. Steffensen. »Frihedens Vej», s. 16.

⁴⁰ »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 288.

⁴¹ Ibid. s. 290.

⁴² Th. Adler-Lund, »Georgeismen i Danmark». »Rättsstaten, Tidskrift för social etik och ekonomisk reform», nr 2, 1914, s. 48.

⁴³ »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 293, s. 454.

⁴⁴ K. J. Kristensen, »Folket och jorden. Hur danskarna lösa sina jordproblem», Sthlm 1940, s. 24 ff.

⁴⁵ En lag av 1922 om fastighetsskattens delvisa ersättning med grundskyld, som genomfördes av en Venstreministär. »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 398. Om stämningen bland georgisterna, se t. ex. M. S. Steffensen, »Frihedens Vej», s. 34.

⁴⁶ C. Lambek, kap. »Moral, kultur och politik» i »Rättsmoral i privatliv och statsstyrelse», s. 206 ff.

kratisk Forbund» av bl. a. Christensen, Dam och Starcke, en liten opolitisk förening, som skulle försöka bearbeta de andra partierna i rättsmoralisk riktning.⁴⁷ Särskilt Christensen var emellertid mycket skeptisk mot samarbetet med andra partier; i en artikel 1917 i tidskriften »Retsstaten», som han startat samma år tillsammans med bl. a. Axel Dam som ett organ för Retsdemokratisk Forbund, varnade han georgisterna för att ensidigt inrikta sig på skattereformen och kompromettera sin sak genom att stödja »de paa egoisme og klasseinteresser byggede partier», och talade om att det gällde att förbereda ett nytt parti.⁴⁸ Efter världskrigets slut 1918 växte stämningen för ett nytt rättsparti. I april 1919 inleddes det egentliga förarbetet på initiativ av Henry George Foreningen, och den 21 oktober 1919 stiftades *Retsforbundet*.⁴⁹

Bland dem som arbetade med programmets utformning märktes Starcke, Christensen, Dam och S. Berthelsen. I programmet, som antogs 1920, ingick de georgistiska kraven och Johan Pedersens idé om fri valrätt, men framförallt präglades det av Christensens gränsdragning mellan gemensamma och privata angelägenheter och den därav följande starka begränsningen av statens uppgifter. Innehållet i 1920 års program⁵⁰ är i allt väsentligt detsamma som i 1925 års, som ännu gäller (med en obetydlig ändring 1938), men det är på vissa punkter mera detaljerat, särskilt beträffande statens styrelse (som skall handhas av ett »Rigsraad» på 5 medlemmar, valda av riksdagen, § 9) och undervisningsväsendet (om vilket det heter att kommunerna endast skall »kontrollere» att barnen lär sig läsning, skrivning och räkning, § 13). 1925 omredigerade man programmet, preciserade det på några punkter och gjorde det knapphändigare och mindre förpliktande på andra (såsom de ovannämnda), det senare troligen av taktiska skäl; professor Starcke varnade sålunda i debatten om det nya programmet vid »Landsmødet» 1925 för att partiet skulle »dogmatiskt» binda sig vid ett program, ty det skulle hämma rörelsens fria växt och anpass-

⁴⁷ Viggo Starcke, »Danmarks Retsforbund». »Den danske Rigsdag 1849—1949», s. 355. Personligt meddelande till förf. av folketingsman Hans Hansen.

⁴⁸ »Retsstaten, Tidskrift for Retsdemokratisk Politik», nr 5, 1917, bd. 1, s. 68 ff.

⁴⁹ Källan för tiden 1919—29 är, där ej annat anges, Signe Björner, »Retsforbundets første Tiaar».

⁵⁰ 1920 års program återges i »Retsstaten, Nordisk Tidsskrift for retsdemokratisk Politik» (Christensens tidskrift förenades från 1/1 1919 med den svenska tidskriften »Rättsstaten» och antog då detta namn, se nr 11—12, 1918, bd. II, s. 150), nr 1, 1920, bd. IV, s. 1 ff. Ändringar i §§ 5 och 10, ibid. nr 6—7, 1920, bd. IV, s. 67 f.

ning efter det politiska lägets skiftningar. 1925 års program visar, att man följde Starckes råd.

Retsförbundet bildades som en »politisk Forening»⁵¹ och försökte, utan framgång, delta redan i 1920 års val. 1922 beslöt man emellertid, trots opposition från bl. a. georgisten Berthelsen, att uppträda som politiskt *parti* och på allvar eftersträva parlamentarisk representation. Detta lyckades 1926, då Retsförbundet fick in två man i riksdagen (den ene var Axel Dam). Ett energiskt, av stark idealitet präglad agitationsarbete, i vilket professor Starcke varit den ledande,⁵² hade burit frukt. 1929 fick Retsförbundet ytterligare ett mandat.

Under Retsförbundets första tid var det särskilt en fråga, som skapade interna meningsbrytningar, nämligen planen för övergången till rättsstaten. Å ena sidan hävdade georgisterna sin direkt Henry George-influerade uppfattning, att jordägarna inte borde ha någon ersättning för jordrätans indragning, som skulle verkställas successivt, på parlamentarisk väg.⁵³ Å andra sidan krävde en riktning med svensken kammarherre August Schwan⁵⁴ i spetsen, att en 25 % engångsavgift på alla förmögenheter delvis skulle användas till ersättning åt jordägarna (med återstoden skulle det allmännas skulder avbetalas). Schwan utvecklade sitt förslag i »Den retfærdige Revolution», som utkom 1919 och var Retsförbundets »første Kampskrift». Han yrkade där på omedelbar övergång till rättsstaten och kritiserade georgisterna för deras hårdnackade vägran att frångå lärofaderns åsikt om ersättningen samt betecknade deras idé om gradvis övergång som taktiskt felaktig.⁵⁵ Schwans uppfattning delades bl. a. av Christensen⁵⁶ och Starcke.⁵⁷ Frukten för

⁵¹ Retsdemokratisk Forbund uppgick 1920 i Retsförbundet (Tidskriften »Retsstaten», nr 10—12, 1920, bd. IV, s. 113). Tidskriften »Retsstaten» uppgick 1921 tillsammans med en del andra tidningar (bl. a. »Ret») i Retsförbundets organ »Det frie Blad».

⁵² Däremot deltog Severin Christensen föga i det praktiska arbetet. Axel Dams förord till »Rättsstaten», s. 8.

⁵³ Signe Bjørner, »En Verdenstankes Vækst i vort Folk», s. 30 f.

⁵⁴ August Schwan hade 1918 slagit sig ner i Danmark och från början tagit aktiv del i förberedelserna till Retsförbundets bildande. Personligt meddelande till förf. av folketingsman Hans Hansen. Jfr artikeln »Retsdemokratisk Forbund og Retsförbundet» av Axel Dam i tidskriften »Retsstaten», nr 1, 1920, bd. IV, s. 4 ff. Dam synes vilja ge Schwan största äran av Retsförbundets tillkomst. Signe Bjørner uppger endast att han var med vid programmets utarbetande. I »Den retfærdige Revolution» (Kbhvn 1919) föreslog han att rättsstatens regering skulle bestå av 5 »rigsraad» (s. 49), varför det kan tänkas att han är upphovsmannen till § 9 i 1920 års program, där exakt samma tanke framföres.

⁵⁵ August Schwan, »Den retfærdige Revolution», s. 4 f, s. 15 ff.

⁵⁶ »Rättsstaten», s. 235 ff. Jfr Christensens radioföredrag »Retsstaten» (1930. Udgivet af Danmarks Retsforbund 1950), s. 11 f.

⁵⁷ Signe Bjørner, »En Verdenstankes Vækst i vort Folk», s. 31.

kommunistiska omstörtningförsök skapade under en kortare tid omkring 1920 en stark stämning för plötslig övergång med utomparlamentariska medel, men sinnena svalnade snart och man accepterade i praktiken allmänt georgisternas »reformistiska» linje. I själva principfrågan om ersättning vid jordröntans indragning var däremot meningarna ständigt delade, och först 1928 kunde ett förslag om »full grundskyld» (d. v. s. alla skatters avlösning av den socialiserade jordröntan) framställas i riksdagen. Året innan framfördes även några förslag, som återspeglade den rättsmoraliska åskådningen; bl. a. krävdes nedskärning av militärutgifterna, folkomröstning om värnpliktens upphävande och avskaffande av Det kongelige Teater som statsinstitution, medan å andra sidan förslagen i fråga om socialpolitiken var ganska försiktigt hållna.⁵⁸ Alla dessa förslag avslogs av riksdagen.⁵⁹

Under 1930-talets första år höll Retsforbundet sina positioner vid valen och fick sålunda 4 mandat 1932 och 1935.⁶⁰ Efter 1936 började emellertid en nedgång, som enligt Viggo Starcke berodde på konkurrensen från olika ytterlighetsriktningar och »den voksende tyrkertro på statsregereriet», samt olyckligt inflytande från den 1936 avlidne Axel Dams efterträdare i Folketinget. 1939 miste partiet ett mandat och 1943 ytterligare ett. En av orsakerna till motgångarna kan ha varit, att partiets georgistiska förkunnelse möjligen inte längre hade samma goda jordmån som tidigare, emedan georgismen som sådan synes ha förlorat terräng på »Højskolene», som varit dess fästen alltsedan rörelsens början.⁶¹ På många folkhögskolor var lärarna georgister, Jakob Langes georgistiska lärobok »Socialökonomi» (1909) användes i undervisningen, och Henry George-möten hölls på skolorna. Genom detta och — det inte minst viktiga — genom att man förstod att anknyta till *den grundtvigska traditionen*, hade georgismen fått ett visst inflytande över hög-

⁵⁸ Jfr Christensens radiotal »Retsstaten» från 1930, där det heter att de sociala understöden t. v. skall lämnas orörda (s. 18 f). I »Retsstat eller Socialisme» (1927) ger Lambek samma anvisning (s. 107).

⁵⁹ Däremot hade den socialdemokratiska regeringen 1926 genomfört en lag om viss kommunal grundskyld, jfr »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 406. Det var inte Retsforbundes förtjänst, men man betraktade det som ett steg i rätt riktning.

⁶⁰ För tiden efter 1929 finns ingen annan historik än Viggo Starckes »Danmarks Retsforbund» i »Den danske Rigsdag 1849—1949», s. 356 f, som dock är ganska knapphändig. Den är källan i fortsättningen, där ej annat anges.

⁶¹ Signe Björner, »En Verdenstankes Vækst i vort Folk», s. 94 f.

skolorna och därigenom ut över vidare kretsar.⁶² En försvagning av georgismens ställning på högskolorna måste med nödvändighet innebära en allmän försvagning av rörelsen. Samtidigt som sålunda Retsforbundets georgistiska programkrav torde ha fått mindre gen- svar inom väljarkåren, var det säkerligen också, såsom Starcke menar, dålig jordmån under decenniet efter depressionen för de rättsmoraliska idéerna om inskränkning av statens verksamhet. Och till allt detta kom att den gamla ledaregenerationen, C. N. Starcke, Dam, Christensen m. fl., var borta.

Under ockupationsåren förbereddes återhämtningen. 1940 hade man enat sig om ett lagförslag för införande av »full grundskyld», som förelades riksdagen av folketingsman Oluf Pedersen. Det gick i stort sett ut på att jordägarna skulle kompenseras för jord- räntans indragning genom en allmän förmögenhetsnedskrivning på 30 %, samt att indirekta skatter och direkta skatter för lägre in- komsttagare och förmögenhetsinnehavare skulle avskaffas.⁶³ Efter denna linje har man gått fram alltsedan dess och gör det ännu, ehuru enigheten inom partiet inte är fullständig — det lär sålunda fortfarande finnas georgister som helt motsätter sig ersättning till jordägarna.⁶⁴ Retsforbundet medverkade i den nationella samlingen till 1943 (dock ej som regeringsparti), och dess agitation inför valet 1943 var ganska dämpad av hänsyn härtill; tonvikten låg framför- allt på skattefrågorna, varför de georgistiska programkraven mest framhövdes.⁶⁵

Under dessa år började emellertid en ny, nationellt-historisk linje framträda i partiets propagandaskrifter. Redan 1936 hade några rättsförbundare, bland dem överläkare Viggo Starcke (son till prof. C. N. Starcke), utgivit en minnesskrift över »De store Landbo- reformer» (Stavnsbaandets upphävande 1788), där tillståndet före reformerna liknades vid dagens läge och de fysiokratiskt påverkade

⁶² Ibid. s. 60 f, s. 94. Om den grundtvigska bonderörelsen, se »Haandbog i Danmarks politiske Historie», s. 74.

⁶³ Oluf Pedersen, »Retsforbundet i dansk Politik», Khvn 1943, s. 8 f.

⁶⁴ Jfr t. ex. Oluf Pedersen, »Fuld Grundskyld i Danmark», Khvn 1948, s. 39 ff, s. 54 ff (s. 42 uppger förf. att det första förslaget i denna riktning framlades redan 1934); Oluf Pedersen, »Kan Grundskylden dække alle Skat- ter?», Slagelse 1949, s. 15 f; Knud Tholstrup, »Retsforbundets program i aktuel belysning», Khvn 1950. Uppgiften om georgisterna och ersättningsproble- met har lämnats av folketingsman Helge Madsen.

⁶⁵ Se t. ex. »Valget gælder for eller imod Retfærdighed», Khvn 1943 och »Rets- forbundet i dansk Politik» (1943). I broschyren »Fremtidens Land, Retsstaten Danmark» av Otto E. Helms (1943) intar de rättsmoraliska resonemangen ganska liten plats.

reformmännen prisades som rättens och frihetens förkämpar och representanter för en dansk frihetstradition inom jordpolitiken, som det nu gällde att fullfölja.⁶⁶ 1941 fortsatte Viggo Starcke på denna linje med en skrift om Hannibal Sehested (som införde grundskatter på 1660-talet).⁶⁷ I den 1943 utgivna broschyren »Folket og Retfærdigheden» (där f. ö. rättsmoralsargumenten intar en påfallande liten plats) framhävde Starcke också den nationella linjen: »Retsforbundet er en dansk Bevægelse . . . Fra Oldtidens Dage har vor Bevægelse Rod i gammel Sæd og Skik.»⁶⁸ Samma tendens möter man i Mads S. Steffensens skrift »Frihedens Vej» (1943).⁶⁹ Ett viktigt inslag i den historiskt-nationella linjen var att man framhöll Grundtvig som föregångsman i fråga om jordpolitiken och därigenom anknöt till en nationell liberal tradition med stark värdebetonning för många danskar.⁷⁰

Inför det första valet efter befrielsen släppte Retsforbundet lös en stark agitation mot stigande skatter, tullar, restriktioner och svällande statsapparat, som sades ha präglat förkrigstidens förhållanden. Mot detta sattes främst kraven på »grundskyld» och frihandel, och man talade i allmänna ordalag om minskning av skatterna och begränsning av statens verksamhet.⁷¹ Viggo Starcke behådde samarbete med socialdemokrater och radikala i grundskyldsfrågan och framförde en nationell, samlande linje: »Her staar altsaa Danmarks Retsforbund som et Samlingspunkt i dansk Politik.»⁷² För övergången till grundskyld framlades i augusti 1945

⁶⁶ »De store Landboreformer og Handelsfrihedens Tid. Et Mindeskrift 150 Aar», Khvn 1936. Se särskilt s. 9 ff och s. 104 ff.

⁶⁷ Viggo Starcke, »Hannibal Sehested. Danmarks Genopbygning 1660», Khvn 1941. Se t. ex. s. 20 ff.

⁶⁸ Viggo Starcke, »Folket og Retfærdigheden» (1943), s. 60 ff.

⁶⁹ Mads S. Steffensen, »Frihedens Vej», s. 8 ff. 1944 utgav Steffensen »Danmarks Fremtid og danske Husmænd» (Khvn 1944), vars innehåll nära överensstämmer med »Frihedens Vej», utom att kapitlet om Retsforbundet saknas. Skriften riktar sig nämligen i opolitiska former till småbrukarna, men torde kunna betraktas som förtäckt propaganda för Retsforbundet. De historiska tillbakablickarna är utförligare än i »Frihedens Vej».

⁷⁰ Grundtvigs ord från 1849: »Ethvert Folk er sit Fædrelands rette Grundejer og kan aldrig retmessig ved nogen Lov tabe sin Ejendomsret» citeras ofta i Retsforbundets skrifter, t. ex. Helms, a. a., s. 17; Starcke, »Folket og Retfærdigheden», s. 18; Steffensen, »Frihedens Vej», s. 10 ff; Oluf Pedersen, »Fattigmænds Ret», Slagelse 1948, s. 14.

⁷¹ Se t. ex. »Ret og Friheds Flyveblade Nr. 1» (1945); »Statsslave — Nej» (1945); »D. R. U:s Flyveblad, Socialisering eller Frihed» (Horsens 1945); »Den store Fejl i dansk Samfundsökonomi» (1945) (28.000 ex.).

⁷² Viggo Starcke, »Nationale Spørsaal. Efter en Radiotale 22/10 1945,

(i god tid före valet) ett av Oluf Pedersen utarbetat lagförslag för Folketinget; det gick ut på allmän förmögenhetsutjämning och skattefrihet för lägre inkomsttagare samt avskaffande av indirekta skatter och tullar (utom på öl och sprit).⁷³ Den geogistiska förkunseln riktades även till arbetarna: socialpolitik och lönerörelser skulle aldrig kunna förbättra tillvaron för arbetarna så länge den privata jordäganderätten förslavar dem, socialdemokratin vore följaktligen inte nog revolutionär; särskilt framhölls grundvärdenas starka stegring i Köpenhamn som exempel på »jordmonopolisternas» utsugning av det arbetande folket.⁷⁴ Viggo Starcke riktade också en tändande appell till ungdomen med temat: det är de äldres fel att ungdomen är rådvill och rotlös, de gamla partiernas och det gamla samhällets fel att de unga möter bostadsbrist och svårigheter efter kriget, men Retsforbundet visar vägen för ungdomen!⁷⁵

Vid valet ökade Retsforbundet med c:a 7000 röster till 38.459 och fick 3 mandat. Viggo Starcke invaldes för första gången. De följande åren fortsatte man efter de linjer som dragits upp 1945, och man ansåg att de andra partiernas politik gjorde detta alltmer berättigat. Först och främst riktades en våldsamt kritik mot planhushållning och regleringsekonomi, som sades ha »folklig Trældom som Slutresultat»⁷⁶ och betyda »at plukke de mange til Fordel for de faa».⁷⁷ »Retsforbundet ønsker Statsregereri, Kontorstyre, Handelshæmninger og Socialisering hen hvor Peberet gror.»⁷⁸ I motiveringen för kravet på »grundskyld» i stället för skatter och tullar gjorde man stundom demagogiska utfall mot de rika: »... den upersonlige Højfinans, som ikke ejer Samvittighed, gerne bruger baade Krig og Mord i sin Tjeneste for Profitgevinst og som aldrig

s. 7; s. 11. Socialdemokraterna upptog krav på »full grundskyld» i sitt program 1945, jfr Den danske Rigsdag 1849—1949, s. 266.

⁷³ Oluf Pedersen, »Fuld Grundskyld i Danmark», s. 54 ff. 1948 tillsattes en parlamentarisk kommission för att utreda »grundskyldsfrågan». Retsforbundet är representerat i »Grundskyldskommissionen». Uppllysning av folketingsman Oluf Pedersen.

⁷⁴ Chr. Norlev, »Arbejdets Frigørelse», Khvn 1945, s. 2 ff, s. 5 ff, s. 10: »Den store Fejl i dansk Samfundsökonomi» (historiska paralleller dras här).

⁷⁵ Viggo Starcke, »Livet ligger i Fremtiden» (1945). Tryckt i 60,000 ex. Samma tendens återfinnes i Starckes kapitel »Retsforbundets Ungdom» i samlingsverket »Politisk Ungdom», utg. av Jørgen Bukdahl och Hal Koch. Odense 1945 (s. 91, s. 94). Den historiskt-nationella linjen är också framträdande här (s. 95—102).

⁷⁶ »Ønsker De Frihed eller Tvang?» (uppl. 1,3 mill.), Khvn 1947.

⁷⁷ M. Schlamowitz, »Restriktioner eller Genopbygning», Odense 1947, s. 6. Denna broschyr innehåller propaganda för Retsforbundet i opolitisk form.

⁷⁸ H. V. Petersen, »Det bliver ikke bedre før ...» (1949), s. 5.

har manglet Lakajer til at tjene dens sag ...»⁷⁹ Däremot spelade de rent rättsmoraliska argumenten i allmänhet en underordnad roll och var uttunnade till allmänna uttalanden, såsom att den moral, som gäller man och man emellan, också skall gälla mellan staten och medborgarna.⁸⁰ Visserligen utsändes ett flygblad »Om Retsforbundets Program»,⁸¹ där även de rättsmoraliska kraven om avskaffande av statligt stöd till kulturlivet, om frivillig militärtjänst, om fri valrätt o. s. v. återges, men det är påfallande, att det inte är *dessa* programkrav, som dominerar i propagandan. Någon gång kommer en rent försvarsnihilistisk inställning fram: man borde inte använda skattebetalarnas pengar »til indkøb af torpedobåde og andet gammelt krigsragelse». ⁸² Om socialpolitiken uttalade man sig försiktigt: Retsforbundet vill inte *nu* avveckla de sociala understöden men vill föra en sådan politik, att de i framtiden till största delen blir överflödiga.⁸³ En av partiets finansexperter, Oluf Pedersen, har 1949 lagt fram en budgetberäkning, som är belysande för hur man tänker sig programmets förverkligande på kortare sikt: inkomsterna har minskats med c:a 1 miljard genom skatternas delvisa ersättning med »grundskyld», och för att få det att gå ihop skär man ner försvaret med $\frac{2}{3}$ och minskar kostnaderna för förvaltningen, rättsväsendet och hälsovården kraftigt men lämnar utgiftsposterna för socialpolitiken och undervisningen nästan intakta.⁸⁴ Det förefaller som om georgismen i programmet helt dominerar tills vidare, medan de rättsmoraliska kraven satts på undantag; det är en moderniserad georgism, med sikte på de aktuella ekonomiska problemen, som präglar propagandan.

Som nämnts har de rent rättsmoraliska argumenten kommit i skymundan; istället har den nationellt-historiska linjen förts fram som stöd för de georgistiska kraven.⁸⁵ Av alla de propaganda-

⁷⁹ Oluf Pedersen, »Fattigmands Ret» (radioföredrag. Slagelse 1948), s. 4. Jfr »Det bliver ikke bedre før ...», s. 4.

⁸⁰ Viggo Starcke, »God Aften!», radiotal inför valet 1950 (Khvn 1950), s. 13.

⁸¹ Det utsändes redan 1942. Uppllysning av folketingsman Helge Madsen. Det medföljer också H. V. Petersens broschyr »Det bliver ikke bedre før ...» (1949).

⁸² »Du må gøre noget ...», udgivet af Retsforbundets Arbejderkreds (1949), s. 10.

⁸³ Viggo Starcke, »God Aften!», s. 5 f; Oluf Pedersen, »Kan Grundskylden dække alle Skatter?», s. 7; Knud Tholstrup, »Retsforbundets program i aktuel belysning».

⁸⁴ Oluf Pedersen, »Kan Grundskylden dække alle skatter?», s. 19.

⁸⁵ Se t. ex. »Den store Fejl i dansk Samfundsøkonomi»; Oluf Pedersen, »Fattigmands Ret», s. 14 f; »Det bliver ikke bedre før ...»; Knud Tholstrup,

broschyrer, skrivna under de senaste 8 åren, som förf. tagit del av, är det inte en enda som till övervägande del präglas av Christensens anda och domineras av rättsmoraliska synpunkter.⁸⁶ Det har inte skett någon utveckling av den rättsmoraliska ideologin, snarare en avveckling. Ett typiskt exempel på detta är Steffensens »Frihedens Vej», där Förenta Staternas oavhängighetsförklaring citeras och det förklaras, att överensställningen mellan den och Retsforbundets program »er indlysende», ty »de går begge ud fra, at alle mennesker af deres skaber er skabt lige, deraf følger, at de også må have ligeret til den jord, der er givet mennesker til at bo på ...».⁸⁷ Här har man återgått till Henry Georges naturrättsbegrepp och övergivit en av grundvalarna för den christensenska rättsmoralen. I övrigt talas det i Retsforbundets moderna skrifter sällan om »naturlig Ret» utan bara om »Ret» i största allmänhet; därmed torde dock alltid ett slags naturrätt åsyftas, som snarare liknar Henry Georges mera lättfattliga naturrättsbegrepp än Christensens. Betecknande är också, att den tidigare bittra kritiken av demokratin och partiväsendet nästan tystnat, samtidigt som Retsforbundet tilltagit i storlek och inflytande. Den skarpa kritiken riktas numera mot det politiska spelets övriga deltagare, d. v. s. de andra partierna, men inte mot spelets regler. Vad som här sagts om undanträngning av det rättsmoraliska, christenseninspirerade elementet i Retsforbundets ideologi får i viss mån sin bekräftelse i följande uttalande av Viggo Starcke från 1945: »Dr. Severin Christensens etiske System øvede Indflydelse paa Programmets Udformning, mindre paa selve den levende Bevægelse ...»⁸⁸

Under efterkrigsåren har Retsforbundet väsentligt utvidgat och förbättrat sin organisation. Sålunda startades en kvinnoorganisation 1946 och samma år en slags arbetarsektion, »Arbejderkredsen». Den senare utger var 14. dag en tidning, som sprids på arbets-

»Lige erhvervsmuligheder for alle», Khvn 1950, s. 10. (Denna broschyr innehåller propaganda för grundskyld i opolitisk form. Jfr M. Schlamowitz, »Restriktioner eller Genopbygning», och Steffensen, »Danmarks Fremtid og danske Husmænd»).

⁸⁶ Ett undantag är Povl Skadegårds »Et moralskt Parti» (1947), men den broschyren består av en artikel i Samtid och Framtid och var alltså från början mera avsedd som upplysning för svenska läsare (SoF, nr 4, 1946). Vidare har man på nytt utgivit Axel Dams »Retsmoralen i det offentlige liv», som är en utmärkt sammanfattning av rättsmoralen. Men den broschyren skrevs 1927 (upplysn. av red. Roland Hentzel).

⁸⁷ M. S. Steffensen, »Frihedens Vej»; s. 35.

⁸⁸ Viggo Starcke, »Retsforbundets Ungdom» (Politisk Ungdom), s. 117.

platserna.⁸⁹ Ungdomsrörelse har partiet däremot haft länge: redan 1924 startades den första »Ungdomskredsen», och 1929 bildades ett landsomfattande ungdomsförbund.⁹⁰

Resultatet av propagandaarbetet utåt och organisationsarbetet inåt uteblev inte. Vid folketingsvalet 1947 sprang röstsiffrorna upp med c:a 56.000 till 94.570, och 3 nya mandat erövrades. I september 1950 fördubblades antalet mandat till 12, och 168.784 röster avgavs på Retsförbundet.⁹¹ Framgången fortsatte vid årets landstingsval, och partiet fick för första gången in en man i danska senaten.⁹² Men skicklig propaganda och energiskt organisationsarbete kan inte enbart förklara dessa häpnadsväckande framgångar.

Den djupaste orsaken torde vara, att det georgistiska kravet på jordröntans indragning inte är något främmande för jordbrukslandet Danmarks politik. Redan vid seklets början var georgismen en ganska inflytelserik rörelse, därefter har en viss »grundskylds»-lagstiftning ägt rum, och några av de andra partierna har upptagit mer eller mindre långtgående krav på »grundskyld» i sina program. Kravet på »full grundskyld» såsom en huvudpunkt på programmet kan alltså i allmänhet inte ha handikappat Retsförbundet. Även om den ovan framställda hypotesen, att georgismen i slutet av 30-talet i någon mån var en belastning för partiet, är riktig, så är det tydligt att under *efterkrigstiden* är det de georgistiska programkraven, som dominerat och som följaktligen i hög grad bidragit till framgången. Men georgismen som sådan ger inte den väsentliga förklaringen till frammarschen under de senaste åren, utan det avgörande är dess utformning i propagandan: dels dess inriktning på de aktuella, påtagliga samhällsekonomiska problemen, dels dess anknytande till nationella traditioner, framförallt den grundtvigska. Samtidigt har de mera svårfattliga elementen i ideologin avförts från propagandan, likaså de rättsmoraliska krav, som kunde tänkas stöta bort väljare, t. ex. kravet på avskaffande av socialvården⁹³; av den rent

⁸⁹ Uppllysning av folketingsman Helge Madsen.

⁹⁰ Signe Björner, »Retsförbundets første Tiaar», s. 9, s. 15.

⁹¹ Folketingsvalget den 5 september 1950. Udgivet af det statistiske departement. Khvn 1951, s. 88, s. 24.

⁹² Sv.D. 4/4 och 5/4 1951.

⁹³ Det är möjligt att ordet »avförts» inte är exakt riktigt i detta sammanhang. ty avvecklingen av vissa rättsmoraliska synpunkter och krav i propagandan kan mycket väl ha *börjat* före kriget; bristen på egentligt propagandamaterial från tiden före 1943 omöjliggör säkra slutsatser härvidlag. Beträffande socialpolitiken hade man uppenbarligen intagit en försiktig hållning redan i slutet av 20-talet

rättsmoraliska ideologin återstår i partiets nutida propaganda i stort sett endast det allmänna kravet på statsmaktens begränsning, och det kravet har tagit gestalt i det frenetiska *förkastandet av regleringar och restriktioner*. Denna uppläggning av propagandan har mycket väl svarat mot det faktiska politiska läget i efterkrigsårens Danmark, som framförallt präglats av samhällsekonomiska svårigheter och problem, och eftersom under vissa perioder även borgerliga partier haft regeringsansvaret och därmed fått bära hundhuvudet för vad som av många väljare uppfattats som ekonomiskt vanstyre, så har Retsförbundet kunnat profitera av ett utbredd missnöje med de andra partierna och framställa sin egen lösning av problemen som den enda oförsökta utvägen.

En mycket viktig förklaring till framgångarna har man emellertid också att söka i den speciella inriktning mot *vissa väljarkategorier*, som propagandan haft. Särskilt påfallande är dels organisations- och propagandaarbetet bland *arbetarna*, dels Viggo Starckes appeller till *ungdomen*. Man har rätt att vänta att arbetare och unga väljare i särskilt hög grad har dragits till Retsförbundet. Antagandet bekräftas av en undersökning, som danska Gallup företog kort före valet 1950. Den visar att c:a $\frac{2}{3}$ av partiets väljare tillhör de lägsta inkomstgrupperna; 30 % är arbetare och 10 % småbrukare; en annan stor kategori är affärsmän och handlande. Vidare får man veta, att väljarna är unga: endast 21 % är över 50 år, c:a $\frac{1}{3}$ är under 35 år. Slutligen konstaterar Gallup, att det skett en anmärkningsvärd förskjutning bland Retsförbundets väljare från landsbygden till städerna: 1945 bodde 58 % av väljarna på landet, 1947 40 % och 1950 $\frac{1}{3}$. Det är städernas arbetare och handelsmän, som främst åstadkommit denna förskjutning.⁹⁴ Visserligen är inte en förhandsundersökning av denna typ fullt tillförlitlig, men den allmänna tendensen i dess resultat kan man ta fasta på, och den visar att Retsförbundets propaganda lyckats tillföra partiet stora nya väljarkategorier och därmed starkt bidragit till framgången.

(jfr ovan). Men i övrigt torde den väsentliga »avvecklingen» ha ägt rum under och efter kriget.

⁹⁴ Dansk Gallup Institut, Artikel nr 26, 1950.

OFFICIELL SVENSK JORDBRUKS- STATISTIK UNDER 150 ÅR

Av Fil. dr ISAK P. WINBERG, Stockholm

Det skulle vara en intressant och givande arbetsuppgift att skriva den svenska jordbruksstatistikens historia fram till våra dagar. Vi hava visserligen flera värdefulla undersökningar av denna statistik, men en fullständig historisk och källkritisk granskning av materialet har icke genomförts och lär väl låta vänta på sig ännu någon tid.¹ Bäst skulle kanske ett sådant arbete ligga till för en geograf med nödiga kunskaper i och praktisk erfarenhet av statistik. Kännedom om de arbetsmetoder, som den moderna kritiska historieforskningen använder sig utav, vore också av stort värde för en sak som denna. I avvaktan på en sådan stor undersökning torde det dock vara av värde för ett flertal forskare med en redogörelse i mer blygsamt format för den svenska jordbruksstatistiken från bibliografiska och källkritiska synpunkter samt för en del aktstycken, som man bör studera för vinnande av en någorlunda fast grund vid bedömning av den förefintliga statistikens tillförlitlighet. Jag har givetvis funnit det vara av nöden påkallat att bedriva en del specialstudier för att få denna uppsats någorlunda väl avvägd, men i huvudsak redovisar jag sådant material som jag under genomförandet av andra arbetsuppgifter haft anledning att taga del av. Detta är också anledningen till att tyngdpunkten delvis förlagts till tiden efter omkr. år 1912.

Officiell jordbruksstatistik före år 1865. Jordbruksstatistiska uppgifter beträffande bl. a. årsväxten hava insamlats i Sverige sedan

¹ Hofsten, E. v., *Vägvisare i svensk statistik*, Stockholm 1948.

Lägnert, F., *Veteodlingen i södra och mellersta Sverige*, Lund 1949. (Med rikhaltig litteraturförteckning).

Sjöstrand, J., *Den svenska jordbruksstatistiken genom tiderna*, K. Lantbruksakademiens tidskrift 1942: 4.

Under nr 65 i efterföljande register hänvisas även till Statens offentliga utredningar.

mer än 150 år. Under perioden 1802—1820 skulle sålunda prästerskapet lämna uppgift för varje socken om bl. a. areal öppen jord, utsäde, kornets förökning och antal husdjur.² Går man så långt tillbaka i tiden förefaller det dock mest sannolikt att tillgängliga handlingar få betraktas som historiska dokument, där sifferuppgifterna böra tillmätas värde, först sedan de underkastats en synnerligen sträng källkritisk undersökning. Rubriken statistik vill man gärna förbehålla ett material som icke endast insamlats under betryggande omständigheter utan också gjorts till föremål för en effektiv *granskning* före offentliggörandet. Texten till sådana statistiska berättelser, där primärmaterialet verkligen underkastats ordentlig kontroll, brukar även i våra dagar innehålla så många reservationer att vi hava all anledning att iakttaga stor försiktighet innan vi använda äldre tiders många gånger endast uppskattade siffror. (Se t. ex. sid. 6* och 81* i »Jordbruksräkningen 1944»).

Även om man utan större svårighet kan finna en del tryckta statistiska berättelser beträffande vårt jordbruk för tidigare år, bildar dock år 1823 en slags vändpunkt i utvecklingen. Då började nämligen Landshövdingarnas femårsberättelser tryckas och från perioden 1818—1822 bildar det officiella jordbruksstatistiska trycket en oavbruten serie fram till våra dagar. Och trots alla bakslag och brister får man nog lov att erkänna att det bildar en vacker utvecklingskurva mot större fullständighet och tillförlitlighet. Även vid en kritisk granskning måste man dock taga hänsyn till de stora svårigheter, som statistikerna alltid haft att övervinna. Äldre gulnade blad tala härvid sitt tydliga språk. Man är bara förvånad över i huru hög grad problemen voro ungefär desamma för t. ex. 100 år sedan som i dag.

De bidrag till vår jordbruksstatistik som »Landshövdingarnas femårsberättelser» lämna äro icke alltför imponerande. Redovisningen gäller varje län med uppdelning på landsbygd och städer. Fastigheterna äro vidare fördelade på i kameralt hänseende skilda grupper, vilket i varje fall från geografisk synpunkt är av mindre betydelse. De viktigaste sakrubrikerna äro mantal, utsäde, skördeavkastning och antal kreatur. År 1861 uttalar chefen för Statistiska centralbyrån sina mycket bestämda tvivel på värdet av femårsberättelsernas jordbruksstatistik. Han vill rent av icke tillerkänna dem rang, heder och värdighet av »en noggrann statistisk redogörelse

² Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd, Stat. medd. Ser A Band VI: 4, sid. 181 och efterföljande register.

för produktionens quantum». De utgöra enligt hans mening snarare »bidrag till en skildring av lantbrukets framsteg». Han säger för övrigt att man knappast kan vänta sig något annat, när jordbruksstatistiskt material skall insamlas genom Kronobetjeningen, som vanligen saknar kunskap i jordbruk.³ Jag ber att få fästa uppmärksamheten på den redan år 1861 klart uttalade, om även ganska självklara, källkritiska synpunkten att statistiskt material först och främst måste bedömas med utgångspunkt från de organisatoriska förutsättningarna för att ett gott resultat skall ernås.

Hushållningssällskapens berättelser 1865—1911. Jag tror inte att man gör sig skyldig till någon alltför stor överdrift om man bildligt talat kallar K. Maj:ts brev till Statistiska centralbyråns chef den 3 mars 1865 för den moderna jordbruksstatistikens födelseattest. Detta brev innehåller i själva verket en programförklaring för den kommande utvecklingen. På därom gjord framställning från Lantbruksakademien och Statistiska centralbyrån anbefaller K. Maj:t att början till ett fortgående mer och mer fullständigt insamlande av uppgifter till jordbruksstatistik nu bör göras. Denna formulering innesluter dels ett visst underkännande av »Landshövdingarnas femårsberättelser» jordbruksstatistik och dels ett konstaterande av att man icke heller med någon annan organisation för insamlande av jordbruksstatistiskt material får vänta sig omedelbara fullgoda resultat. Fr. o. m. 1865 få hushållningssällskapen i uppdrag att årligen insamla och var för sitt område sammanställa primäruppgifter rörande jordbruket. Statistiska centralbyrån, som tidigare haft i uppdrag att verkställa rikssammandrag av de två senaste upplagorna av »Landshövdingarnas femårsberättelser», perioden 1856—1865, skulle nu göra årliga rikssammandrag av hushållningssällskapens insända redogörelser.

Hushållningssällskapens berättelser, jämte sammandrag av Statistiska centralbyrån för perioden 1865—1911, utgöra föregångare till den likaledes årliga publikationen »Jordbruk och boskapsskötsel», som utkommit sedan år 1913. Endast för åren 1912 samt beklagligt nog 1938—1939 hava luckor uppstått. För de senare två åren kunna dock vissa uppgifter erhållas hos Statistiska centralbyrån samt i publikationen »Årsväxten» för samma år.

³ Berg, F., Förslag till förändradt formulär för Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser (sid. 12), Statistisk tidskrift, Band 1, Bilaga.

Enligt den nya ordningen för jordbruksstatistiken hade man tänkt sig att uppgifter skulle insamlas för varje brukningsdel med mera än 0,25 ha åker. Formuläret upptog icke mindre än 75 kolumner, av vilka hushållningssällskapen skulle göra sammandrag sockenvis. Det är dessa sammandrag, som insändes till Statistiska centralbyrån för fortsatt bearbetning. Formuläret efterfrågade: 1) antal brukningsdelar och lägenheter 2) ägoslagsfördelningen 3) den odlade jordens användning 4) utsäde och skörd 5) antal husdjur av olika slag. Dessutom skulle besvaras för varje hushållningssällskaps område under 24 littera en del mer allmänt hållna frågor om bl. a. binäringar i orten. Dessa saker kunna vara av ganska stort kulturhistoriskt intresse.

Det är endast vad man kunde vänta sig, att en så omfattande organisation av jordbruksstatistiken skulle möta stort motstånd bland såväl »allmoge som possessionater». Man var liksom i våra dagar bl. a. rädd för att det hela skulle leda till ökad beskattning och andra obehag. Men det fanns också högst reella svårigheter att övervinna. Ekonomiska kartan — som alltjämt icke kunnat fullbordas — var vid denna tid avslutad för endast en mindre del av riket, och precis som i våra dagar var det icke alltid möjligt för en del jordbrukare att även med god vilja omtala, hur stora deras åkerlappar voro, mätta i tidens ytmått, tunnland, kappland, snesland, krakland o. s. v. — I början var det icke ovanligt att uppgifter uteblevo för enstaka kommuner eller häradar, och för åren 1865—1871 saknas helt och hållet siffermaterial från ett eller flera hushållningssällskap. Och från några andra är materialet mycket bristfälligt.

Det blev snart tydligt nog, att arbetet med jordbruksstatistiken redan efter något år höll på att växa hushållningssällskapen över huvudet. År 1869 tog man emellertid ett intressant initiativ i Kalmar län. Man valde ut ett mindre område, som undersöktes med stor omsorg och lämnade endast mer osäkra uppskattningssiffror för redovisningsområdet i övrigt. Härmed var grunden i viss mån lagd för de sedermera så betydelsefulla lokalundersökningarna. Genom att gå igenom en mindre del av länet grundligt varje år skapade man en möjlighet att så småningom få åtminstone någon säker, om än icke till alla delar årsaktuell, kunskap om de enskilda socknarnas förhållanden. I K. brev den 23 mars 1870 fastställdes att hushållningssällskapen »där sådant tillsvidare av förhållandena oundgängligen påkallas» finge tillämpa den metodik för lokalundersökningar, för vilken Statistiska centralbyrån lämnar en närmare redogörelse i 1867

års berättelse. Från K. Maj:ts sida var det alltså endast fråga om ett halvt motvilligt medgivande.

I början redovisa hushållningssällskapen en hel del siffror endast för härader, men senare övergår man mer och mer till kommun-siffror. Från år 1890 tycks kommunredovisningen vara någorlunda fullständig. — En av de viktigaste synpunkterna gäller uppenbarligen, vilken tillförlitlighet hela detta material kan ha. Något uttömmande besked i denna sak är jag icke beredd att ge. Men av texten till berättelserna kan man få reda på sådana viktiga saker som för vilka områden arealuppgifterna bygga på ekonomiska kartverket och vilka kommuner som gjorts till föremål för lokalundersökningar under olika år. Man kan ju studera de förändringar, som uppkommit i samband med övergången från en insamlingsmetod till en annan. Resultaten av en så enkel granskning kunna bliva nog så intressanta. En detalj av särskilt intresse utgöres av att man fr. o. m. 1889 års berättelse tillämpar de nya mått- och viktsystemen. Statistiska centralbyrån utgav för detta ändamål tryckta reduktionstabeller. — Jag har icke undersökt i vilken utsträckning råtabellerna med detaljsiffror för enskilda brukningsdelar finnas bevarade hos hushållningssällskapen. Men det är kanske inte värt att vara alltför optimistisk på den punkten. Ett sådant material skulle annars vara av stort värde även för den källkritiska granskningen.

Jordbruk och boskapsskötsel 1913—1950. Den omedelbara anledningen till att hushållningssällskapen kopplades in på arbetet med insamlande och bearbetning av jordbruksstatistik enligt K. brev den 3 mars 1865 var givetvis de nedslående erfarenheter som man inom Statistiska centralbyrån blivit i tillfälle att göra vid utarbetandet av de jordbruksstatistiska sammandragen till »Landshövdingarnas femårsberättelser» för perioden 1856—1865. Såsom redan framhållits skulle det emellertid visa sig att även hushållningssällskapens medverkan i det statistiska arbetet gav resultat på gott och ont. En av orsakerna härtill var den spänning som uppstod mellan sällskapen, vilka enligt det kungliga brevet hade befogenhet att organisera insamlingsarbetet efter eget gottfinnande under hänsynstagande till de lokala förhållandena, och det centrala ämbetsverket, som givetvis betraktade jordbruksstatistiken som en riksangelägenhet, där det lokala arbetet borde ordnas efter sådana enhetliga linjer att man fick in ett mellan olika län jämförbart material, som lämpligen

kunde läggas till grund för rättvisande rikssammandrag, jämförbara från år till år. De statistiska berättelsernas betydelse som exakta historiska urkunder var sedan lång tid tillbaka en erkänd sak. Från tiden efter år 1870 inriktades Statistiska centralbyråns organisatoriska verksamhet i denna angelägenhet på att förmå samtliga hushållningssällskap att tillämpa metoden med lokalundersökningar, som dock i det långa loppet skulle leda fram till detaljerade uppgifter för samtliga socknar. Men motståndet mot denna reform skulle överraskande nog bli hårt. I flera län vägrade man envetet att godtaga de nya idéerna. Man hade kanske sina goda skäl, men följderna blev att så sent som år 1911 fanns det ännu ett fåtal socknar, vilka icke blivit lokalundersökta någon enda gång. Och de lokalundersökningar, vilka genomförts, voro mycket olika till kvalitet och innehåll. Statistiska centralbyråns bekymmer för dessa missförhållanden löper som en röd tråd genom berättelserna.

Efter långa förberedelser kom den 13 december 1912 ett nytt K. reglemente, som skulle omgestalta den svenska jordbruksstatistiken i nästan lika hög grad som på sin tid K. brevet den 3 mars 1865. Under åttaårsperioden 1913—1920 organiserades lokalundersökningarna enhetligt för hela riket på sådant sätt, att varje hushållningssällskaps område delades upp på 8 distrikt, vilka genomarbetades efter varandra, ett för varje år. Enligt de mycket detaljerade anvisningar vilka ingå i »Jordbruk och boskapsskötsel 1913» skulle för varje brukningsdel med mer än 0,25 ha åker fyllas i ett frågekort beträffande bl. a. ägoslag, åkerjordens användning, utsäde, skörd och antal husdjur. Antal brukningsdelar av olika storlek framkommer genom inräkning av antalet kort fördelade efter den redovisade åkerarealens omfattning. Redogörelsen för dessa lokalundersökningar, vilka genomfördes av jordbrukskunniga räknare, gör ett vederhäftigt intryck. Man får en bestämd känsla av att erfarenheterna från den något förbryllande perioden 1865—1911 med dess från län till län skiftande organisation blivit väl utnyttjade. Man var även noga med att använda tidigare tillgängliga uppgifter om jordbrukets förhållanden, såsom mantalslängd, jordregister, ekonomiska kartverket och föregående lokalundersökningar. Från forskningens synpunkt är det av särskilt intresse att de vid lokalundersökningarna använda frågekorten skulle sändas in till Statistiska centralbyrån, där de bearbetades och sedermera arkiverades. Redovisningen sker för administrativa områden ned till härader och enskilda kommuner i »Jordbruk och boskapsskötsel». Lokalunder-

sökningarnas frågekort utgöra av allt att döma ett värdefullt jordbruksstatistiskt primärmaterial även för forskningen.

Med år 1920 avslutas ytterligare en ny epok i den svenska jordbruksstatistikens historia. Lokalundersökningarna upphöra efter att hava genomförts systematiskt och enhetligt endast en gång för varje kommun. — I ett senare avsnitt återkommer jag till arealinventeringar, husdjursräkningar m. m. under tiden för första världskriget (sid. 121). — Fr. o. m. år 1921 bortfaller kommunredovisningen i »Jordbruk och boskapsskötsel». Siffror lämnas i fortsättningen endast för län, häradar och s. k. naturliga jordbruksområden. Huvudrubrikerna äro ägoslagsfördelning, åkerjordens användning, skörden samt som regel också antal husdjur. Dessutom förekomma särskilt under senare år en del mer eller mindre tillfälliga rubriker. Perioden 1921—1929 är beträffande »Jordbruk och boskapsskötsel» av begränsat intresse. Fram till 1927 års jordbruksräkning, varom mera längre fram, försökte man att med hushållningssällskapens hjälp aktualisera det tidigare siffermaterialet genom att endast infordra uppgifter om timade förändringar.

Som vanligt fastställes en ny tingens ordning i K. reglemente, denna gång av den 16 maj 1930.

De förutnämnda lokalundersökningarna utgjorde ett slags stickprov, vilka voro uttagna på sådant sätt att de efter en åttaårsperiod tillsammans bildade en total jordbruksräkning, utspridd över en period av åtta år. Det är självklart att dessa stickprov på den tiden icke kunde uttagas efter vad man numera kallar moderna matematiska regler, men det finns knappast något som talar emot att lokalundersökningarna äro fullt representativa under varje år för riket och större riksområden. Metodens svaghet låg nog närmast i att det blev en ganska dyrbar apparat och att man icke fick in representativa årsaktuella uppgifter för t. ex. län och häradar. Under tiden 1930—1939 införskaffade i stället hushållningssällskapen uppgifter om åkerjordens användning och antalet husdjur inom $\frac{1}{10}$ av antalet brukningsenheter med mer än 2 ha åker för varje kommun. Detta material skulle granskas av hushållningssällskapen, men bearbetades inom Statistiska centralbyrån, där »uppräknings» verkställdes på senaste jordbruksräknings totalarealer åker häradsvis samt för s. k. naturliga jordbruksområden och län. Av särskilt intresse är att de uttagna stickproven voro desamma genom hela 10-årsperioden, detta för att bättre säkerställa jämförbarheten från år till år. En annan betydelsefull skillnad jämfört med lokalundersökningarna

var att 1930 års författning icke föreskrev att man skulle använda sig av räknare. Och man har knappast någon anledning förutsätta att sådana medverkat vid insamlandet av detta material i någon större utsträckning. Så långt det är möjligt att kontrollera saken är det troligt att i varje fall länssiffrorna från dessa s. k. representativa jordbruksräkningar äro av ganska tillfredsställande kvalitet. Det måste dock framhållas att, liksom vid lokalundersökningarna, metodiken för stickprovsuttagningarna icke går fri från erinringar. Som regel tycks större brukningsdelar och bland dessa de bättre skötta vara överrepresenterade.

Då andra världskriget brakade löst, framkom ånyo behovet av en icke endast årsaktuell utan även snabb och för små områden, ned till kommuner, någorlunda tillförlitlig jordbruksstatistik. Detta behov tillfredsställdes av bl. a. arealinventeringar och husdjursräkningar åren 1939—1949. Resultaten av dessa ingå i »Jordbruk och boskapsskötsel» för samma år. Dessa inventeringar diskuteras närmare i ett kommande avsnitt (sid. 121). År 1950 var man mogen för en återgång till representativa jordbruksräkningar, varvid stickproven uttogos under hänsynstagande till den moderna statistikens senaste landvinningar.

Jag har i det föregående helt uteslutit alla detaljuppgifter om skörden i »Jordbruk och boskapsskötsel». Dithörande frågor diskuteras i ett sammanhang i närmast följande avsnitt.

Årsväxt- och skörderapporter fram till år 1950. Statistiska uppgifter om skörden hava insamlats i Sverige långt före den tidsperiod, som behandlas här. Från år 1799 avlämnade landshövdingarna rapporter den 1 juli, 1 augusti och 1 oktober till Magasinsdirektionen och efter dennas upphörande till Statskontoret. Resultaten tycks, med några undantag, endast hava publicerats i Post- och Inrikes Tidningar. Skördeuppgifter ingå också, såsom redan framhållits, i såväl »Landshövdingarnas femårsberättelser» som dessas efterföljare då det gäller jordbruksstatistiken, »Hushållningssällskapens berättelser» samt »Jordbruk och boskapsskötsel». Från år 1874 göres emellertid skörden dessutom till föremål för en årlig snabbundersökning som t. o. m. år 1912 finnes tryckt som den preliminära berättelsen »Sammandrag av Kungl. Maj:ts befallningshafvandes årsväxtberättelser.» Totalskörden beräknas här såsom en produkt av *korntalet*, eller kornets förökning, och *utsädet*. Korntalet varierar,

som alla vet, betydligt från år till år, varför årliga uppgifter härom insamlades för varje länsmansdistrikt genom kronolänsmän och kronofogdar. För utsädet, som undergår mer långsamma förändringar, använde man senast tillgängliga uppgifter från hushållningssällskapen. I berättelserna, som endast innehålla länsiffror, ingå också av länsstyrelserna lämnade allmänna omdömen. I samband med de redan omtalade stora omvälvningarna inom jordbruksstatistiken år 1913 övertog hushållningssällskapen hela ansvaret för insamlandet av årsväxt- och skörderapporterna. Från detta år lämnar Statistiska centralbyrån icke mindre än tre olika redogörelser för skörden, nämligen 1) *Årsväxt- och skörderapporter* några gånger under vegetationsperioden 2) preliminär redogörelse för skörden i *Årsväxten* 3) definitiv beräkning av skördens storlek i *Jordbruk och boskapsskötsel*. — Numera framräknas alltid totalskörden som en produkt av areal och hektarskörd för varje gröda.

Enligt det förut omnämnda K. reglemente den 16 maj 1930 skulle hushållningssällskapen för varje år avgiva definitiva uppgifter under januari månad året efter skördeåret om hektarskördarna för olika grödor, kommunvis. Med alla sina obestridliga brister är detta material, som även finns sammanfört i någorlunda lättarbetade råtabeller hos Statistiska centralbyrån, av största intresse från geografisk synpunkt. Jag har bearbetat en stor del av dessa uppgifter för Östergötlands län i ett ännu icke offentliggjort arbete om detta läns jordbruksområden. Särskilt anmärkningsvärt är att det faktiskt förefinnes en ganska stark korrelation mellan åkerns skördeavkastning och skogsmarkens bonitet. Även från övriga synpunkter är detta material väl värt geografernas uppmärksamhet, bara man hela tiden iakttar stor återhållsamhet, då det gäller mer kategoriska slutsatser.

De allmänna jordbruksräkningarna. Med de allmänna jordbruksräkningarna 1927, 1932, 1937 och 1944 införes i den officiella jordbruksstatistiken nya metoder, vilka beträffande flera frågor lett fram till synnerligen förnämliga resultat. Jordbruksräkningarna äro sammankopplade med de allmänna fastighetstaxeringarna, vilka enligt planen skulle genomföras vart 5-te år, men denna tidsperiod kan också förlängas såsom skedde mellan de två senaste taxeringarna. Ny jordbruksräkning för år 1951 pågår för närvarande. — Kombinationen fastighetstaxering — jordbruksräkning gör att även den senare i tekniskt hänseende måste skilja på jordbruksfastighet

och s. k. annan fastighet (än jordbruksfastighet), ehuru även den senare kan innehålla åkerjord, understundom uppgående till flera ha. Denna uppdelning på tvenne fastighetstyper har icke efterlämnat några mera tydliga spår i de tryckta tabellerna. En del uppgifter hava emellertid endast insamlats för jordbruksfastigheter, enligt kommunalskattelagens definition av detta begrepp. Åren 1927, 1932 och 1937 voro frågorna för jordbruksstatistiken inlagda i själva fastighetstaxeringsdeklarationerna, vilka sålunda även bearbetades för statistiskt ändamål. År 1932 överfördes av särskilda skäl de statistiska primäruppgifterna för fastigheter med mer än 2 ha åker till kartoliner. Vid 1944 års jordbruksräkning skulle innehavare av jordbruksfastighet fylla i en särskild statistisk bilaga till fastighetsdeklarationen. Såväl ovannämnda kartoliner för år 1932 som den statistiska bilagan år 1944 förvaras hos Statistiska centralbyrån. Detta är av betydelse att känna till, då fastighetstaxeringsdeklarationernas hemligheter äro så väl bevarade att t. o. m. tjänstemän i civilförvaltningen och forskare endast under alldeles särskilda omständigheter kunna räkna med att få taga del av desamma.

Anledningen till att jordbruksräkningarna — i synnerhet de två senaste, då mera erfarenhet hunnit samlas — kommit att intaga viss särställning i fråga om tillförlitlighet sammanhänger med att man icke endast haft att falla tillbaka på mer eller mindre svårkontrollerbara svar från de uppgiftspliktigas sida. Man använder sig också av de allmänna fastighetstaxeringslängderna, vilka utgöra register över samtliga fastigheter, med uppgifter om bl. a. totalarealen och för jordbruksfastigheter dennas fördelning på ägoslag. Det är tydligt att man här har ett utomordentligt tillfälle att kontrollera sådana viktiga saker som antalet brukningsenheter, dess fördelning på storleksgrupper, sambruk, ägorättsförhållanden m. m. Då man känner hela åkerarealen inom ett område, är det tydligen icke heller förenat med någon större risk att genom utproportionering komplettera uppgifterna om åkerjordens användning för sådana fastigheter, för vilka uppgiftslämnarna till äventyrs försummat att själva besvara dessa frågor. Kännedom om varje fastighets åkerareal är också till god hjälp, då det gäller att kontrollera uppgifterna om större husdjur. Där dessas antal icke står i rimlig proportion till åkerarealen, göres förfrågan hos uppgiftslämnarna.

Jordbruksräkningens grundläggande tabeller gälla antal brukningsenheter av olika storlek, landarealens fördelning på ägoslag, åkerjordens användning samt antalet husdjur. Dessa saker redovisas

såväl kommunvis som för s. k. naturliga jordbruksområden, län, riksområden och riket. För de större områdena förekomma också flera redovisningar på storleksgrupper efter varje brukningsenhets åkerareal.

Såsom redan framhållits kunna primäruppgifterna beträffande alla dessa saker hjälpligt kontrolleras direkt eller indirekt med ledning av fastighetstaxeringslängderna och böra därför vara i stort sett rättvisande. Men en fullständig jordbruksräkning kan också innehålla en hel del frågor om trädgårdsodling, nyodlingar, täckdikningar, gödselvård, ensileringsanläggningar, redskap och maskiner, vatten och avlopp samt elektrisk kraft. Det är icke för mycket sagt att forskaren, då det gäller dessa frågor, bör vara ytterligt försiktig, innan han godtar jordbruksräkningens siffror. Uppgifterna om t. ex. redskap och maskiner i »Jordbruksräkningen 1944» äro delvis värdelösa, d. v. s. alldeles för låga, och i fråga om trädgårdsodlingen äro jordbruksräkningarnas siffror genomgående svaga. Mera som kuriosum kan omtalas att antalet bisamhällen enligt »Jordbruksräkningen 1944» sannolikt är nära fullt rättvisande, beroende på att uppgifterna bygga på utdrag ur kristidsstyrelsernas förteckningar över beviljade bisockerlicenser. Annars torde biodlingen vara en av de frågor, vilka blivit mest bristfälligt redovisade i jordbruksstatistiken. (Men så hava ju också biodlarna svårt att inse att de äro uppgiftspliktiga till »kreatursräkningar» som det ålderdomliga uttrycket alltjämt lyder i K. Maj:ts kungörelser).⁴

Övrig officiell jordbruksstatistik. Bland de utredningar, vilka för övrigt ingå i registret sid. 126, torde det vara arealinventeringarna och husdjursräkningarna 1915—1919 och 1939—1949, vilka i främsta rummet tilldraga sig geografernas uppmärksamhet. Dessa typiska kristidsutredningar genomfördes, såsom redan framhållits, icke minst på grund av behovet av aktuella kommunsiffror under tider av knapphet på försörjningsmedel och därav framtvingade restriktiva åtgärder i form av beslag, ransoneringar o. s. v. Den tryckta berättelsen för husdjursräkningen 1915, som var en stickprovsundersökning, redovisar endast länssiffror, medan räkningarna 1916—1919 offentliggjorts med kommunsiffror. Berättelsen för år 1919 är av särskilt intresse, då Statistiska centralbyrån där för första

⁴ V. g. se nummer 73—76 i efterföljande register.

gången lämnar redovisning med länen uppdelade på s. k. naturliga områden. I en särskild bilaga meddelas vilka kommuner som förts till varje område. För övrigt har E. Höijer diskuterat denna fråga närmare i sin uppsats »Sveriges uppdelning på naturliga jordbruksområden» i Statsvetenskaplig tidskrift 1921. Såsom framgår av t. ex. tab. 1 »Jordbruksräkningen 1932» blev den första indelningen omarbetad senare. I samband med jordbruksräkningarna 1937 och 1944 företogs endast några smärre ändringar av indelningen i Västerbottens resp. Norrbottens län, vilket framgår av texten till berättelserna för dessa utredningar.

Arealinventeringarna och husdjursräkningarna i samband med andra världskriget hava med undantag för åren 1943 och 1945 icke offentliggjorts i särskilda publikationer utan ingå endast med siffror för län, naturliga områden och härader i »Jordbruk och boskapskötsel». Kommunsiffror finnas dock tillgängliga i arkiverade råtabeller hos Statistiska centralbyrån. Då dessa i flera sammanhang använts utan hänsynstagande till materialets verkliga beskaffenhet, torde det vara på sin plats att något gå in på dessa även från principiell synpunkt betydelsefulla frågor.

Kristidens arealinventeringar och husdjursräkningar voro ofullständiga i tre olika hänseenden:

- 1) vid flera av dessa utredningar behandlades icke vissa delar av norra Sverige,
- 2) uppgifter för brukningsenheter och lägenheter med mindre än 2 ha åker insamlades i regel icke,
- 3) en från år till år och för olika kommuner varierande procent uppgiftspliktiga kunde, trots allt som gjordes för att få fram ett fullständigt material, icke förmås att sända in sina blanketter. (Det är givet att såväl de lokala organen som den centrala myndigheten i det längsta drar sig för att begära länsstyrelsens biträde med vitesföreläggande och dylikt).

Den som vill använda råtabellerna för dessa utredningar bör därför först taga reda på vad som enligt författningen skulle vara med i materialet och sedan för varje område undersöka hur författningarnas bestämmelser blivit åttlydda av de uppgiftspliktiga. De forskare, som vill använda sig av det för vissa år arkiverade primärmaterialet, måste dessutom hålla i minnet att statistiskt primärmaterial ytterst

sällan är exakt granskat. Något sådant skulle statsmakterna (läs skattebetalarna) aldrig vilja bekosta. På enskilda blanketter kunna avsevärda fel förekomma, vilket dock icke behöver innebära att de för större områden sammanräknade summorna äro behäftade med procentuellt sett betydelsefulla fel. Forskaren måste med andra ord alltid beakta att statistiskt primärmaterial aldrig får tagas för gott i detalj utan en föregående noggrann källkritisk granskning.

Arealinventeringen 1943 omfattade också en trädgårdsinventering. Dessvärre måste man nog fastställa att resultaten av denna äro ganska ojämna. Det råder icke något tvivel om att trädgårdsinventeringen 1943 redovisar minimisiffror, liksom också de jordbruksräkningar, vilka behandla trädgårdsodlingen.

Det officiella jordbruksstatistiska trycket. Den officiella jordbruksstatistik, som behandlats i det föregående, eller medtagits i efterföljande register, återfinnes i den mån den befordrats till trycket under Litt N i serien Bidrag till Sveriges officiella statistik för tiden 1856—1910 eller 1911, beroende på tryckåret. Därefter ingår materialet i serierna Sveriges officiella statistik och Statistiska meddelanden. För åren 1823—1855 tycks Landshövdingarnas femårsberättelser närmast kunna rubriceras som riksdagstryck. Sedan år 1939 offentliggöres också en del jordbruksstatistik av vanligen preliminär natur i den sedan samma år utkommande serien Jordbruksekonomiska uppgifter eller som den numera kallas Jordbruksekonomiska meddelanden. Denna ingick från början helt i Kommersiella meddelanden. En skarp gränsdragning mellan de både serierna genomfördes först fr. o. m. år 1945. För perioden 1939—1944 går man därför lämpligen direkt till respektive månadshäften i »Kommersiella meddelanden». Fr. o. m. år 1945 tycks man lika väl kunna använda de vanligen separat bundna årgångarna av »Jordbruksekonomiska meddelanden». — Talrika smärre jordbruksekonomiska utredningar finnas endast i råtabeller eller i en starkt begränsad duplicerad upplaga, som förvaras hos den myndighet, som verkställt utredningen. En del primärmaterial har arkiverats, men långt ifrån allt. En del värdefullt statistiskt material beträffande jordbruket närstående områden inom näringslivet, t. ex. skogsbruket, ingår också i serien Statens offentliga utredningar.

Metoder för statistisk källkritik m. m. Det är mycket vanligt att man påträffar en psykologiskt sett överraskande dualistisk inställning till statistiken. Man hävdar gärna rent allmänt och teoretiskt att all statistik är »lögn», men då det gäller konkreta sifferuppgifter ur t. ex. den officiella statistiken, tvekar man gärna även inom vetenskapliga kretsar att ifrågasätta deras riktighet. Vi hava helt enkelt alldeles för stor respekt för talet som sådant. Det exakta i uttrycksmedlet förleder oss gärna till att tro att också verkligheten bakom talet med nödvändighet blivit bedömd på ett absolut riktigt sätt. Den moderna jämförande historieforskningen har lärt oss att varje dokument, hur trovärdigt det än kan synas vara, först måste lagas under omprövning, innan det får läggas till grund för slutsatser. Varje konsument av statistik måste på samma sätt undersöka använda sifferuppgifter. Därvid bildar de senare årens statistik icke något som helst undantag. Då jag i det föregående talade om jordbruksräkningarna, hade jag anledning framhålla hur t. o. m. samma publikation kan innehålla ett synnerligen förnämligt siffermaterial och praktiskt taget värdelösa uppgifter.

Men hur skall då denna källkritiska granskning av det officiella statistiska materialet tillgå? Frågan är lätt att ställa men svår att besvara annat än i allmänna ordalag. Det mest elementära kravet är att man aldrig får plocka siffror ur en publikation utan att först taga del av den inledande texten, där man vanligen får uppgift om bl. a. i vad mån det framlagda tabellmaterialet är jämförbart med tidigare delar av samma serie. Exempelvis de s. k. naturliga jordbruksområdena äro icke desamma genom hela serien, även då samma beteckningar användas! Definitionerna av olika yrkesgrupper hava förändrats mer eller mindre från den ena folkräkningen till den andra! — Den samvetsgranne forskaren försummar icke heller att läsa K. Maj:ts brev, reglementen och kungörelser, vilka i många fall lätt nog återfinnas i registren till »Svensk författningssamling». Denna litteratur förefaller kanske litet torr i början men sådant går över och vi hava här en utmärkt, ehuru för litet beaktad källa, då det gäller att hålla reda på vilka officiella statistiska utredningar, som genomförts. Understundom kan det också vara värdefullt att taga del av ämbetsverkens brev till Kungl. Maj:t samt berörda delar av »Statens offentliga utredningar»⁵ och även propositioner och annat riksdagstryck.

⁵ Hänvisning till nr 65 i efterföljande register.

Jag förstår mycket väl att detta kan verka avskräckande på en del yngre forskare, men sanningen är, att statistiken numera vuxit ut till en djungel, där det kan vara lika svårt för den oerfarne att hitta rätt och undvika fallgropar som för en icke juridiskt bildad person att på egen hand tolka lagtext. I vissa fall skulle man nog vilja framföra det önskemålet att statistikerna själva ville visa litet större återhållsamhet och icke släppa fram till offentlighet siffermaterial av alltför svag kvalitet.

Sedan man på detta sätt sökt klarlägga sådana grundläggande problem som de organisatoriska förutsättningarna för den statistiska utredning, vars resultat man vill använda sig av, måste man ofta nog övergå till en detaljgranskning av själva siffrornas rimlighet. Detta kan ske på flera sätt. T. ex. en uppgift i »Jordbruksräkningen 1944» att endast en femtedel av brukningsenheterna i Kristianstads län hava tillgång till tröskverk är naturligtvis så orimlig, att ytterligare diskussion blir överflödig. Men i andra fall kan man hava nytta av att sätta in såväl matematiska som grafiska granskningsmetoder. En kartografisk framställning av jordbruksstatistikens uppgifter om procenten åker i närliggande kommuner ger en god tankeställare. Då åkerarealen överstiger landarealen, vilket faktiskt uppgivits för enstaka kommuner på skånska slätten, är detta naturligtvis också orimligt. Summa åker inom ett visst område stiger och sjunker icke heller alltför nyckfullt. Exempelen på möjligheter till en rimlighetskontroll av siffermaterialet kunna lätt mångfaldigas, men detta får räcka. Enstaka fel kunna nog aldrig undvikas i statistiken, men man kommer vid en systematisk granskning snart underfund med, vilka fel som äro tillfälliga och vilka som närmast kunna kallas systematiska.

En svårighet av alldeles speciell natur utgöres av de ständigt återkommande ändringarna i rikets indelningar, administrativt och kommunalt. Dessa kontrolleras enklast i fotnoter för varje län till folkräkningarna (del I) samt publikationen *Folkmängden inom administrativa områden*. I stort sett kan man måhända säga att den källkritiska granskningen som regel icke erbjuder några stora och sensationella problem, men det gäller att i varje fall finna just de rätta metoderna.

BIHANG

I det följande redovisas stor del av det material, uppslagsverk, statistiska berättelser, litteratur, kungabrev och författningar, vilka jag haft anledning att gå igenom vid utarbetandet av den föregående uppsatsen. Av utrymmesskäl har denna förteckning endast gjorts så fullständig som ansetts erforderligt för att de forskare, vilka önska fördjupa sig i en eller annan detalj, skola hava nöjaktig vägledning i början av sitt arbete. Primärmaterial, råtabeller m. m. förvaras vanligen hos det verk, som genomfört utredningen.

A. Kataloger, register m. m.

1. Katalog över Sveriges officiella statistik (SOS) och Statistiska meddelanden (Stat. medd.) återfinnes i Statistisk årsbok. Där hänvisas även till littera i Bidrag till Sveriges officiella statistik (Bidrag till SOS). För denna serie se vidare t. ex. Jordbruk och boskapsskötsel år 1913 (SOS), där fullständig förteckning ingår.

2. Årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer 1931—1950, av Riksdagsbiblioteket. Fullständig årskatalog över speciellt Statens offentliga utredningar återfinnes annars i sista utredningen för varje år.

3. Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd, Stat. medd. Ser. A. Band VI:4, sid. 181: »Jordbruksstatistiska uppgifter i tabellverket» med efterföljande käll- och litteraturförteckning.

4. Prästerskapets jordbruksstatistiska uppgifter å tabellkommissionens mortalitets- och folkmängdstabeller åren 1802—1820. Bibliografi sammanställd av doktor Siri Söderman, daterad den 31:5 1948. Manuskript i statistiska centralbyråns arkiv.

5. Verkställda ändringar i rikets indelning kontrolleras enklast i fotnoter för varje län i Folkräkningarna (Del I) samt den årligen utkommande publikationen »Folkmängden».

6. Quiding, N. H., Svenskt allmänt författningsregister för tiden från år 1522 till och med år 1862, Stockholm 1865.

7. Falkman, L. B., Allmänt sakregister till de första femtio årgångarna af Svensk författningssamling, eller åren 1825—1874, Stockholm 1876.

8. Ödman, N. A., Allmänt sakregister till Svensk författningssamling och bihang dertill för åren 1875—1885, Stockholm 1886.

9. Hagbergh, C. P., Allmänt sakregister till Svensk författningssamling jämte bihang för åren 1875—1894, Stockholm 1895.

10. — — — för åren 1895—1904, Stockholm 1905.

11. Ölander, E., Allmänt sakregister till Svensk författningssamling för åren 1905—1919, Stockholm 1921.

12. Justitiedepartementets lagavdelning. Allmänt sakregister till Svensk författningssamling för åren 1920—1929, Stockholm 1935.

13. — — — för åren 1930—1939, Stockholm 1948.

14. Allmänt sakregister till Svensk författningssamling för åren 1940—1950 återfinnes tills vidare endast i resp. årgångar, där man finner såväl kronologiskt register som sakregister.

Anm. I sakregistren till Svensk författningssamling återfinnas författningar rörande jordbruksstatistiken under olika rubriker, vilka dessutom icke äro genomgående desamma från år till år. Följande rubriker böra uppmärksammas: Femårsberättelser, Fodermedel, Husdjursräkning, Hönsräkning, Jord, Jordbruksareal, Jordbruksräkning, Jordbruksstatistik, Kreatursräkning, Mejeriädkare, Mejeriörelse, Pälldjursräkning, Skörden, Spannmål, Statistik, Svin, Svinavel, Tabellverket.

B. *Officiella jordbruksstatistiska berättelser.*B: 1. *Regelbundet utkommande serier:*

15. K. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, finnas i tryck 1818—1905, behandla för perioden 1818—1865 även jordbruksstatistiska frågor, årg. 1856—1865 med sammandrag av statistiska centralbyrån. Årg. 1856—1905 i Bidrag till SOS, Litt H.

16. Hushållningssällskapens berättelser, jämte sammandrag av statistiska centralbyrån 1865—1911. (Bidrag till SOS, Litt N).

Anm. Årgång 1912 saknas i såväl denna som följande berättelser.

17. Jordbruk och boskapsskötsel 1913—1937, 1940—1950. (SOS).

Anm. Vissa uppgifter för åren 1938—1939 kunna erhållas hos statistiska centralbyrån (råtabeller till representativa jordbruksräkningarna m. m.) samt i »Årsväxten» 1938—1939.

18. Sammandrag av K. Maj:ts befallningshavandes årsväxtberättelser 1874—1910. (Bidrag till SOS, Litt N).

19. Årsväxten, preliminär redogörelse 1911—1950. (SOS).

20. Årsväxt- och skörderapporter 1913—1950, tryckta månadsrapporter under vegetationsperioden, tryckta »flygblad».

21. Mejerihantering 1913—1939. (SOS).

Anm. Viss mejeristatistik finnes också sedan 1890 i Meddelanden från lantbruksstyrelsen och i kommerskollegii industristatistik sedan år 1913.

22. Jordbruksräkningen 1927, 1932, 1937 och 1944. (SOS).

23. Statistik över galtar och betäckta suggor månadsvis 1934—1950, duplicerade »flygblad».

B: 2. *Utredningar av mera tillfällig natur:*

24. Svinräkningen den 15 sept. 1930—1932. (Stat. medd. Ser. A. Band IV: 5, IV: 7 och IV: 9).

25. Husdjursräkningen 1915—1918. (Stat. medd. Ser. A. Band I: 7, I: 9, II: 1 och II: 3).

26. Arealinventeringen 1917—1918. (Stat. medd. Ser. A. Band II: 2 och II: 5).

27. Arealinventeringen och husdjursräkningen 1919. (Stat. medd. Ser. A. Band III: 2—3).

28. Brödsädsförbrukningen vid vissa mindre jordbruk, förbrukningsåret 1925—1926. (Stat. medd. Ser. A. Band IV: 2).

29. Undersökning angående mejerihanteringen 1928. (Stat. medd. Ser. A. Band IV: 4).

30. Inventeringen av vete och råg den 1 febr. 1931. (Stat. medd. Ser. A. Band IV: 6).

31. Undersökning av foderförsörjningen åren 1935—1936. (Stat. medd. Ser. A. Band V: 1).

32. Den animaliska produktionen 1937—1938. (Stat. medd. Ser. A. Band V: 8).

33. Pälsdjursräkningen 1937, 1939 och 1945. (Stat. medd. Ser. A. Band V: 4, V: 7 och VI: 2).

34. Arealinventeringen, kreatursräkningen och trädgårdsinventeringen den 1 juni 1943. (SOS).

35. Arealinventeringen och kreatursräkningen den 1 juni 1945. (SOS).

C. Kungabrev och författningar, genom vilka jordbruksstatistiken regleras.

36. K. Maj:ts brev till statistiska centralbyråns chef den 25 okt. 1861 och den 28 mars 1862. (Arkiverade hos stat. cbn.).

37. K. Maj:ts brev till K. Maj:ts befallningshavande den 27 nov. 1863. (Arkiverat som kungabrev hos stat. cbn.).

Anm. Dessa tre brev lämna direktiv beträffande viss omläggning av landshövdingarnas femårsberättelser och deras införlivande med Bidrag till SOS fr. o. m. årgång 1856—1860.

38. K. Maj:ts brev till statistiska centralbyråns chef den 3 mars 1865. (Arkiverat hos statistiska centralbyrån).

Anm. Med detta brev lägges grunden till vår moderna jordbruksstatistik.

39. K. Maj:ts brev till statistiska centralbyråns chef den 23 mars 1870. (Arkiverat hos statistiska centralbyrån).

Anm. I detta brev lämnas de medgivanden, vilka såsmåningom ledde till uppkomsten av de s. k. lokalundersökningarna.

40. SFS 33/1874 sid. 5. K. brev till chefen för statistiska centralbyrån, angående åtgärder för erhållande av skyndsammare kunskap om skörden.

Anm. Detta brev lägger grunden för de årliga årsväxtberättelserna.

41. K. Maj:ts brev till chefen för statistiska centralbyrån den 20 febr. 1885 med föreslaget nytt formulär till »Uppgifter till jordbruksstatistiken år 188...». (Arkiverat hos statistiska centralbyrån).

Anm. Förändringarna äro icke av mer genomgripande natur.

Anm. För tiden 1912—1950 redovisas för jordbruksstatistiken gällande författningar under för resp. utredningar vedertagna benämningar. Registret är upplagt kronologiskt efter första författningen under varje rubrik.

42. Lokalundersökningar 1913—1920: SFS 319/1912, 320/1912, 467/1920, 18/1921, 117/1922.

43. Årsväxt- och skörderapporter 1913—1950: SFS 319/1912, 125/1930, 500/1941, 199/1942, 202/1943, 160/1944, 102/1945, 123/1946, 104/1947, 158/1948, 122/1949, 136/1950.

44. Mejeristatistik 1913—1950: SFS 358/1913, 595/1946, 730/1947.

45. Uppgifter för spannmålsinventering 1915: SFS 309/1915.

46. Husdjursräkningar 1915—1918: SFS 132/1916, 168/1917, 199/1918. K. brev den 6 juli 1915, Dnr 3946. (Arkiverat hos statistiska centralbyrån).

47. Arealinventeringar 1917—1918: SFS 249/1917, 248/1918.

48. Svinräkningar 1917—1918 samt 1930—1950: SFS 901/1917, 642/1918, 302/1930, 209/1931, 236/1932, 544/1933, 159/1934, 475/1934, 506/1935, 73/1936, 499/1936, 84/1937, 760/1937, 69/1938, 552/1938, 87/1939, 566/1939, 186/1940, 892/1940, 763/1941, 186/1942, 134/1943, 727/1943, 78/1944, 643/1944, 52/1945, 646/1945, 84/1946, 605/1946, 86/1947, 667/1947, 78/1948, 640/1948, 494/1949, 96/1950, 509/1950.

49. Skördeuppskattning i och för spannmålsregleringen under hushållningsåret 1918—1919: SFS 363/1918.

50. Arealinventeringar och husdjursräkning år 1919 och 1940—1949: SFS 186/1919, 371/1940, 235/1941, 206/1942, 229/1943, 161/1944, 103/1945, 124/1946, 105/1947, 159/1948, 121/1949.

51. Brödsädsförbrukningen vid vissa mindre jordbruk 1925—1926: K. brev den 26 mars 1926, Dnr 133. (Arkiverat hos statistiska centralbyrån).

52. Jordbruksräkningar 1927, 1932, 1937 och 1944: SFS 313/1927, 314/1927, 386/1932, 387/1932, 738/1937, 755/1937, 495/1944, 525/1944.

53. Representativa jordbruksräkningar 1930—1939 samt 1950: SFS 125/1930, 371/1940, 235/1941, 206/1942, 229/1943, 161/1944, 103/1945, 124/1946, 105/1947, 159/1948, 121/1949.

54. Areal- och brödsädsinventeringar januari 1931—1939 samt hösten 1939—1940: SFS 425/1930, 357/1931, 502/1932, 566/1933, 597/1934, 588/1935, 592/1936, 932/1937, 653/1938, 671/1939, 837/1940.

Anm. Se för övrigt Livsmedelskommissionens beslagsinventeringar.

55. Galtstatistik 1933—1950: SFS 122/1933, 240/1934, 216/1935, 731/1947.

56. Inventering av foderförsörjningen 1936 samt 1939—1940: SFS 588/1935, 671/1939, 837/1940.

57. Inventering av traktorer 1937: SFS 592/1936.

Anm. Senare uppgifter om traktorer torde kunna erhållas genom K. arbetsmarknadsstyrelsens statistiska sektion.

58. Pälldjursräkningar 1937, 1939 och 1945: SFS 761/1937, 617/1939, 591/1945.

59. Inventering av bruket av konstgödsel 1937: SFS 1932/1937.

60. Den animaliska produktionen 1937—1938: SFS 148/1938.

61. Inventering av vissa åkerarealer hösten 1941—1950: SFS 791/1941, 803/1942, 725/1943, 642/1944, 645/1945, 604/1946, 666/1947, 641/1948, 493/1949, 508/1950.

Anm. Gäller höstsäd av vete, råg, raps och rybs.

62. Hönsräkningar 1942—1948 och 1950: SFS 186/1942, 134/1943, 78/1944, 52/1945, 84/1946, 86/1947, 78/1948, 96/1950.

63. Trädgårdsinventering 1943: SFS 229/1943.

64. Till mejeri levererad mjölk 1943—1944: SFS 161/1944, 103/1945.

D. Litteratur av särskilt intresse för hithörande frågor.

65. Ur statens offentliga utredningar medtagas endast följande fyra verk, vilka äro av särskilt intresse för den äldre jordbruksstatistiken:

a) Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett Statistiskt Embetsverk, afgifvet den 18 juni 1856 af Den dertill i nåder förordnade Komité.

b) Statistiska Kommitténs betänkande: Jordbruksstatistik. Stockholm 1908.

c) Bilaga till statistiksakkunnigas betänkande av Sven Wicksell. Stockholm 1922.

d) Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919, jämte anmärkningar. Tull- och Traktatkommitténs utredningar och betänkanden V. Stockholm 1921.

Anm. Dessa fyra verk äro av grundläggande betydelse för var och en som mer ingående vill lära känna den officiella svenska jordbruksstatistiken.

66. Jordbruksekonomiska uppgifter (meddelanden) 1939—1950. För perioden 1939—1944 se Kommersiella meddelanden.

67. Lantbruksakademiens, Lantbruksstyrelsens och Hushållningssällskapens skriftserier innehålla en hel del av intresse även ur jordbruksstatistisk synpunkt.

68. Statistisk tidskrift 1860—1913. Register finnes för hela perioden.

69. Statsvetenskaplig tidskrift 1897—1950. Innehåller ett flertal artiklar av stort intresse för hithörande frågor.

70. Hofsten, E. v., *Vägvisare i svensk statistik*, Stockholm 1948.

71. Lågnert, F., *Veteodlingen i södra och mellersta Sverige*. Lund 1949.—*Stor litteraturförteckning* sid. 423.

72. Sjöstrand, J., Den svenska jordbruksstatistiken genom tiderna, K. Lantbruksakademiens tidskrift 1942: 4.
73. Winberg, I. P., Sveriges naturliga jordbruksområden och den nya kommunindelningen. Ymer 1949: 2.
74. — — — Statistiskt material för forskning och planeringsverksamhet. Ymer 1950: 1.
75. — — — Lokalundersökningar, arealinventeringar och jordbruksräkningar under perioden 1913—1949. Ymer 1951: 1.
76. — — — De allmänna jordbruksräkningarna. Statsvetenskaplig tidskrift 1951: 2, Översikter och meddelanden.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Portvaktsstrejken och Fjolårets s. k. portvaktsstrejk och därav föranledda hälsovårdsstadgan. sympatiåtgärder från andra arbetstagersammanslutningar aktualiserade frågan om hälsovårdsnämnds möjlighet att genom förelägganden, straff eller andra tvångsåtgärder ålägga fastighetsägarna att utföra de blockerade arbetena och därmed faktiskt tvinga dem till eftergift för arbetstagarpartens krav. Då en portvaktsstrejk hotat även i år, kan det kanske vara av intresse att närmare undersöka denna fråga.

De materiella föreskrifter i hälsovårdsstadgan, om vilkas tillämpning här är fråga, återfinnas i 8, 15 och 21 §§.

I 8 § 1 mom. stadgas, att byggnad, som innehåller boningsrum, skall till alla sina delar så underhållas och skötas, att sanitär olägenhet ej uppstår för dem, som där uppehålla sig. I 8 § 2 mom. föreskrives: »Boningsrum skall kunna hållas tillbörligt varmt. För den skull skall boningsrum, där tillbörlig värme ej eljest erhålles, vara försett med tjänlig eldstad eller annan ur hälsosynpunkt tillfredsställande anordning för rummets uppvärmning till lämplig värmegrad».

Av dessa bestämmelser kan otvivelaktigt 8 § 1 mom. här anses tillämpligt. Ett hus, där städning och uppvärmning underlåtes, skötes ej så, att sanitär olägenhet ej därav förr eller senare måste uppstå. Om 2 mom. kan åberopas är tvivelaktigare. Boningsrum, som är utrustat med värmeledning, synes nämligen få anses vara försett med tillfredsställande uppvärmningsanordning. I RÅ ref. 66/1922 har emellertid då gällande bestämmelse, att boningsrum skulle vara så anordnat, att det kunde hållas tillbörligt varmt, åberopats till stöd för föreläggande för fastighetsägare i stad att vidtagna sådana anordningar, att de till uthyrd lägenhet hörande boningsrum, som icke vore försedda med andra användbara uppvärmningsanordningar än värmeelement, kunde hållas tillbörligt varma. Numera torde det emellertid få anses vara en under 1 mom. fallande skötselsak, därest tillfredsställande eldning ej sker i värmeledningen.

De reaktioner, som hälsovårdsstadgan föreskriver vid eftersättande av, bland annat, 1 och 2 mom., utgöra enligt 8 mom. dels tillsägelse av hälsovårdsnämnden om rättelse, dels, om tillsägelsen ej ger effekt, föreläggande av tid för felaktigheternas avhjälpan; om bristfällighet i avseende å boningsrum ej kan avhjälpas, kan i stället för föreläggande meddelas förbud mot rummets vidare användning för bostadsändamål; ett tredje alter-

nativ är, att hälsovårdsnämnden meddelar uppskov i ärendet, därest uppenbar fara för hälsan icke är för handen. Av dessa alternativ torde man kunna bortse från det andra, enär bristfälligheten är av övergående natur. Det tredje alternativet — uppskov — läser ej heller kunna komma ifråga. Återstår alltså allenast reaktionen föreläggande. Det bör observeras, att detta ej kan tillgripas omedelbart utan måste föregås av en tillsägelse; det är alltså först sedan denna visat sig resultatlös, som föreläggande kan ifrågakomma.

Enligt 15 § 1 mom. skall köksavfall varje dag bortföras från bostadslägenhet. I 2 mom. stadgas: »Köksavfall, sopor, den vid rengöring av gård och gata uppsamlade orenligheten och andra dylika ämnen skola, därest de ej genast bortforslas, uppsamlas i tätta, flyttbara kärl». Kärlen skola enligt 4 mom. vara av modell, som hälsovårdsnämnden godkänt. Åsidosättandet av dessa bestämmelser är straffbelagt. Sålunda straffas enligt 27 § den, som underlåter att ställa sig till efterrättelse stadgandet i 15 § 1 mom. angående bortförande av köksavfall från bostadslägenhet eller någon av bestämmelserna i samma paragrafs 2 och 4 mom. angående uppsamling av köksavfall, sopor, den vid rengöring av gård och gata uppsamlade orenligheten och andra dylika ämnen.

I 20 § 1 mom. stadgas, att orenlighet eller avfall, som enligt meddelade bestämmelser förvaras i kärl, gödselkista eller behållare, skall, med visst undantag, från stad bortföras, innan sanitära olägenheter därav förorsakas eller de för uppsamlade därav använda kärl, kistor eller behållare äro så fyllda, att innehållet utspilles eller svårighet vid hämtning av annan anledning vållas. 21 § innehåller bestämmelser om sättet för bortforslingen. Jämlikt 27 § är underlåtenhet att iakttaga dessa bestämmelser straffbelagd.

Till hälsovårdsnämnds förfogande stå ytterligare tvenne tvångsmedel.

Det ena är vitesföreläggande. Enligt 29 § gäller, att då hälsovårdsnämnd antingen omedelbart eller efter förutgångna råd eller uppmaning finner sig böra i särskilt fall meddela föreläggande eller förbud, äger nämnden fastställa vite för underlåtenhet att ställa sig föreläggandet eller förbudet till efterrättelse, därest ej särskild påföljd härför finnes bestämd i hälsovårdsstadgan, annan författning eller lokal hälsovårdsföreskrift. Såsom härav framgår — och även följer av svensk rätts allmänna grundsatsar — kan vitesföreläggande ej tillgripas vid åsidosättande av straffbelagd bestämmelse. I följd härav är sålunda dylikt föreläggande uteslutet i fråga om 15, 20 och 21 §§. Däremot kan hälsovårdsnämnden förstärka sitt ingripande enligt 8 § 1, 2 och 8 mom. med ett vitesföreläggande, enär dessa föreskrifter icke äro straffsanktionerade. Då vitesbestämmelsen är knuten till det enkla föreläggandet och bildar en gemensam akt med detta, förutsätter även vitesföreläggandet en föregående tillsägelse enligt 8 § 8 mom.

Det andra tvångsmedlet omförmäles i 57 §. Underlåter någon att utföra arbete eller vidtaga annan åtgärd, som jämlikt hälsovårdsstadgan eller de i enlighet därmed givna föreskrifter åligger honom, och fullgör han icke genast eller inom föreskriven tid efter därom av hälsovårdsnämnden er-

hållen tillsägelse, vad han försummat, äger nämnden att, där så anses nödigt, låta på den försumliges bekostnad verkställa arbetet eller åtgärden mot lega. Dyligt tvångsutförande hindras icke av att den åsidosatta föreskriften är straffsanktionerad. Däremot torde den icke kunna vidtagas samtidigt med vitesföreläggande, enär vitesföreläggandet avser att tvinga den handlingspliktige till just den åtgärd, som tvångsutföres: man bör icke kunna tillgripa både vite och tvångsutförande för att ernå en och samma effekt. Enahanda regel följer av den allmänna principen, att om lagen lämnar öppet för myndighet att använda olika reaktioner, myndigheten skall tillgripa *ettdera* av de till förfogande ställda tvångsmedlen (Fahlbeck, »Förvaltningsrättsliga studier», s. 54 f.). Jämväl tvångsutförandet förutsätter, på liknande sätt som föreläggandet enligt 8 § 8 mom., föregående tillsägelse från hälsovårdsnämnden.

Rättssäkerhetsgarantierna utgöras i första hand av besvärsrätten. Mot de föreskrifter och åtgärder, vilka det enligt hälsovårdsstadgan tillkommer hälsovårdsnämnd att vidtaga, äger enligt 55 § den, som anser sin rätt därav inskränkt, att anföra besvär hos länsstyrelsen inom trettio dagar från delfåendet. Med stöd härav kan sålunda den, som drabbats av ett föreläggande om vite eller om tvångsutförande, draga frågan om rättmätigheten härav under länsstyrelsens prövning. Föremål för dyligt överklagande kan bli va varje hälsovårdsnämndens åtgärd. Även en nämndens tillsägelse kan sålunda bli va föremål för besvär.

Har tillsägelsen på nämndens uppdrag lämnats av någon dess ledamot eller tjänsteman, bör saken ställa sig olika, om uppdraget avser det speciella fallet eller är av generell natur. Är det förra händelsen, kunna besvär anföras över uppdraget såsom en nämndens åtgärd, varom den drabbade erhåller kännedom genom tillsägelsen. I senare fallet åter kan tillsägelsen föranleda en hänvändelse från den enskildes sida till nämnden med klagan över tillsägelsen; denna klagan måste då föranleda ett nämndens beslut, varöver sedan besvär kunna föras i vanlig ordning.

Över länsstyrelsens beslut föres klagan i administrativ ordning till Kungl. Maj:t och handlägges jämlikt regeringsrättslagen 2 § p. 16: o av regeringsrätten.

Av det anförda framgår, dels att vitesföreläggande kan av hälsovårdsnämnden tillgripas vid försummad uppvärmning av bostadslägenheter med värmeledning, dels att tvångsutförande kan av nämnden anlitas vid försummad renhållning enligt 15 § eller bortforsling av sopor m. m. enligt 20 och 21 §§. Huruvida tvångsutförande kan tillgripas vid försummad uppvärmning, framgår ej av 29 §. Då emellertid uppvärmningen förutsätter tillträde till fastighetens panncentral och någon skyldighet för fastighetsägaren att lämna utomstående dyligt tillträde ej föreligger, synes det icke vara möjligt att i dyligt fall anlita tvångsutförande.

Vitesföreläggande förutsätter, såsom av 8 § 8 mom. framgår, dels att det yppas förhållande, som innebär eftersättande av någon av de i samma paragraf 1—6 mom. stadgade föreskrifterna, dels ock att tillsägelse om rättelse blir resultatlös. De faktiska förhållandena skapa här tillräckligt rekvisit; huruvida skuld eller vållande föreligger är ligkiltigt. I följd härav synes det icke principiellt uteslutet, att hälsovårdsnämnden förelägger en

fastighetsägare i ett hus, där uppvärmningen brister i följd av strejk, att ordna erforderlig uppvärmning.

Emellertid är det icke tillräckligt, att formell möjlighet till vitesföreläggande är för handen. För att ett dylikt skall vara tillåtet fordras det också, att det kan anses objektivt riktigt att tillgripa ett dylikt tvångsmedel. Förutsättningen måste därför vara, att det föreligger rättslig och faktisk möjlighet att på denna väg uppnå det åsyftade resultatet.

Vitesföreläggande förutsätter i första hand, att myndighetens befallning mötes av motstånd, som nödvändiggöra tillgripande av maktmedel. »Svensk rätt betecknar detta motstånd från den förpliktades sida med uttrycket *tredska*. När tredska mot befallningen ådagalägges, är tidpunkten inne att sätta denna igenom med tvångsmedel.» Förutsättningen för vitesföreläggande är sålunda tredska av något slag. Det kan även i brådskande fall användas vid risk för tredska. Men om tredska varken yppat sig eller är att befara, kan vitesföreläggande ej användas (Fahlbeck, a. a., s. 47 f.). Detta vitesföreläggandes beroende av tredska eller risk för tredska framhålls även av Ekelöf (»Straffet, skadeståndet och vitet», s. 131, 153).

Det är uppenbart, att i förevarande fall någon tredska ej kan anses föreligga från fastighetsägarens sida. Föreligger överhuvud tredska, är det från den strejkandes sida. Däremot kan det ej anses utgöra någon tredska i fråga om åtlydnaden av hälsovårdsstadgan, att fastighetsägaren inträtt i en arbetsgivarsammanslutning, att denna vägrar att godkänna arbetstagarfackförningens villkor och att eldningsarbetet i anledning härav nedlägges av arbetstägaren. Sambandet mellan portvaktens underlåtenhet att elda och fastighetsägaren är påtagligen alltför långsökt för att det skall vara möjligt att i någon mån tala om tredska från fastighetsägarens sida.

Ett vitesföreläggande kräver även, att den prestation, som genom vitet skall framtvingas, är rättsligen och faktiskt möjlig att utföra. Eljest är vitesföreläggandet ändamålslost och i dylika fall kan, såsom Fahlbeck (a. a., s. 57) anfört, vitesföreläggande ej ske. »När den, mot vilken vitet riktats, blivit urståndsatt att verkställa påbudet, bör detta förfalla» (a. a., s. 65). Även Ekelöf framhåller, att vite ej kan tillgripas vid en omöjlig befallning (s. 148). »Skulle den utdömda prestationen av en eller annan anledning vara omöjlig att utföra, och reparation in natura sålunda icke kunna ifrågakomma, får vitesföreläggande icke tillgripas.» (a. a., s. 155).

Därmed uppkommer frågan, om strejk och blockad skall anses medföra dylik omöjlighet. Det gäller här en fråga av allmän räckvidd. Enligt köplagen 24 § är säljaren fri från ansvar, om »möjligheten att fullgöra avtalet må anses utesluten i följd av omständighet, som ej bort av säljaren vid köpets avslutande tagas i beräkning, såsom förstörelse av allt gods av det slag eller det parti köpet avser, eller krig, införsel förbud eller därmed jämförlig händelse». Almén, »Om köp och byte av lös egendom», 2dra uppl. 1, s. 350 ff., anför i anslutning till detta stadgande följande:

»En fråga, som vid beställningar har sin största betydelse men som även vid rena leveransavtal erbjuder intresse, är, huruvida säljaren kan utan särskilt därom träffat förbehåll till sitt fredande från skadeståndsskyldighet åberopa, att avtalets fullgörande omöjliggjorts genom utbruten strejk

eller lockout.» Efter att hava framhållit, att strejk vid en viss fabrik saknar betydelse, om t. ex. säljaren har fria händer taga varan från vilket håll som helst, fortsätter förf.: »För att en arbetsinställelse skall kunna ens ifrågasättas medföra frihet från ersättningsskyldighet är det nödvändigt, att genom densamma avtalets fullgörande verkligen blivit objektivt omöjligt... Har...säljaren åtagit sig leverera varor av egen eller viss uppgiven fabriks tillverkning, och inställes arbetet vid den sålunda uppgivna produktionsorten, kan detta onekligen vara en omständighet, som utesluter möjligheten av avtalets fullgörande. Enahanda kan förhållandet vara, om enligt avtalet godset skall försändas från en bestämd hamn och sådant icke låter sig göra till följd av strejk bland besättningen å nämnda bolags ångare eller bland stuvorna på den ifrågavarande hamnplatsen.» Förf. anser frågan om säljarens ansvarsfrihet främst bero av om han bort taga denna möjlighet i beräkning vid avtalets avslutande. Efter diskussion av spørsmålet slutar förf.: »Vi vilja för vår del stanna vid den meningen, att i regel *varken strejk eller lockout* utan särskilt förbehåll *fritaga säljaren från* honom eljest åliggande *ersättningsskyldighet*. Särskilt för sådana fall, då leveransen omöjliggöres genom allmän strejk bland stuvorna i den hamn, varifrån varan enligt avtalet skolat skeppas, äro vi dock tveksamma om riktigheten av denna mening.»

Såsom härav framgår var skälet till att Almén, med tvekan, kom till den meningen att strejk ej skulle kunna åberopas till fritagande från ersättningsskyldighet, att strejkmöjligheten var en omständighet, som av säljaren bort tagas i beräkning. Däremot fann han, att strejken i och för sig »onekligen (kan) vara en omständighet, som utesluter möjligheten av avtalets fullgörande». Roos, »Om prestations omöjlighet», s. 100, anser, att arbetsinställelser även utan särskilt förbehåll kunna medföra juridisk omöjlighet och således innebära en befrielse från både naturalprestation och skadeståndsplikt.

De citerade arbetena äro från 1907, resp. 1915. Vid denna tid hade strejk ej blivit en av den allmänna uppfattningen lika accepterad företeelse som numera är fallet. Sedan länge torde strejk få anses vara godtagen såsom ett fullt tillåtet stridsmedel på arbetsmarknaden. Denna ändrade uppfattning framkommer tydligt i rättsfallet NJA 1933: 17: Ankan efter en fabriksdisponent har (1893) gjort en donation (»Bruno Wendels minnesfond») med ändamål att bereda visst understöd åt personalen vid fabriken; och har därvid i stadgar för fonden meddelats bestämmelse att, för den händelse bland personalen skulle utbryta strejk med längre varaktighet än 2 mån., donationen skulle återgå till givaren eller hennes rättsinnehavare. Sedan strejk utbrutit 1931, uppkom fråga om tillämpning av bestämmelsen. Häradsrätten och hovrätten funno densamma tillämplig, en mening som ock omfattades av revisionen. Högsta domstolens majoritet kom till motsatt slutsats och åberopade därvid bland annat »de väsentliga förändringar, som...inträffat i avtals- och organisationsförhållanden arbetsgivare och arbetare emellan». En ledamot anförde i särskilt yttrande bland annat följande: »Under de nära 40 år, som förflutit efter donationens tillkomst, hava förhållanden och föreställningar på hithörande område undergått en genomgripande förändring. ... Arbetsvillkoren äro på de flesta håll

ordnade på grundval av ofta riksomfattande kollektivavtal, och såväl arbetsgivare som arbetare äro allmänligen organiserade i fackförbund, omfattande hela landet. ... Det utmärkande för denna arbetsinställelse var nämligen att den utgjorde led i organisationernas strid för åstadkommande av den allmänna avtalsuppgörelsen ...».

Med en liknande uppfattning, tillämpad å förevarande fall, måste sålunda arbetsnedläggelsen betraktas såsom en erkänd stridsåtgärd, medförande omöjlighet till den prestation, som vitesföreläggandet avser att framtinga. Anlitandet av strejkbrytare för arbetets fullgörande är en väg, som i vart fall ingen arbetsgivare kan anses skyldig att beträda, och att använda vitesföreläggande i syfte att framtinga en dylik åtgärd bör, med den i vida kretsar spridda uppfattningen om strejkbryteriets moraliskt förkastliga art, anses uteslutet.

Skulle emellertid ett vitesföreläggande givas men bliva resultatöst, förvandlas frågan om fastighetsägarens skyldighet till prestationens fullgörande från en administrativ angelägenhet till en judiciell. Evad fråga är om utdömande av viten eller böter, tillhör saken enligt hälsovårdsstadgans 59 § allmän domstols prövning. På detta stadium erhåller, såsom Fahlbeck, s. 31, 72 f., uttrycker det, vitet straffkaraktär. Domstolen har därvid att, på förekommen anledning, ingå i prövning såväl av vitesföreläggandets laglighet — men ej av dess ändamålsenlighet — som av förutsättningarna för utdömandet av vitet, böterna eller eventuell ersättning för naturprestationen enligt 57 §. Därvid måste domstolen sålunda, beträffande viten och böter, även pröva frågan om prestationens omöjlighet. Att straffrihet inträder vid force majeure, framhåller sålunda Ekelöf, a. a., s. 167. Samme förf. anför, a. a., s. 175 f., att vitet måste utdömas, »då den bristande fullgörelsen beror på grövre vårdslöshet eller tredska. Skulle den förpliktade däremot kunna visa skäl för att han ej fullgjort föreläggandet, ställer sig saken annorlunda. Detta är således fallet, om han visar det av någon anledning ha varit omöjligt för honom att ställa sig föreläggandet till efterrättelse». Att omöjlighet på grund av strejk ej bör vinna mindre beaktande här än i fråga om civilrättsliga prestationer synes uppenbart. Tredska utgör förutsättningen för vitets utdömande. Har den förpliktade visat god vilja men misslyckats, kan han icke fällas till vitet.

Hälsovårdsnämndens beslut om vitesföreläggande kan överklagas, och vinner då ej laga kraft. Emellertid äger nämnden enligt 60 § att, om den så prövar nödigt, förordna, att dess beslut skola utan hinder av besvär lända till efterrättelse, intill dess annorlunda kan bliva i vederbörlig ordning beslutat. I fråga om vitesföreläggande får emellertid ett dylikt beslut icke någon praktisk effekt. Innan domstol kan utdöma vitet, måste nämligen vitesföreläggandet hava tagit åt sig laga kraft. Och denna laga kraft är beroende av besvärsmålets slutliga avgörande i den administrativa besvärprocessen.

Vidare bör observeras, att såsom förut nämnts hälsovårdsnämndens be-

slut om tillsägelse enligt 8 § 8 mom. kan särskilt överklagas. Innan dessa besvär blivit slutligt prövade, kan något därtill anslutande vitesföreläggande över huvud ej ske. Detta bekräftas av RA ref. 14/1944: »Sedan hälsovårdsnämnd förbjudit en lägenhets användning för bostadsändamål, har nämnden, innan besvär över beslutet blivit slutligen prövade, utan anförande av nya omständigheter beträffande fastighetens skick förelagt lägenhetens ägare vid vite att före viss tid hava utrymt lägenheten. Vitesförelägandet har ansetts vara utan verkan».

Halvar G. F. Sundberg.

Sveriges rättsförbund. Medan Henry Georges läror nådde till Danmark redan på 1880-talet, var det först år 1904 som Johan Hansson så gott som ensam började föra georgismens talan i Sverige.¹ De följande åren utvecklade han den georgistiska lösningen av samhällsproblemen i ett flertal skrifter. I »Från herrgårdar till småbruk» (1905) skildrade han lantarbetarnas svåra levnadsförhållanden och hävdade, att lösningen på detta sociala problem vore småbruk på det allmännas mark.² Småbruk vore en effektivare driftsform än storgods,³ och lantarbetarna borde själva få bruka dem och behålla avkastningen av sitt arbete obeskuren av skatter, men jordröntan borde indras till kommunerna eller staten.⁴ Om inte jordröntan skulle räcka för det allmännas utgifter, kunde proportionell beskattning tillgripas.⁵ I andra skrifter sökte Johan Hansson intressera arbetarna för jordreformen: deras missförhållanden berodde på flykten från landsbygden, som i sin tur berodde på den enskilda jordäganderätten.⁶ Särskilt vände han sig till nykterhetsfolket och föreslog bl. a. att staten, i stället för att motarbeta nykterhetsrörelsen genom att använda spritkonsumtionen som beskattningsobjekt, skulle skaffa motsvarande belopp genom jordröntans indragning.⁷

Redan 1906 började de första lokala jordreformföreningarna bildas.⁸ Följande år skrev emellertid Johan Hansson om »meningsskiljaktigheter inom jordreformvännernas led» och kritiserade särskilt Stockholms jordreformförening för att den ensidigt inriktade sig på reformens förverkligande i städerna genom värdestegringsskatt (som vore ett otillräckligt medel) men förbisåg jordrönteproblemets avgörande betydelse för lands-

¹ »Ekonomiska Frihetsförbundets första tre år», extranr. av »Budkavlen», juni 1912, s. 115.

² Johan Hansson, »Från herrgårdar till småbruk», Sthlm 1905, s. 51 ff.

³ Ibid., s. 29 ff.

⁴ Ibid., s. 54 f.

⁵ Ibid., s. 79 f.

⁶ T. ex. »Flykten från landet och den industriella arbetarfrågan», särtryck ur Goodtemplarlogernas föreläsningbibliotek, häfte 12, 1906, s. 5, s. 11.

⁷ Johan Hansson, »Jordvärdebeskattning i stället för rusdrycksbeskattning, Nykterhetsvännernas skatteprogram». Gbg 1906.

⁸ »Ekonomiska Frihetsförbundets första tre år», extranr. av »Budkavlen», juni 1912, s. 115.

bygden.⁹ Johan Hansson var alltså konsekvent och radikal georgist.¹⁰ Därtill var han anhängare av kooperationen.¹¹

1909 befanns tiden vara mogen för en svensk motsvarighet till den 1902 bildade danska »Henry Georg-Föreningen», och »Ekonomiska Frihetsförbundet» bildades med Johan Hansson som ordförande; föreningens organ blev från starten »Budkavlen. Tidskrift för social etik och ekonomisk reform».¹² Programmet var kortfattat: »1. Jordvärdets socialisering. 2. Den indirekta (särskilt tullskatternas) och den på arbete tyngande beskattningens gradvisa, möjligast snara avskaffande. 3. Bekämpande av privat monopolism i allmänhet. 4. Kooperationens främjande»; det framhölls, att föreningen hade »inga partipolitiska syften».¹³ Beträffande »Ekonomiska Frihetsförbundets» organisation är att märka, att de speciella regler för omröstning (den s. k. kvalitetsmetoden) och för val av funktionärer (den s. k. fria valrätten) som användes inom den danska Henry George-Föreningen, från början tillämpades också av den svenska föreningen.¹⁴ Bl. a. valdes s. k. »styrande medlemmar» enligt den fria valrättens principer; bland dessa befann sig Johan Pedersen, upphovsmannen till kvalitetsmetoden och fria valrätten, den danske georgisten S. Berthelsen, Fabian Månsson och (från 1911) borgmästaren i Stockholm Carl Lindhagen.¹⁵ Den senare motionerade f. ö. ett par gånger i riksdagen om utredning angående jordvärdetaxering, bl. a. åren 1911 och 1912.¹⁶

»Ekonomiska Frihetsförbundets» program var, som synes, rent georgistiskt. Men redan 1909 kan inflytelser från den framväxande rättsmoraliska riktningen i Danmark spåras i Budkavlen; bl. a. skrev dess ledare Severin Christensen en artikel med titeln »Välfärds- eller rättsmoral».¹⁷ Och år 1914 skedde viktiga förändringar, som tydligt visar att en förskjutning i föreningens inriktning ägt rum från ren georgism till en rättsmoralisk orientering. Från och med nr 1 1914 ändrades tidskriftens namn till »Rättsstaten, Tidskrift för social etik och ekonomisk reform».¹⁸ I april samma år ombildades »Ekonomiska Frihetsförbundet» till »Förbundet för Rätts-

⁹ »Landsbygdens rätt». Särtryck ur Karlstadstidningen. Av J. H. Karlstad 1907, s. 9, s. 12, s. 18.

¹⁰ I sin 1911 utgivna skrift »Jorden eller jordvärdet? Jordnationalisering eller jordvärdeavgift? Erfarenheter från många land» (Sthlm 1911) avvisar han sålunda tanken på särskild ersättning åt jordägarna (s. 38 f). F. ö. förordas i Georges anda jordvärdeavgift framför nationalisering (s. 160 ff).

¹¹ »Krigen och pengarnas världskamp. Fredsfrågan och de ekonomiska reformsträvandena», Sthlm 1908, s. 39, s. 44.

¹² »Ekonomiska Frihetsförbundets första tre år», extranr. av »Budkavlen», juni 1912, s. 115. Johan Hansson kvarstod som ordf. till 1912, ibid. s. 127.

¹³ »Budkavlen» nr 4—5, 1909, s. 49.

¹⁴ »Budkavlen» nr 1, 1909, s. 13 f (kvalitetsmetoden).

¹⁵ Ibid. s. 15; nr 6, 1911, s. 89 (Lindhagen).

¹⁶ »Ekonomiska Frihetsförbundets första tre år», extranr. av »Budkavlen», juni 1912, s. 122, s. 126.

¹⁷ »Budkavlen», nr 1, 1909, s. 2, t. ex. Christensens artikel, ibid. nr 4—5, 1909, s. 50 ff.

¹⁸ Johan Hansson var utgivare av både Budkavlen och Rättsstaten. »Rättsstatens» programförklaring (nr 1, 1914, s. 1) präglas av rättsmoraliska synpunkter.

demokrati».¹⁹ Det rättsmoraliska inflytandet avspeglas klart i den nya föreningens program, som inleddes med bl. a. följande sats: »I alla samhälls och medborgarnas inbördes mellanhavanden bör mottagen förmån uppvägas av fullt motsvarande och likvärdigt vederlag»;²⁰ vidare krävs bl. a. att »social etik» skall vara obligatoriskt skolämne.²¹

»Förbundet för Rättsdemokrati» gick emellertid ingen lysande framtid till mötes. Dess organ »Rättsstaten» uppgick 1/1 1919 i Christensens tidskrift »Retsstaten», som samtidigt antog namnet »Retsstaten, Nordisk Tidskrift för retsdemokratisk Politik».²² De följande åren förde föreningen i brist på aktivt personligt engagemang en tillvaro »på papperet» och avvecklades definitivt 1921.²³ Vid samma tid som de georgistiska och rättsmoraliska rörelserna i Danmark förenades i Retsförbundet, försvann sålunda motsvarande rörelserns organisation i Sverige. — Såsom ett mera kuriöst exempel på att tanken på samhällets omdaning i georgistisk riktning trots detta inte var helt död i Sverige vid denna tid kan en bok med titeln »Riktlinjer för revolutionen i Sverige» nämnas. Den var skriven av pseudonymen Erik Eriksson och utkom 1922. Här föreslogs en omedelbar jordsocialisering (som dock skilde sig starkt från georgismen ifråga om genomförandet), och vissa rättsmoraliska tankar framfördes också.²⁴

Efter andra världskrigets slut befanns tiden vara mogen för att starta en *ny rättsmoralisk rörelse i Sverige*. Även denna gång gick bokförläggare Johan Hansson i spetsen. Redan 1944 gjorde han i *Samtid och Framtid* en framstöt för frihandel,²⁵ och följande år skrev han artikeln »Rättsliberalism», där den rättsmoraliska åskådningen framlades.²⁶ De följande åren förekom rättsmoraliska inlägg allt oftare, i allmänhet skrivna av danska rättsförbundare.²⁷ Den rent rättsmoraliska aspekten var starkt framträ-

¹⁹ »Rättsstaten», nr 2, 1914, s. 34 ff.

²⁰ *Ibid.*, s. 41.

²¹ *Ibid.*, s. 42, punkt 13.

²² »Retsstaten», nr 11—12, 1918, bd. II, s. 150. Den nya nordiska tidskriften redigerades från Danmark av Christensen, Dam och Lambek, från Sverige av bl. a. Ernst Norlind (men ej Johan Hansson) samt från Norge av Arne Garborg. Denne hade varit med vid den norska Henry George-föreningens start 1907. Se Garborgs artikel »Vad jag är skyldig Henry George» i »Budkavlen», nr 3—4, 1912, s. 54 ff.

²³ Personligt meddelande till förf. av bokförläggare Johan Hansson.

²⁴ Erik Eriksson, »Riktlinjer för revolutionen i Sverige jämte försök till blyxtbelysning av några därmed sammanhängande problem», Sthlm 1922. Se särskilt s. 49 ff, s. 188 f, s. 17, s. 23, s. 175 f, s. 179. Författarens verkliga namn skall ha varit Hultin. Uppllysning av red. Roland Hentzel.

²⁵ SoF, nr 6, 1944, s. 3 ff (en enkät om frihandel efter krigets slut).

²⁶ *Ibid.* nr 2, 1945, s. 94 ff. I nr 2, 1950, s. 67 ff., kompletterades artikeln med en annan, »Rättsliberalism i stället för socialliberalism», där det nya var att Ohlins socialliberalism kritiserades: »Den utplånar rågången mellan rätt och filantropi precis som socialdemokratin» (s. 71). Bägge artiklarna utgavs 1950 i en broschyr (»Rättsliberalism i stället för socialliberalism», Sthlm 1950).

²⁷ Se t. ex. *ibid.* nr 4, 1946, s. 228 ff (Povl Skadegård, »Et moralskt parti»); *ibid.* nr 9, 1946, s. 545 ff (Gudrun Björner, »Kan staten vara hederlig?»); *ibid.* nr 2, 1947, s. 99 ff (Viggo Starcke, »Frihetens väg»); *ibid.* nr 10, 1947, s. 566 ff (Johan Hansson, »Rätten går framåt i Danmark»).

dande.²⁸ Två företeelser i den svenska inrikespolitiken syntes framförallt göra ett hävdande av de rättsmoraliska principerna nödvändigt, nämligen de stigande skatterna och de stora socialreformerna. Redan 1945 inledde Johan Hansson i *Samtid och Framtid* den skarpa polemik mot det wigforsska skattesystemet, som fortsatt alltsedan dess.²⁹ I september 1948 företog han en granskning av de olika partiernas valmanifest och fann dem otillräckliga ur rättsmoralisk synpunkt; särskilt fördömde han partiernas tävlan att överbjuda varandra ifråga om den sociala reformpolitiken, »den besinningslösa allmoseutdelningen». Mot detta satte han rättsmoralens syn på socialpolitiken, och han lovade »att en ny partibildning på den moraliska rättens och den sunda ekonomins grund kan väntas». ³⁰ Kort efter drog Johan Hansson upp riktlinjerna för ett »Sveriges Rättsförbund» och återgav i samma artikel Retsförbundets program in extenso, vars »stora riktlinjer» borde följas. Men det borde revideras på några punkter: en världsfederalistisk inställning borde komma fram i det svenska programmet; man kunde inte, som Retsförbundet, lova att jordräntan skall räcka till, utan måste räkna med inkomstskatt, men denna borde vara *proportionell*; staten borde inte använda vissa monopol som inkomstkälla; truster och karteller borde bekämpas även med lagstiftning.³¹

Rättsförbundet konstituerades 18 augusti 1949 i Stockholm. Programmet godkändes preliminärt till nästa årsmöte. Dessförinnan hade det blivande programmet diskuterats vid ett svenskt rättsstatsmöte i Tällberg den 29 juni, och ändringar gjorts.³² De olika programutkasterna tyder på ett starkt beroende av den danska förebilden, som man efterhand frigjorde sig från i någon mån. I det första utkastet krävdes sålunda, att värnplikten skulle avskaffas i fredstid, och statens inkomster skulle endast vara »markskylden» (jordräntan) och monopolinkomsterna (däremot fanns redan här en punkt om världsfederation och en om kriminalisering av »prisreglerande kartellavtal»).³³ I det andra utkastet, som godkändes som preliminärt program den 18 augusti, hade punkten om värnplikten helt utgått, och som statsinkomster godtogs även proportionell inkomstskatt, däremot *ej* monopolinkomster.³⁴ Det första utkastets punkt: »Riksdagen väljer ett riksråd, som leder

²⁸ Jfr Johan Hanssons inlägg i »Världsmoral» (Utg. av Johan Hansson, Sthlm 1945), som närmast ansluter sig till Lambeks uppfattning av den moraliska rätten som en balansföreteelse. Se t. ex. s. 13 f, s. 145 ff.

²⁹ SoF, nr 7, 1945, s. 460 ff (avd. »Från skilda fronter»).

³⁰ Ibid. nr 7, 1948, s. 370 ff. (»Till Sveriges folk»). Vid samma tid uppmärksammades Danmarks Retsförbund av de svenska Arbetarliberalerna. I tidningen »Arbetarliberalens» provnummer (sept. 1948) förekom en starkt positiv artikel av Arne Montan om Retsförbundet, »Världens mest ideella parti» (s. 4 f), och samarbete bebådades (s. 14). Efter några månader blev dock Montan (enligt egen uppgift) mera kallsinnigt inställd, och »Arbetarliberalen» innehöll i fortsättningen endast ett fåtal rent informativa artiklar om Retsförbundet och dess svenska motsvarighet.

³¹ Ibid. nr 8, 1948, s. 387 ff. (»Sveriges Rättsförbund. Riktlinjer för ett program»).

³² Ibid. nr 7, 1949, s. 395 f.

³³ »Sveriges Rättsförbund. Utkast till program», Sthlm 1949, A. 5) e); B. II; B. V; B. III. 2) c).

³⁴ SoF, nr 7, 1949, s. 397 ff. (Program för Sveriges Rättsförbund [preliminärt]). Se särskilt punkt B. II.

statsförvaltningen»,³⁵ som var direkt kopierad efter det danska programmet, hade också slopats. I det definitiva programmet, som antogs vid första årsmötet 19 juni 1950,³⁶ och som i övrigt obetydligt skiljer sig från det preliminära, har de tidigare utkastens krav på kyrkans skiljande från staten ersatts med den allmänna satsen: »Fullständig religionsfrihet genomföres».³⁷

Programmet modifierades alltså undan för undan på vissa punkter, så att likheten med Retsförbundets program blev mindre. Andra smärre olikheter mellan svenska och danska programmen är: nuvarande HD prövar lagars överensstämmelse med grundlagen;³⁸ om utdelning av överskott på jordräntan talas ej;³⁹ punkten om skolundervisningen är mer utförlig och moderat än motsvarande i danska programmet;⁴⁰ en punkt om offentlig försörjning av vissa individer, som oförskyllt är ur stånd att försörja sig själva, och om försäkringsprincipen som önskvärd grundval för socialvården, saknas helt i danska programmet.⁴¹ I allt övrigt är överensstämmelsen mellan de båda programmen påfallande; stundom är den t. o. m. verbal.⁴² Dansk påverkan är även märkbar i Rättsförbundets stadgar, där det bl. a. heter att »vid förbundsmöte äger varje lokalavdelnings ombud utöva rösträtt med lika många röster som det antal medlemmar han företräder» (fria valrätten);⁴³ däremot talas ej om kvalitetsmetoden.

»Förbundet skall f. n. icke kallas 'politiskt parti' men är en 'politisk rörelse'»⁴⁴ — detta bestämde man kort efter starten, och det gäller ännu. Rättsförbundet arbetar tills vidare som »en ideell förening»⁴⁵ och söker genom upplysning verka för genomförandet av sitt »Program för omedelbara åtgärder». I detta krävs främst »skattestopp och skattelindringar omedelbart», marktaxering och fastighetsskattens ersättning med »ren markskyld», frihandel och näringsfrihet samt understödspolitikens omläggning »till att omfatta endast verkligt behövande».⁴⁶ Detta krav framfördes i en skrivelse till regeringen och riksdagen i oktober 1949.⁴⁷ Under 1950 vädjade man till statsmakterna om att minska statsutgifterna,⁴⁸ förbjuda

³⁵ »Sveriges Rättsförbund. Utkast till program», B. IV. c).

³⁶ »Sveriges Rättsförbunds Handlingar. Protokoll fört vid årsmötet 19/6 1950». Det nuvarande programmet är dock endast »definitivt» till namnet. Personligt meddelande till förf. av red. Roland Hentzel.

³⁷ »Sveriges Rättsförbunds Program», A. 5. a).

³⁸ Ibid. B. III. 1. e); jfr »Program for Danmarks Retsforbund» (i forts. cit. »Program»), B. II. 1) c).

³⁹ Jfr »Program», B. II. 3) c).

⁴⁰ »Sveriges Rättsförbunds Program», A. 5. c). Jfr »Program», A. I. 5) c).

⁴¹ »Sveriges Rättsförbunds Program», B. III. 6. a) och b).

⁴² Svenska programmet har till skillnad från det danska en »Inledning», som helt präglas av rättsmoraliska tankegångar.

⁴³ »Grundstadgar för Sveriges Rättsförbund», § 8. Förbundsmöte är = årsmöte (§ 9).

⁴⁴ »Sveriges Rättsförbunds Handlingar. Protokoll fört vid styrelsesammanträde 23/8 1949», § 5.

⁴⁵ Ibid. »Protokoll fört vid årsmötets andra dag 20/6 1950», § 9.

⁴⁶ »Program för omedelbara åtgärder». Tryckt på baksidan av »Sveriges Rättsförbunds program».

⁴⁷ SoF, nr 9, 1949, s. 521 ff. (»Ny politik nödvändig»).

⁴⁸ Årsberättelse 19—20 juni 1950. Ibid. nr 6, 1950, s. 383.

priskarteller⁴⁹ och verka för en Europafederation i Strassburg.⁵⁰ I maj 1951 hemställde Rättsförbundet i en skrivelse till finansministern om marktaxering efter dansk förebild.⁵¹ Under de två år, som gått sedan Rättsförbundet bildades, har naturligtvis rättsmoraliska artiklar förekommit i *Samtid* och *Framtid* lika ofta som förut,⁵² och dessutom har en skriftserie startats.⁵³

Nils Elvander.

1951 års brittiska Bestämmelserna angående allmänna val i England genom **underhusval.** gick en ganska stor förändring genom den år 1948 antagna *Representation of the People Act*. Antalet valkretsar skars ner från 640 till 625, samtidigt som deras utseende och omfattning i grund förändrades. Lagen innebar, att principen: en man, en röst, för första gången konsekvent genomfördes, liksom principen om majoritetsval i enmansvalkretsar. Före 1948 hade vissa personer haft två röster; detta gällde dels innehavare av »business premises» i en annan valkrets än den, där de var bosatta, vilka hade en särskild »business premises vote» förutom sin vanliga »residential vote», dels personer med akademisk examen vid något av universiteten, som även ägde rätt att delta i valen i universitetsvalkretsarna. Genom 1948 års lag avskaffades såväl »the business premises vote» som den särskilda representationen för universiteten. De valkretsar, som enligt tidigare bestämmelser haft rätt att sända två representanter till underhuset, uppdelades i enmansvalkretsar. Avskaffandet av dubbel rösträtt, i de fall då detta förekom, var en åtgärd, som väsentligen ansågs gynna Labour Party, då affärsrösterna kunde beräknas vara till största delen konservativa, och det konservativa partiet dessutom hade en mycket stark ställning i universitetsvalkretsarna, medan Labour där aldrig lyckats få någon kandidat vald. Ombyggnaden av valkretsarna bedömdes som en favör åt de konservativa, då den tidigare valkretsindelningen mycket starkt hade gynnat Labour, framför allt vid 1945 års val. Den nya lagen genomfördes under medverkan av såväl regering som opposition med undantag för avskaffandet av universitetsvalkretsarna, som de konservativa önskade behålla, och som de i sina valmanifest 1950 och 1951 förklarade sig ämna återinföra.

Den nya vallagen tillämpades för första gången vid 1950 års underhusval. Resultatet av detta blev ett parlamentariskt läge, där Labour Partys stora majoritet från 1945 förbyttes i en av de allra minsta, som något parti en-

⁴⁹ Ibid. nr 5, 1950, s. 316. Jfr Johan Hanssons artikel »Varför priskartellerna måste kriminaliseras», nr 7, 1950, s. 387 ff. Han ger uttryck för uppskattning av Kooperationen men anser att dess kamp mot kartellerna varit otillräcklig.

⁵⁰ Ibid. nr 8, 1950, s. 510 f.

⁵¹ »Årsberättelse 5/6 1951». Ibid. nr 6, 1951, s. 382 f.

⁵² Se t. ex. Axel Dam, *Rättsmoralen i det offentliga livet*, Ibid. nr 3, 1950, s. 136 ff; Johan Hansson, »Danmarks Retsforbund — dess åskådning och syften», nr 5, 1950, s. 266; Viggo Starcke, »Människan och samhället», nr 5, 1950, s. 291 ff; Johan Hansson, »Moral, rätt, religion», nr 6, 1951, s. 363 ff.

⁵³ »Årsberättelse 19—20 juni 1950». Ibid. nr 6, 1950, s. 383.

samt innehåft i underhuset. Med 315 underhusmandat mot 298 för de konservativa¹ och 9 för liberalerna fick partiet en majoritet på åtta mandat över dessa partier tillsammans. Trots detta förlorade regeringen inte någon avgörande votering under de 18 månader, som 1950 års parlament kom att sitta,² och lyckades definitivt genomföra en så kontroversiell åtgärd som nationaliseringen av järn- och stålindustrin, vilken bekämpades av både konservativa och liberaler.

1950 års val kom framför allt att karakteriseras av det mycket stora antal kandidater, som deltog, sammanlagt 1.868 stycken. Av dessa var 617 Labour — regeringspartiet avstod från att ställa upp i sju valkretsar på Nordirland samt i talmannens valkrets —, 621 konservativa samt 475 liberaler. Framför allt det liberala deltagandet var mycket stort, men utgången blev ett stort bakslag för partiet; det erhöll endast 9 mandat; 314 av deras kandidater förlorade sina depositioner på £ 150. Förutom de valda var det endast två kandidater, förre partiledaren sir Archibald Sinclair och partiets whip Frank Byers, som erhöll så stort röstetal, att de kunde haft någon möjlighet att bli valda. De liberala rösterna åstadkom emellertid, att ett mycket stort antal kandidater kom att väljas med endast relativ majoritet; dessa utgjorde 77³ för Labour och 105 för de konservativa. I samtliga dessa fall, utom i 3 konservativa- och 5 labourvalkretsar, var förekomsten av en liberal kandidat enda eller huvudorsak till, att den valde ej erhöll absolut majoritet. 5 liberaler valdes med relativ majoritet. Denna kategori av valkretsar redovisas, vad Labour och konservativa beträffar, i tabell 1, uppdelade i de traditionella valkretsgrupperna (utom Northern Ireland, där samtliga valda erhöll absolut majoritet) för både 1950 och 1951 års val.

Tabell 1. Antalet kandidater valda med ett mindretal av samtliga avgivna röster vid 1950 och 1951 års val.

	Konservativa		Labour	
	1950	1951	1950	1951
London Boroughs	4	2	6	—
English Boroughs	34	3	38	7
English Counties	58	16	21	3
Welsh Boroughs	1	—	—	—
Welsh Counties	2	2	5	3
Scottish Burghs	4	—	3	—
Scottish Counties	2	2	4	1
Summa	105	25	77	14

¹ Under beteckningen konservativa innefattas i hela denna framställning samtliga av det konservativa partiet erkända kandidater, oavsett under vilken beteckning de uppträtt. För 1950 års val är, då detta ej särskilt anges, talmannen ej medräknad.

² Regeringens enda nederlag var på frågan om en ajournering ²⁹/₃ 1950.

³ Här inräknad en kandidat, som erhöll exakt hälften av avgivna röster.

Tabell 2. Antalet underhusledamöter valda med majoriteter under 5.000 röster vid 1950 och 1951 års val.

	—500				500—1.000				1.000—2.000				2.000—3.000				3.000—4.000				4.000—5.000				Summa						
	1950		1951		1950		1951		1950		1951		1950		1951		1950		1951		1950		1951		1950		1951				
	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C
London Boroughs	1	1	1	—	—	—	1	—	—	3	1	3	3	5	2	2	—	2	1	1	—	—	—	2	4	11	6	8			
English Boroughs	3	4	4	7	7	5	3	4	4	6	9	8	10	6	8	12	8	9	8	9	7	13	5	9	39	43	37	49			
English Counties	8	4	3	3	2	1	5	4	8	7	7	6	13	4	12	5	8	4	11	2	13	3	8	—	52	23	46	20			
Welsh Boroughs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	2	—	—	2		
Welsh Counties	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—	1	—	1	—	—	—	1	1	—	1	—	2	4	3	4			
Scottish Burghs	2	—	1	1	—	—	1	—	2	2	1	2	—	2	1	1	—	1	—	3	1	2	—	1	5	7	4	8			
Scottish Counties	1	—	1	—	1	2	1	—	—	3	1	2	—	—	2	1	1	—	1	1	2	2	1	1	5	7	7	5			
Northern Ireland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—		
Summa	15	10	10	11	10	9	12	9	15	22	20	22	27	18	25	23	18	17	21	17	24	21	15	14	109	97	103	96			

Förkortningar: C = de konservativa, L = Labour.

Tabell 3. Underhusedamöter valda med majoriteter över 5.000 röster vid 1950 och 1951 års val.

	5.000—10.000				10.000—20.000				20.000—				Summa			
	1950		1951		1950		1951		1950		1951		1950		1951	
	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L	C	L
London Boroughs	2	4	2	4	5	11	5	12	1	5	1	5	8	20	8	21
English Boroughs	22	46	24	39	33	54	39	47	2	8	5	6	57	108	68	92
English Counties	51	15	55	16	39	18	48	16	3 ¹	13	3	11	93	46	106	43
Welsh Boroughs	—	2	1	2	—	—	—	—	—	5	—	5	—	7	1	7
Welsh Counties	1	1	2	2	—	2	—	2	—	11	—	10	1	14	2	14
Scottish Burghs	3	7	4	6	4	6	4	6	—	—	—	—	7	13	8	12
Scottish Counties	8	7	7	7	7	3	9	3	—	—	—	—	15	10	16	10
Northern Ireland	—	—	—	—	4	—	3	—	5 ²	—	6 ³	—	9	—	9	—
Summa	87	82	95	76	92	94	108	86	11	42	15	37	190	218	218	199

Förkortningar: C = de konservativa; L = Labour.

¹ inklusive talmannen; ² inklusive 2 "uncontested seats"; ³ inklusive 4 "uncontested seats".

Vid 1950 års val var antalet valkretsar med små majoriteter för de valda kandidaterna relativt jämnt fördelat mellan konservativa och Labour, med en liten övervikt för de förra. Av valkretsarna med majoriteter under 5.000 röster var 109 stycken konservativa, varav 24 stycken med majoriteter mellan 4.000—5.000 röster, medan samma siffror för Labour är 97 stycken, varav 21 stycken med majoriteter 4.000—5.000. I fråga om de verkligt stora majoriteterna låg emellertid Labour klart över de konservativa, och vann valet i 42 valkretsar med majoriteter över 20.000 röster, medan 11 konservativa kandidater valdes med en liknande marginal, däri inbegripet talmannen och två uncontested seats, d. v. s. valkretsar med endast en kandidat nominerad. Mandatfördelningen med hänsyn till majoritetsförhållandena redovisas i tabellerna 2 och 3.

De konservativas båda procentuellt och absolut större andel i valkretsarna med mindre majoriteter samt Labours mycket stora övervikt i fråga om de verkligt stora majoriteterna utgjorde en icke oväsentlig nackdel för det senare partiet. Att labourrösterna var mer samlade till vissa valkretsar innebar nämligen, att partiet, för att få majoritet i underhuset, måste ha en jämförelsevis större andel i valmanskåren än de konservativa behövde för att komma i samma ställning. Å andra sidan kunde en mycket liten förskjutning till de konservativas nackdel i vissa nyckelvalkretsar åstadkomma ett större nederlag för detta parti, om tendensen i ett val skulle gå åt vänster. Om emellertid partierna erhöi i stort sett samma

röstetal, var det större sannolikhet för att de konservativa fick majoritet i underhuset än att Labour fick det.

Vid 1951 års val nominerade Labour och de konservativa 617 kandidater var, medan liberalerna endast ställde upp i 108 valkretsar. De valkretsar, där Labour inte deltog, låg samtliga på Nordirland; de konservativa avstod från att nominera kandidater i åtta valkretsar, där i stället liberalerna kom att stå som huvudmotståndare till Labour. Antalet »uncontested seats» var fyra, samtliga konservativa fästen på Nordirland.

Redan nomineringarna antydde mycket klart, att väljarna skulle ställas inför valet: Labour eller de konservativa; i ungefär $\frac{3}{4}$ av samtliga valkretsar kom striden att stå mellan dessa bägge partier utan inblandning av någon ytterligare part. Detta gav anledning att förmoda, att oavsett vilket parti som skulle komma att utgå som segrare, skulle valet ge ett klart utslag och ge England en regering med en arbetsduglig majoritet i underhuset. Huvudintresset kom att inriktas på de valkretsar, där den segrande kandidaten 1950 valts med endast relativ majoritet. En partipolitisk förskjutning i endast hälften av dessa till det segrande partiets förmån skulle vara tillräcklig för att skapa ett stabilt regeringsunderlag.

Valresultatet visade en mycket liten förändring jämfört med 1950. I 598 valkretsar var partiställningen oförändrad; förändringarna inskränkte sig till 27 valkretsar. Denna ringa förskjutning var emellertid tillräcklig för att den mycket lilla labourmajoriteten i underhuset skulle förbytas i en något större konservativ övervikt. Labour förlorade 21 mandat till de konservativa och ett till liberalerna samt berövade de senare två mandat; därigenom minskades partiets representation från 315 till 295.⁴ De konservativa tog 21 mandat från Labour, två från liberalerna och förlorade ett mandat till Irish Labour Party; partiets representation ökade från 299 till 321 mandat. Liberalerna vann ett mandat från Labour, förlorade två till vardera Labour och de konservativa och fick sex mandat mot tidigare nio. Av återstående tre mandat erövrades två av de irländska nationalisterna och ett av Irish Labour Party.

Av de valkretsar, som Labour förlorade till de konservativa, var det bara en, den engelska stadsvalkretsen Doncaster, i vilken huvudpartierna 1950 stod mot varandra utan medverkan av andra partier. I denna valkrets förbyttes Labours majoritet 1950 på 878 röster i en konservativ övervikt på 384 röster 1951. I samtliga övriga här berörda 20 valkretsar orsakade förekomsten av en liberal kandidat 1950, att den då segrande labourrepresentanten valdes utan att ha erhållit majoritet av samtliga avgivna röster. I 17 av dessa valkretsar ställde liberalerna inte upp 1951, med resultat att den konservative kandidaten blev vald, medan liberalerna i återstående tre valkretsar förlorade såpass många röster, att de konservativa fick mandatet, ehuru endast med relativ majoritet. Den liberala vinsten från Labour (i engelska stadsvalkretsen West Bolton) var resultatet av en valallians med de konservativa, som inte ställde upp någon kandidat i denna valkrets, på villkor att liberalerna avstod från att kandidera i East Bolton. Denna sistnämnda valkrets hörde f. ö. till de konservativa vinsterna från

⁴ Fyllnadsvalet i Barnsley $\frac{8}{11}$ 1951 är inräknat.

Labour. Liberalernas mandatförluster till Labour var orsakade av minskade liberala röstsiffror jämfört med 1950 års val, medan förlusterna till de konservativa väsentligen berodde på, att det senare partiet lyckades mobilisera sina reserver i större utsträckning än 1950.

Dessa förhållanden klargör, att det var de tidigare liberala väljarna, som fällde avgörandet vid 1951 års val. Samtliga konservativa mandatvinster utom en var avhängiga av det bistånd, som partiet fick från f. d. liberaler. Däremot tycks ett mycket litet antal väljare ha gått över från Labour till de konservativa, i varje fall har en dylik övergång varit alltför liten för att avsätta några påvisbara resultat. Den tidigare berörda konservativa vinsten i Doncaster berodde ytterst inte på, att tidigare labourväljare röstat konservativt, ty bägge partierna ökade sina röstetal jämfört med 1950, utan på att fler potentiella konservativa väljare avgivit sina röster 1951.

Av de vid 1951 års val kandidatlösa liberala väljarna kan 55 % beräknas ha röstat konservativt, 30 % röstat Labour och 15 % avstått.⁵ Av de 77 labourvalkretsar, där partiets kandidat 1950 valdes utan att ha erhållit absolut flertal, valde även 1951 57 stycken Labour, de flesta detta sistnämnda år med absolut majoritet på grund av avsaknaden av liberal kandidat. Å andra sidan lyckades de konservativa behålla samtliga de valkretsar, där deras kandidat 1950 valts utan absolut majoritet, och förlorade över huvud inte ett enda mandat i hela England, Skottland och Wales, vilket är rekord i modern tid. Det konservativa mandat på Nordirland (West Belfast), som Irish Labour Party lyckades erövra, förlorades med en marginal av endast 25 röster.

1951 års resultat är inte av så klar karaktär, att det tillåter några mera bestämda antaganden, vilket parti, som skulle ha utgått som segrare 1950, om liberalerna då inte hade deltagit i den omfattning, som skedde. Det förhållandet, att 1951 års konservativa seger i avgörande grad har varit beroende av det minskade antalet liberala kandidater, kan inte motivera ett påstående, att de konservativa skulle ha blivit ens det största partiet i 1950 års underhus, om liberalerna då avstått från att kandidera i de valkretsar, som 1951 erövrades från Labour. I 14 av här berörda 20 valkretsar var nämligen den konservativa majoriteten över Labour mindre än 1.000 röster vid 1951 års val, vilket måste anses vara för litet för att i denna fråga fälla några omdömen, som ens tillnärmelsevis kan göra anspråk på exakthet.

Kampen mellan Labour och de konservativa var mycket jämn när det gällde antalet mandat, och denna tendens visar sig även vid en jämförelse mellan huvudpartiernas röstsiffror. Labour uppvisar en röstsiffra, som med 223.967 röster överstiger de konservativas, en skillnad, som i själva verket kunde ha kommit att bli ännu mindre, om antalet »uncontested seats» inte något påverkat siffrorna. Samtliga »uncontested seats» var, som ovan påpekats, konservativa fästen på Nordirland, vars sammanlagda valmanskår uppgår till 292.221 röster. Här skall inte göras något försök att uppskatta ett eventuellt valdeltagande i dessa kretsar, för den händelse mer än en kandidat nominerats. Ej heller går det att mer exakt ange en

⁵ The Economist 3/11 1951, s. 1024.

Tabell 4. *Konservativa och labourröster vid 1950 och 1951 års val.*

	Konservativa		Labour	
	1950	1951	1950	1951
London Boroughs	765.516	811.994	1.000.807	1.051.039
English Boroughs	5.163.193	5.715.622	5.844.316	6.059.364
English Counties	4.569.477	5.101.397	4.232.047	4.519.896
Welsh Boroughs	141.084	157.823	282.281	289.146
Welsh Counties	277.522	313.446	606.393	636.972
Scottish Burghs	568.738	612.796	650.464	692.264
Scottish Counties	664.119	736.412	611.622	637.380
Northern Ireland	352.334	274.928	67.806	62.324
Summa	12.501.983	13.724.418	13.295.736	13.948.385

tänkt konservativ andel i valmanskåren, även om denna av naturliga skäl måste bli mycket hög. Valmanskårens storlek jämfört med Labours röst-övertikt över de konservativa i landet som helhet gör det emellertid möjligt att påstå, att huvudpartiernas röstsiffror är så lika som det över huvud taget kan tänkas. Att Labour trots detta förlorat majoriteten i underhuset till de konservativa, får ses som en bekräftelse på det ovan gjorda påståendet, att vid lika röstetal de konservativa har större möjlighet att utgå som segrare på grund av labourrösternas större koncentration till vissa valkretsar.

Jämfört med 1950 års val företer 1951 års röstsiffror en ökning för såväl labour som de konservativa. Ökningen för det senare partiet är störst och väsentligen koncentrerad till de engelska stads- och landsbygdsvalkretsarna, där årets val väsentligen kom att avgöras. Siffrorna företer en ökning för bägge partierna över hela linjen med undantag för Nordirland. Även detta sista förhållande är emellertid beroende av antalet »uncontested seats», vilka samtliga legat inom detta område vid bägge valen, men som 1951 ökade från två till fyra.

Det liberala partiet fick vidkännas en mycket kraftig röstminskning, nämligen från 2.621.489 vid 1950 års val till 730.845 1951. Nedgången var väsentligen beroende på det begränsade deltagandet för partiets vidkommande vid det senare valtillfället. En jämförelse mellan dess röstsiffror vid 1951 års val med resultatet 1950 i de valkretsar, där det ställde upp kandidater 1951, visar dock även den en icke oväsentlig nedgång: från 840.086 röster 1950 till 730.845 stycken 1951. Även sådana liberala väljare, som 1951 hade en egen kandidat att rösta på, har alltså sedan 1950 års val antingen övergått till något av huvudpartierna eller avstått från att rösta i en relativt stor utsträckning. De liberala röster från 1950 års val, som det här är fråga om, redovisas jämte 1951 års resultat för de olika valkretsgrupperna i tabell 5.

Av liberalernas sex valda kandidater 1951 var det endast en (i skottiska landsbygdsvalkretsen Orkney and Zetland), som hade någon konservativ

Tabell 5. *Liberala röster vid 1950 års val i de valkretsar, där partiet ställde upp 1951, och 1951 års liberala röstresultat.*

	1950	1951
London Boroughs	47.295	32.279
English Boroughs	252.446	205.610
English Counties	376.292	299.839
Welsh Boroughs	8.761	5.247
Welsh Counties	105.502	111.579
Scottish Burghs	4.816	33.005
Scottish Counties	44.974	43.286
Summa	840.086	730.845

motkandidat; i samtliga övriga fem kom liberalerna att stå som huvudmotståndare till Labour, och de var i och för sitt val i större eller mindre utsträckning beroende av stöd från konservativa väljare. De tidigare liberala underhusledamöter, som förlorade sina platser, hade samtliga att kämpa mot kandidater från såväl Labour som de konservativa.

Rent politiskt medförde valet ett regeringsskifte, och Winston Churchill blev för första gången premiärminister i fredstid och fick sitt första mandat från väljarkåren. Den nya regeringens majoritet i underhuset blev 16 mandat över samtliga andra partier;⁶ uttalanden från officiellt liberalt håll ävensom de voteringar, som företagits i samband med adressdebatten, visar emellertid, att regeringen torde kunna räkna på stöd från de liberala underhusledamöterna i flera väsentliga frågor. De liberaler, som berövades sina underhusmandat vid 1951 års val, tillhörde en mera radikal falang inom partiet med vice partiledaren lady Megan Lloyd George i spetsen, medan de, som återvalts, väsentligen tillhör den grupp, som anses mera villig att samarbeta med de konservativa. Därtill kommer, att några liberaler på grund av valallianser med de konservativa på förhand förbundit sig att stödja detta parti i underhuset i flera frågor.

För Labours vidkommande innebär valutgången knappast något större nederlag, framför allt inte ur röstsynpunkt. Partiets röstsiffra 1951 är den högsta, som något parti någonsin erhållit vid ett engelskt val, och även de konservativas röstetal är rekordartat högt. Valet innebär också en framgång för labourrebellen Aneurin Bevan, som jämte sina anhängare återvaldes, ofta med ökade majoriteter, trots att flera av dem hade att försvara mandat i marginalvalkretsar. Två ministrar blev utslagna, nämligen parlamentssekreteraren i undervisningsministeriet och understatssekreteraren i flygministeriet. I övrigt återvaldes samtliga de ledande inom såväl Labour som de konservativa.

Fyllnadsvalen har allmänt ansetts ge en ganska god bild av det politiska opinionsläget mellan de allmänna valen. Mellan 1950 och 1951 års val ägde

⁶ Den nye talmannen, vilken valts som konservativ, har frånräknats.

16 fyllnadsval rum, varav intet ledde till några partipolitiska förändringar i underhuset. En tämligen genomgående tendens var emellertid, att majoriteterna för den valde kandidaten minskade i labourvalkretsarna och ökade i de konservativa; valen antydde alltså en förskjutning åt höger. Valdeltagandet vid fyllnadsvalen har varit lägre än vid allmänna val, men det föreligger en större tendens för laboursiffrorna att gå ner än vad fallet är med de konservativas. Vid 1951 års val återställdes dock för det mesta siffrorna för det föregående allmänna valet, och den relativa ökning i förhållande till Labour, som de konservativa kunde inregistrera vid fyllnadsvalen, gick förlorad. Detta förhållande synes utgöra en bekräftelse på ett antagande, att ett lågt valdeltagande gynnar de konservativa, då detta parti torde ha lättare att mobilisera sina reserver än vad Labour har.

Hans von Friesen.

Pakistans konstitution. Den unga staten Pakistan erbjuder stats- och förvaltningsrättsligt ett stort intresse.

Pakistan tillkom vid Brittiska Indiens frigörelse och delning i augusti 1947 för att hysa huvuddelen av dess mohammedanska befolkning. Till den nya staten hänfördes områden med mohammedansk majoritet. Av Pakistans 76 milj. medborgare¹ äro 65 milj. mohammedaner och 10 milj. hinduer, de sistnämnda praktiskt taget alla i Pakistans östra landområde, East-Bengal. Övriga minoriteter av betydelse äro de kristna (0,54 milj.), budhisterna (0,36 milj.) och parserna (0,01 milj.) — de sista en persisk folkspilla av stort inflytande i pakistanskt affärsliv. Ehuru födslovårdorna vid delningsprocessen drevo 7,15 milj. mohammedaner från Indien som flyktingar till Pakistan (90 % av dem till dess västra landområde) — i utbyte mot någon miljon färre hinduer från Pakistan till Indien — beräknas ännu 40 milj. mohammedaner finnas spridda över Indien som minoritetsgrupper bland dess 320-miljonbefolkning.

Pakistan har ett yttinnehåll av 940.000 km² (drygt dubbelt mot Sverige), varav en betydande del hörde till Brittiska Indiens nordvästliga och nordöstliga utmarker, dess mest svårtillgängliga, glestbefolkade, karga och efterblivna områden. Vissa av dessa områden torde på grund av ännu ej exploaterade eller ens utforskade naturtillgångar — kol, olja, svavel, malm — ha stora utvecklingsmöjligheter. De agrikulturellt fruktbara landsdelarna bära en tung befolkningsbörda, ytterligare ökad genom flyktingarna, men anses — efter asiatisk levnadsstandard — gott kunna föda statens totala befolkning. Omfattande bevattningsprojekt och bättre odlingsmetoder beräknas kunna lösa problemet att förbättra försörjningen och föda en befolkningsökning av en milj. om året. Produktionen, särskilt av jute och bomull för export, ger Pakistan en gynnsam handelsbalans och en sund statsekonomi. Industrin var vid Pakistans tillkomst obetydlig men skjuter

¹ Folkmängdsuppgifter från 1951 års folkräkning, prel. rapport av april 1951. Minoritetssiffrorna från the Constituent Assembly's sekretariat. — För väsentliga uppgifter till denna redogörelse står förf. i tacksamhetsskuld till sekreteraren där, K. Ali Afzal, Barrister at Law.

allt rikligare skott. På många områden av den unga statens ekonomiska och kulturella liv sjuder verksamhetslusten och tillförsikten. Mohammedanerna, som i odelade Indien intogo en position inom administration, närings- och kulturliv vida underlägsen deras numerära vikt inom totalbefolkningen, äro beslutna att av Pakistan skapa en islamsk framstegs- och välfärdsstat av hög standard och att rättfärdiga anspråken som ledande stat i den mohammedanska världen. De inspireras av stolta historiska traditioner, ej minst från den tid då Stormoghulerna härskade över den indiska kontinenten. Vad de från ytterst vanskliga utgångspunkter — en med hinduernas bortdragande från Väst-Pakistan sönderbruten administration, social oro och enorma flyktingproblem — åstadkommit under fyra år är på många områden beundransvärt.

Administrativt är Pakistan en federation av provinser, stater och tributterritorier. Kärnan utgöres av fem provinser med en folkmängd av 69,4 milj.² Därnäst i vikt komma de sex stater, vilka anslutit sig till Pakistan, med en befolkning av 2,70 milj.³ Tributterritorierna, i nordväst, ha 2,46 milj. invånare.⁴ Som en särskild administrativ enhet får slutligen räknas den federala huvudstaden Karachi vid Arabiska Sjön med 1,12 milj. invånare.

Som ett bland de många administrativa arven från britterna står i spetsen för varje provins en guvernör, utsedd av federationens generalguvernör i Karachi. Varje provins har en lagstiftande församling och en provinsregering, ansvarig gentemot denna församling. I extraordinära tillfällen kan generalguvernören uppdraga åt provinsguvernören att övertaga administrationen från de lokala organen. Lagstiftande församlingen har en kammare,⁵ vars medlemmar utsetts eller, där så ej ännu kunnat ske, äro avsedda att utses genom allmänna val med lika rösträtt för myndiga män och kvinnor.

Staterna äro autonoma med undantag för utrikesärenden, försvar och kommunikationer, vilka angelägenheter överlämnats till de federala statsorganen. Den största staten, Bahawalpur, är enligt en ny konstitution av mars 1949 utrustad med en lagstiftande kammare — Majlis — bestående av 25 medlemmar, varav 16 tillsätts genom folkval och de övriga av den regerande fursten. Vid den senares sida står ett råd, vars ordförande utses av fursten i samråd med den federala regeringen, medan övriga rådsmedlemmar utses av Majlis. En liknande statsrättslig utrustning har den näst största staten, Khairpur, enligt dess konstitution av 1947 (ändrad 1949). Dock är dess lagstiftande kammare på 15 medlemmar utsedd genom allmänt val. I de mindre staterna och i tributterritorierna är den administra-

² West-Punjab (18,81 milj.), Sind (4,61 milj.), North West Frontier Province (3,24 milj.) och Baluchistan (0,62 milj.) samt — skild från dessa provinser av norra Indiens 1.100 eng. mil breda landmassa — East-Bengal (42,12 milj.).

Baluchistans omgestaltning till provinsiell status pågår.

³ Bahawalpur (1,82 milj.), Khairpur (0,32 milj.), Kalat (0,28 milj.), samt de mindre Makran, Las Bela och Kharan.

⁴ Befolkningen huvudsakligen pathaner. — Till samma kategori få räknas de svårtillgängliga Chittagong Hill Tracts i East-Bengal mot gränsen till Burma (0,29 milj., väsentligen buddhister).

⁵ I East-Bengal tidigare även ett överhus, som numera upplöst.

tiva utrustningen primitivt autoritär. Ytterligheter i denna riktning erbjuda avlägsna tribustammar, för vilka en hövding, omgiven av byäldste, med vissa begränsningar utövar både lagstiftande, rättstolkande och dömande makt jämte den övriga auktoritet, som stammens traditionsbundna liv kan kräva.

De federala statsorganens strävan är att från stater och tributterritorier på den frivilliga övertygelsens väg övertaga ansvaret för allt fler av de administrativa arbetsuppgifter, vilka anses vinna på en central och enhetlig behandling.

Utåt är Pakistan en fullständigt suverän stat. Dess ställning som Dominion inom British Commonwealth tager sig uttryck i att brittiske konungen tillsätter generalguvernören, men detta enligt nominering av den federala regeringen. Generalguvernören är det verkliga statsöverhuvudet.⁶ Hans förtroendemän i provinserna, guvernörerna, företråda honom även i förhållande till tribuhövdingarna.

Den federala regeringen ledes av en premiärminister, som kan inneha en eller flera portföljer.⁷ Departementen äro 18, nämligen för utrikesärenden (& Commonwealth Relations), försvar, finans, ekonomiska angelägenheter, industri, arbetarfrågor, handel, undervisning, livsmedel & lantbruk, justitieärenden, inrikesärenden, information & radio, kommunikationer, hälsovård, allmänna arbeten samt flyktingfrågor; härtil komma ministerier för »Kashmir Affairs» och för »States & Frontier Regions». Flera av regeringens ledamöter äro chefer för mer än ett departement.

Regeringen är samfällt och uteslutande ansvarig gentemot the Constituent Assembly, som vid Pakistans tillkomst 1947 tillsattes med 79 medlemmar genom val av de provinsiella lagstiftande församlingarna inom eller utom dessa — i princip en medlem för varje miljon av provinsens befolkning — samt med vissa representanter för de anslutna autonoma staterna och territorierna.⁸

The Constituent Assembly har till uppgift att förbereda och antaga den konstitution, som skall ersätta de nuvarande provisoriska grundlagarna, the Indian Independence Act och the Government of India Act of 1935. I avbidan härpå äger the Constituent Assembly besluta erforderliga ändringar i dessa lagar samt att i övrigt verka som federal lagstiftande församling. Mandattiden är icke begränsad.

I mars 1949 framlade regeringen för the Constituent Assembly en resolution om grunderna för den blivande konstitutionen. Denna resolution, som efter några dagars debatter antogs den 12/3 1949, lyder så:

⁶ Pakistans förste generalguvernör, Quaid-i-Azam (statsgrundaren) Mohammad Ali Jinnah, avled 1948 och efterträddes av dåvarande guvernören över East-Bengal, Khwaja Nazimuddin. Efter mordet på premiärministern, Quaid-i-Millat (statsbyggaren) Liaquat Ali Khan d. 10/10 1951 blev Nazimuddin premiärminister, och därtill svarande finansministern Ghulam Mohammad generalguvernör.

⁷ Premiärminister Nazimuddin är även försvarsminister, liksom företrädaren Liaquat Ali Khan; den sistnämnde var även för någon tid minister för »States & Frontier Regions».

⁸ Hinduminoriteten har 13 platser i the Const. Assembly och de Kristna ett. Övriga minoriteter äro ej representerade där men i en kommitté för minoriteternas rättigheter.

»I namn av Allah, den Vålgörande, den Barmhärtige;
Alldenstund suveränitet över hela Universum tillhör Gud Allsmäktig allena och den auktoritet Han delegerat till staten Pakistan genom dess folk, att utövas inom de gränser Han föreskrivit, är ett heligt ansvar;
Beslutar denna Konstituerande Församling representerande Pakistans folk att utarbeta en konstitution för den suveräna oberoende staten Pakistan;
varinom staten skall utöva sin makt och auktoritet genom valda representanter för folket;
vari principerna för demokrati, frihet, jämlikhet, tolerans och social rättvisa såsom de förkunnas av Islam skola tillfullo iakttagas;
varinom mohammedanerna skola sättas i stånd att inrätta sitt liv i individuellt och kollektivt avseende i överensstämmelse med vad Islam lär och fordrar såsom angivits i den Heliga Koranen och i Sunna;⁹
varinom vederbörlig omsorg skall iakttagas för att minoriteterna skola kunna fritt bekänna och utöva sina religioner och utveckla sina kulturer;
varigenom de territorier som nu införlivats med eller anslutit sig till Pakistan, och sådana territorier som hädanefter må införlivas med eller ansluta sig till Pakistan, skola bilda en federation inom vilken enheterna skola vara autonoma med sådana begränsningar och inskränkningar i fråga om deras makt och auktoritet som må bliva föreskrivna;
vari skola tillförsäkras grundläggande rättigheter inbegripande jämlikhet i status, i möjligheter och inför lagen, social, ekonomisk och politisk rättvisa samt frihet i tanke, yttrande, åsikt, tro, andakt och församling, underkastad lag och allmän moral;
vari vederbörlig omsorg skall iakttagas för tryggnad av de legitima intressena hos minoriteter samt efterblivna och hämmade klasser;
vari domarkårens oberoende skall tillfullo tryggas;
vari integriteten för federationens territorier, dess oberoende och alla dess rättigheter inbegripet dess suveräna rättigheter över land, hav och luft, skola tryggas;
så att Pakistans folk må blomstra och nå dess rättmätiga och hedrade plats bland världens nationer och lämna dess fulla bidrag till förmån för internationell fred och blomstring samt mänsklighetens lycka.»

Vid de debatter som föregingo resolutionens antagande uttrycktes från minoriteternas sida farhågor för, att deras religiösa, kulturella och ekonomiska frihetsbehov ej skulle bliva tryggt. Röster höjdes emot, att resolutionstexten utgick från en majoritets religiösa grundåskådning såsom överordnad de politiska frågorna. Lugnande förklaringar avgåvos av de ledande ministrarna, vilka betonade att Islam vore en tolerant religion, att den mohammedanska majoriteten betraktade minoriteterna som en viktig och

⁹ Traditionen om Profeten Mohammeds liv.

värdefull tillgång samt att deras trivsel och fria utveckling vore av stor vikt för det helas väl.

I samband med resolutionens antagande tillsattes en rad kommittéer för att fullfölja det konstitutionella arbetet.¹⁰ Vissa av dem ha senare framlagt preliminära förslag, medan andra ännu ej redovisat resultatet av sina överväganden. Det sommaren 1951 tillspetsade läget i tvisten med Indien om staten Kashmir anses ha fördröjt kommittéernas arbete, enär många av ledamöterna intaga nyckelpositioner inom den centrala och provinsiella administrationen och under krisförhållanden måste ägna sig helt däråt. I anslutning till en session i the Constituent Assembly i november har emellertid beslutats, att kommittéernas arbete skall påskyndas, så att deras betänkanden kunna framläggas i början av nästa år, då the Constituent Assembly har sin budgetsession.

Tidigast hösten 1952 beräknas val till de lagstiftande församlingarna ha ägt rum i samtliga provinser på grundval av allmän rösträtt. Då dessa församlingar anses skola representera den verkliga folkviljan,¹¹ antagas de därefter komma att företaga förnyat val av representanter till the Constituent Assembly i den mån deras nya sammansättning visar, att de tidigare utsedda representanterna ej äga provinsmajoritetens förtroende. The Constituent Assembly skulle därmed vara i tillfälle att på folkets vägnar taga definitiv ställning till konstitutionsfrågan. En utbredd mening är emellertid, att de politiska makt-havarna ej finna någon brådska med frågans slutliga avgörande, under hänvisning till det skickesediga ansvar som åvilar statsmakterna vid utformningen av konstitutionen för en islamsk-demokratisk storstat.

Lars Bennich.

Ämneskonferens i statskunskap. En ämneskonferens i statskunskap ägde rum den 17 och 18 april 1952 i Stockholm. I anslutning till denna hade Nordiska kulturkommissionen den 19 april inbjudit till en nordisk ämneskonferens.

Från Sverige deltog: Docent Nils Andrén, Stockholm, professor Erik Fahlbeck, Lund, docent Gunnar Gerdner, Uppsala, professor Gunnar Heckscher, Stockholm, professor Carl Arvid Hessler, Uppsala, docent Gert Hornwall, Göteborg, professor Elis Hästad, Stockholm, fil. lic. Lennart Lohse, Stockholm (observatör från Sveriges förenade studentkårer), professor Nils Nilsson-Stjernquist, Lund, docent Olle Nyman, Uppsala, docent Edvard Thernænius, Stockholm, docent Jörgen Westerståhl, Stockholm, fil. lic. Gustaf Vidhög, Lund, docent Arne Wählstrand, Göteborg.

¹⁰ Kommittéer för »Basic Principles», »Fundamental Rights», »Minorities», »Judiciary», »Franchise». — En särskild rådgivande kommitté av »Ulemas», lärda i Islam, står de övriga kommittéerna till tjänst med upplysningar om Islams synpunkter på de olika spörsmålen — utgångspunkten i arbetet är nämligen att intet i den blivande konstitutionen får strida mot läran och traditionen.

¹¹ The Muslim League, som under Jinnahs ledning i odelade Indien kämpade för Pakistans tillkomst, håller med hårda tyglar ställningen som det makt-havande partiet.

Universitetskansler A. Thomson var närvarande under en del av första dagens förhandlingar.

De nordiska gästerna deltog även i den svenska konferensens diskussion om de internationella förbindelserna.

Från Finland deltog: Pol. dr. Göran von Bonsdorff, Helsingfors, pol. dr. Jan Magnus Jansson, Helsingfors, professor Lolo Krusius-Ahrenberg, Helsingfors, professor Sven Lindman, Åbo, docent Juhani Paasivirta, Åbo.

Från Norge deltog: Direktör August Schou, professor Jens Arup Seip och mag. Eirik Steinnes (studentobservatör), samtliga från Oslo.

Första punkt på dagordningen för den svenska konferensen var frågan om ett *gemensamt forskningsprogram* för den svenska statskunskapen. Debatten byggde på en av docent Westerståhl utarbetad promemoria. Samtliga konferensdeltagare uttryckte sin uppskattning av tanken, dock med viss detaljkritik. Professor Hessler påminde sålunda om att de flesta forskare har personliga intressen, som de inte vill uppgå. Man borde emellertid kunna anpassa sina forskningar efter det föreslagna programmet.

Docent Nyman ansåg, att Westerståhl i alltför hög grad tryckte på metodfrågan. Metoden får inte bli självändamål; den skall karaktäriseras av »förfinat sunt förnuft». En invecklad metodapparat kan leda till fataliteter i unga forskares händer. Professor Stjernquist framhöll, att man måste anpassa metoden efter materialet och att den statistiska metoden ofta kommer till användning vid nutidsforskning.

Docent Westerståhl höll med om att man fick akta sig för överdrifter, men att just samtidsforskningen kräver en större metodmedvetenhet. Där emot var det ingalunda frågan om att uppställa någon specifik statskunskapsmetod, eftersom någon sådan inte torde existera. Han framhöll vidare, hur svårt det var att på forskningens nuvarande stadium skriva en lärobok i svensk statskunskap. Det fanns för många och för stora luckor. Ett gemensamt forskningsprogram måste diskuteras av en stor grupp under lång tid.

Docent Thernænius ansåg att promemorian vittnade om amerikansk påverkan och ville därför varna för okritiskt anammande av den amerikanska statskunskapen, som med alla sina förtjänster delvis är överorganiserad. Han ville ha ett långtidsprogram för den i Sverige aktuella forskningen och en kartläggning av vad som saknades. Licentiat Vidhög ville ha reda på vilken aspekt som var statskunskapens. Går man ut från maktrelationerna, måste man definiera begreppet makt. Forskningsobjektet måste stå i relation till staten. Flera talare framförde tanken att man skulle upprätta en prioritetslista för forskningsuppgifter. Man trodde också, att det gemensamma forskningsprogrammet skulle gå att förena med de individuella intressena. Om inte annat så genom ett hälftenbruk.

Professor Heckscher, som också varnade för översystematisering, underströk att de terminologiska problemen ofta är mycket svårlösta. Det är också viktigt, att de hypoteser som påverkar en forskning är medvetna. Licentiat Lohse sade, att det ur studenternas synpunkt var väsentligt att valfriheten bibehölls, om ett gemensamt program tillkom. För detta talade både ekonomiska skäl och intresseinriktningen. Han ansåg vidare att man

borde ägna större uppmärksamhet åt studenternas förutbildning, exempelvis genom en kurs i metodfrågor.

Docent Westerståhl gav en redogörelse för sina kontakter med Rockefeller Foundations representanter, som hade varit välvilligt inställda till projektet. Även andra utländska och svenska stiftelser kunde tas i anspråk.

Universitetskansler Thomson sade, att ett gemensamt forskningsprogram just var vad man hade saknat i samhällsvetenskapliga forskningsrådet och att det vore särskilt viktigt att det kom till nu, när man hade mindre pengar till sitt förfogande än tidigare. En prioritetlista vore i sammanhanget användbar, även om den inte skulle utsluta att man ställde medel till förfogande för undersökningar utanför denna. Problemet om licentiatavhandlingarnas publicering hade han uppmärksammat och frågan skulle lösas. Detta vore desto mer viktigt som lektorskompetensen nu kommer att ändras.

Bland de viktiga forskningsuppgifter som förelåg pekade man på konferensen ut bland andra följande:

Partigrupperna, utskottsväsendet, partiernas förtroenderåd, riksdagens arbetsformer, partiernas inre arbete, diciplinförhållandena, svenska pressure groups, nomineringsförfarandet, partiernas finansiering, pressens finansiering, förhållandet mellan väljare och valda, valkretsstyrelserna, pressen, radion, pressen och riksdagen, redaktörernas frihet i förhållande till ägaren, redaktörernas politiska engagemang, riksdagsmännens läsvanor och arbetsförhållanden, valstatistiken, den politiska debatten undersökt genom en kvantitativ metod. I anslutning till dessa ämnen diskuterades vilka metoder som kunde komma ifråga. Konferensen beslöt att anhålla hos forskningsrådet, att detta tar initiativ till en valgeografisk undersökning. En förteckning över nu pågående eller planerade forskningsuppgifter vid de fyra lärosätena utarbetades under sammanträdet.

I samband härmed diskuterades spörsmålet om en *lärobok i svensk statskunskap* och det framhölls, att frågan till att börja med borde lösas provisoriskt. På det sättet skulle man också lätt få reda på var de vita fläckarna inom forskningen var tillfinnandes. Man ville komma ifrån beroendet av Malmgren-Sundberg-Fahlbecks grundlagskommentar — utan att för den skull släppa kontakten med den — och söka få Malmgrens lärobok Sveriges författning ersatt genom denna nya bok. Man var ense om att en större grupp forskare måste åta sig utarbetandet av läroboken. Det underströks också från flera håll att man måste ha kvar den legala aspekten, samtidigt som man klagade över den rådande okunnigheten beträffande den politiska historien.

Omkring 400 sidor ansåg man vara en lämplig längd, och inom den ramen borde man få med 1) den svenska författningen, 2) kommunalkunskap, 3) förvaltning, 4) organisationsväsendet. Professor Håstad trodde, att bokens livslängd skulle bli för lång, och ansåg att systemet med smärre skrifter vore att föredra. Man framhöll också, att socialinstituterna och folkhögskolorna skulle ha nytta av boken.

Konferensen beslöt att professor Heckscher skulle fortsätta den kontakt han haft med förlaget och sedan samråda med sina kollegor.

Från professor Lagerroth förelåg ett meddelande om att hans bok i utländsk statskunskap beräknades föreligga hösten 1953. Den skulle komma att omfatta högst 24 ark och innehålla både författningshistorik och nu gällande författningar.

Statsvetenskaplig tidskrift var föremål för en av konferensens debatter. Det hade framförts vissa önskemål angående »översikter och meddelanden» och i anledning av att en engelskspråkig tidskrift planerats tog man också upp frågan om resuméer på engelska. Det hade också ifrågasatts om man inte kunde ordna publiceringen av vissa längre och förtjänstfulla uppsatser i anslutning till tidskriften.

Professor Fahlbeck redogjorde för tidskriftens historia, dess uppgifter, dess resurser och svarade samtidigt på de frågor som framställdes. Han ställde sig i huvudsak positiv till önskemålen, så länge dessa kunde hållas inom den finansiella ramen. Beträffande de längre uppsatserna kom man till den uppfattningen, att de kunde tryckas i separata volymer, eventuellt ingående i Fahlbeckska stiftelsens skriftserie och med bidrag från forskningsrådet. Redaktionen skulle utökas väsentligt, dels med professorerna i statskunskap och statsrätt och dels med personer som skulle svara för olika ämnesområden. Det underströks också, att tidskriften är av stor betydelse för studenterna, som genom den får kontakt med den aktuella forskningen och med de verksamma vetenskapsmännen.

Vad beträffar en eventuell *engelskspråkig tidskrift*, var åsikten den, att denna borde utkomma i form av årsböcker, att engelska skulle vara grundspråket, men att även franska och tyska borde kunna användas, samt att den borde ägnas dels åt recensioner av svensk litteratur, dels åt uppsatser av speciellt intresse för utlandet och dels åt redogörelser för vetenskap och politik i Sverige. Den svenska sektionen av International association of political scientists skulle lämpligen kunna stå som utgivare. Tidskriften borde ges ut centralt, antingen från Uppsala eller Stockholm. Första årgången kunde göras till en introduktion i svenskt samhällsliv och svensk statskunskap.

Konferensen beslöt tillsätta en kommitté som skall undersöka saken vidare, se hur man kan skaffa pengar och föreslå en redaktör. Till medlemmar av denna kommitté utsågs professorerna Heckscher och Håstad, samt docent Andrén.

Professor Håstad och professor Heckscher hade vid olika tillfällen representerat svensk statskunskap vid internationella kongresser och redogjorde för *IAPC:s bildande, uppgifter och utbredning*. Man fastslog, att det för tillfället inte var lämpligt att ersätta de nationella organisationerna med en nordisk. Den 8—13 september i år äger den första internationella konferensen rum i Haag. UNESCO betalar resan för tre representanter från varje medlemsland. Både Norge och Finland tänker sända observatörer. Debattämnen där blir undervisningen i statskunskap, kvinnans ställning i politiken och ideologiernas betydelse i olika delar av världen.

Samtidigt meddelades, att *IAPC:s* tidskrift för korta referat av utkomna forskningsarbeten samt *American political science review* ville ha svenska

korrespondenter. Konferensen beslöt fråga Mrs. Sally Thorelli om hon ville svara för de uppgifterna. Konferensen beslöt också föreslå styrelsen för de svenska statsvetenskapliga föreningarna att denna skulle utse ordförande och sekreterare. Styrelsen, som består av de fem professorerna i statskunskap, valde professor Heckscher till ordförande och docent Westerståhl till sekreterare.

På förslag av professor Håstad diskuterades *avhandlingsregistret*, som denne ansåg vara otillräckligt. Bestämmelser om räckvidd saknades. Man var ense om att registreringen måste aktiviseras och att, även om ingen äganderätt förelåg, så fanns här ett slags gentlemen's agreement. På finländskt och norskt håll menade man, att det här inte rörde sig om etik utan om risksynpunkter. Och medan man från svensk sida ansåg, att det var olyckligt med ämneskollisioner, tyckte grannländernas representanter, att det kunde vara intressant och värdefullt att få ett ämne belyst av flera forskare. Man framhöll vidare, att en kontinuerlig redogörelse i Statsvetenskaplig tidskrift för vilka ämnen som påbörjats och planerats vid de fyra lärosätena kan bli ytterst värdefull ur denna synpunkt.

Den *nordiska ämneskonferensen* inleddes med att docent Andrén, som är sekreterare i den nordiska kulturkommissionen, hälsade de närvarande välkomna och orienterade om kommissionens uppgifter och sammansättning.

Professor Heckscher höll ett föredrag om mål och metoder vid forskning och undervisning i statskunskap. Han anknöt därvid till den konferens i Cambridge, som han nyligen deltagit i, och uppehöll sig företrädesvis vid forskningsproblemen.

Statskunskapens innebörd och avgränsning hänger ihop med dess mål och medel. I Sverige har vi alltid betonat statens centrala ställning i ämnet, så icke i de anglosachsiska länderna och i Frankrike. Håller man fast vid den nordiska begreppsbestämningen, kan det få olyckliga konsekvenser. Samhällsutvecklingen från 1800-talet till nu får också ihåggas. Man kan inte dra skarpa gränser mellan vetenskaperna, även om man får akta sig för den rena formlösheten. Internationellt sett går man ut från maktbegreppet vid definitionen, och det förefaller rimligt. Detta innebär egentligen, att man har en viss aspekt, som blir statskunskapens. På så sätt faller exempelvis utrikespolitiken och organisationsväsendet innanför vår ram. Statskunskapen måste samarbeta med statsrätt, privaträtt, ekonomi, filosofi, sociologi.

Man måste skilja mellan metod och teknik. Statskunskapen har ingen egen metod utan använder sig av historisk, juridisk, statistisk, psykologisk, filosofisk och semantisk metod. Ett annat besvärligt problem är objektiviteten. En viss subjektivitet kan vi inte komma ifrån, men vi bör vara medvetna om riskerna och så långt som möjligt undvika dem.

Ifråga om undervisning kan man skilja på tre slag: den som syftar till vetenskaplig utbildning, den som syftar till att fostra ämbetsmän och den som syftar till en allmän medborgerlig bildning.

Professor Heckscher ville också ta upp fakultetsindelningen, som han menade vara alltför traditionell och till hinder för vetenskapligt samarbete mellan närbesläktade ämnen, som borde slås samman till mindre enheter.

Till sist berörde han också den akademiska åsiktsfriheten som i många länder är ett levande problem.

Den efterföljande diskussionen gav Heckscher medhåll på alla väsentliga punkter. Några gjorde dock invändningar mot maktbegreppets centrala ställning. Det var svårdefinierbart och kunde bli för omfattande. I vissa frågor blir relationen till maktbegreppet ganska långsökt. Det framhölls också, att vi måste leva efter statsnyttans intresse och rätta oss efter den universitetsorganisation som vi har till vårt förfogande. Någon menade att distinktionen mellan metod och teknik bara var en lek med ord och att vissa av de uppräknade metoderna var rätt enkla praktiska tillvägagångssätt. Från annat håll ansågs det att i filosofisk mening det bara finns några få grundläggande metoder: en logisk, en empirisk, en impressionistisk. De metoder som Heckscher räknade upp skulle då ligga på ett annat — lägre — plan. Det framkastades också att frågan om objektiviteten upplöstes om man skärpte frågeställningen tillräckligt mycket.

Mag. Steinnes menade, att forskningsinriktningen bestämdes av studenterna och deras intresseinriktning. Han trodde, att det var möjligt med en fullständig objektivitet.

Bland undervisningsfrågorna diskuterades mest *seminariearbetet*. Det förelåg två åsikter om detta: dels att man skulle ha en mängd olika ämnen till behandling, dels att man skulle söka få ett stort ämne som behandlades av flera. Att *föreläsningarna* inte gjorde stor nytta var alla eniga om, med undantag för professor Ahrenberg, som kanske dock närmast avsåg kursbetonade föreläsningar.

Ifråga om *fakultetsindelningen* lutade nog majoriteten åt en uppdelning i mindre ämnesgrupper; under alla förhållanden borde det vara samarbete mellan statskunskapen och dess syskonvetenskaper.

Två nordiska samarbetsfrågor var uppe till debatt. Den ena gällde *tentamensgiltighet* över gränserna. Viljan att gå med på detta var stor på alla håll, men gällande examensförhållanden lade hinder i vägen för en genomgripande reform. Till dess frågan reglerats, beslöt man att i görligaste mån sköta problemet informellt och förtroendemässigt. Man vädjade till kulturkommissionen att ordna frågan definitivt. Beträffande *gemensamma läroböcker* omtalades för dagen endast, att Lagerroths arbete var avsett att kunna användas även i grannländerna.

Man beslöt också att till kommissionen ingå med anhållan om att medel ställdes till förfogande för två norska studenters studier i Sverige.

Till sist diskuterades exkursionernas värde och deras finansiering. Om det förra var alla ense.

Hemming Sten jr.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

GUNNAR FOUGSTEDT: *Finlands svenska befolkning åren 1936—1945*. Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk, utgifna af Finska vetenskaps-societeten h. 95, n:o 2. Helsingfors 1951.

I de länder, där större eller mindre befolkningsgrupper skilja sig från huvudmassan i avseende på religion, språk eller ras, har detta ofta medfört inrikespolitiska problem men även demografiska problem, och studier ha ägnats åt minoriteternas befolkningstillväxt och deras snabbare eller långsammare uppgående i huvudmassan. I Sverige ha de två grupperna »lappar» och »finnar» ägnats viss uppmärksamhet vid folkräkningarna, och den lappska befolkningens utveckling föregående århundrade har grundligt studerats av Wahlund i dennes arbete »Demographic studies in the Nomadic and Settled population of Northern Lapland».

Inom vårt östra grannland Finland har den finlandssvenska befolkningen erbjudit vissa problem och dess storlek har regelbundet studerats vid folkräkningarna, ehuru gränsdragningen varit svår och resultaten icke alltid varit fullständigt jämförbara.

Avdelningschefen vid Finlands Statistiska Centralbyrå, Gunnar Fougstedt, har i sin under år 1951 framlagda doktorsavhandling berört den finlandssvenska befolkningens förändringar under framförallt perioden 1936—1945.

Avsikten med den ingående, mönstergillt utförda undersökningen har varit att påvisa eventuella olikheter i demografiskt avseende mellan den finlandssvenska gruppen och den övriga befolkningen under senare tid. Delvis har undersökningen även ett prognostiskt syfte, att belysa den finlandssvenska gruppens framtida utveckling samt dess assimilation, fastän författaren nöjer sig med att framlägga aktuella data och icke uppdrager några framtidsperspektiv, ehuru de härför erforderliga elementen ingående beräknas och framläggas.¹

Författaren utgår från den finlandssvenska gruppen såsom en språkgrupp, omfattande dem vars huvudspråk under undersökningsperioden varit svenska språket. Med den uppläggning, som undersökningen fått (se längre fram), kräves ingen djupare definition, men författarens definition sammanfaller med den vid folkräkningarna tillämpade.

Författaren redogör och granskar kritiskt tidigare siffror över den svenska gruppens storlek vid skilda tidpunkter. Särskilt för perioden 1910—

¹ Folkräkningen 1950 i Finland skall utförligt behandla den finlandssvenska gruppen, och därifrån erhållna uppgifter skola möjliggöra prognostiska studier.

1940 granskas och korrigeras folkräkningarnas siffror, varvid författaren kommer till följande data:

År	Svensktalande befolkning		Kvinnor per 1000 män	Barn under 15 års ålder		
	Antal	Per tusen av totalbefolkningen		Antal	Per 1000	
					Svenska gruppen	Hela Finland
1910	341403	116	1139	110737	327	358
1920	346449	110	1158	101151	297	338
1930	354076	102	1153	87557	255	297
1940	354993	96	1141			269

Under decenniet 1931—1940 skedde praktiskt taget ingen ändring i den svensktalande befolkningens absoluta storlek, och dess relativa andel av totalbefolkningen har visat en ständigt avtagande kurva.

En noggrannare analys av befolkningsrörelsens olika element för den svenska gruppen medger icke den årliga statistiken. Förefintliga data visa dock, att familjestorleken är mindre inom den svenska befolkningen än inom den finska. Orsaken till skillnaderna är dock merendels socialt betonad och sammanhänger med att den svenska befolkningen till större del än den finska befolkningen tillhör högre samhällsskikt och bor i städerna.

En minoritets relativa utveckling i förhållande till huvudmassan beror av reproduktionen samt assimilationen (d. v. s. i detta fall språkväxlingen), varför författaren studerar dessa faktorer var för sig.

I avsaknad av differentierade uppgifter över födda, döda och vigda efter språk i den årliga statistiken tillgripes författaren den vanliga nödfallsutvägen att studera utvecklingen inom sådana områdesenheter (församlingar m. m.), där majoriteten av befolkningen är svensktalande. Inom ett så beskaffat, geografiskt sett icke sammanhängande, »undersökningsområde» befinner sig c:a 360.000 personer, varav c:a 40.000 finsktalande och utanför detta undersökningsområde befinna sig blott omkring 36.000 svenskar. Data från undersökningsområdet representerar därför tillfredsställande den svensktalande befolkningen, och härigenom bortfaller den annars oerhört besvärliga individuella avgränsningen mellan finnar och svenskar. Men skillnaderna mellan undersökningsområdet och det övriga Finland giva eventuellt en något utsuddad bild av de verkliga skillnaderna.

I detta undersökningsområde studerar författaren åldersfördelning, civilståndsfördelning, giftermålsfrekvens, fruktsamhet och dödlighet.

Åldersfördelningen för den svenska befolkningen är något mera »ålderdomlig» än den finska men icke fullt så mycket som Sveriges befolkning. I varje åldersklass under 35 år är den relativa andelen i den svenska befolkningen mindre än i den finska befolkningen.

I civilståndsavseende och giftermålsavseende föreligger inga större skill-

nader mellan den svenska och den finska befolkningen. Vål är i varje åldersklass det procentuella antalet ogifta män lägre i den svenska befolkningen, men vid uppdelning på landsbygd och stad försvinner skillnaden och den sammanhänger med att en större andel av den svenska befolkningen bor i städerna, varest det relativa antalet ogifta är lägre.

Medan undersökningsområdet innehåller blott nära 10 % av Finlands befolkning, är antalet födda därstädes åren 1936—1940 endast 75 ‰ av de födda och 1941—1945 80 ‰. En viss »förbättring» har uppstått, som dock sammanhänger med det (troligen blott temporärt) kraftigare uppsvinget för stadsbefolkningen. Fruktsamheten inom området är än lägre i förhållande till fruktsamheten i hela landet. Olikheterna äro egentligen icke ett uttryck för olikheter mellan språkgrupper. De sammanhånga med den olika sociala strukturen för den svensktalande befolkningen och den finska befolkningen och de rådande olika fruktsamhetsvariationerna mellan skilda socialgrupper. Inom närbelägna likartade församlingar av svensk resp. finsk majoritet kunna inga direkta genomgående olikheter påvisas.

En mindre del av olikheterna i fruktsamhetsavseende uppvåges av en lägre dödlighet bland den svenska befolkningen.

Fougstedts analys över befolkningsutvecklingen för den svensktalande befolkningen utmynnar i följande: lägre dödlighet, normal giftermålsfrekvens och betydligt lägre fruktsamhet och födelsetal jämfört med den finskspråkiga majoriteten.

Reproduktionen för den svensktalande befolkningen bedömes för perioden 1938—1943 till 0.79 mot 0.98 för hela Finland. Ehuru det icke utsåges av författaren, framgår härav, att i det långa loppet en minskning av den svenska befolkningen sker med omkring 7 ‰, varför dess relativa andel under loppet av femton år bör nedgå med 1 % av den totala folkmängden i Finland, vilket står i tämligen god samklang med de i den första tablån givna siffrorna över den svensktalande befolkningens relativa andel.

Men en minoritets relativa storlek inom ett land beror icke endast på reproduktionen utan även på assimilationsprocessen. För en språkgrupp blir assimilationen i första hand beroende på barnens språk, medan däremot en eventuell övergång av vuxna från det ena språket till det andra har mindre betydelse. Fougstedt studerar i dessa sammanhang först frekvensen blandäktenskap, d. v. s. den relativa andel svenskspråkiga män resp. kvinnor, som gifta sig med finsktalande kvinnor resp. män, samt där-efter barnens språk i sådana blandäktenskap.

Författaren studerar i ett mindre antal utvalda församlingar relativa antalet blandäktenskap i samvariation med kommunens grad av svenskspråkighet och finner att frekvensen av blandäktenskap stiger helt naturligt med sjunkande grad av svenskspråkighet. Härav följer indirekt, att en minskning av antalet svenskspråkiga leder till en snabbare ökning av blandäktenskapen. Inom kommuner med samma grad av svenskspråkighet är frekvensen av blandäktenskapen avgjort mindre bland företagare och funktionärer än bland arbetare. Ehuru författaren icke kommenterar detta, kan det leda till att den svenska befolkningens högre sociala ställning med tiden blir alltmer accentuerad. Frekvensen av blandäktenskap är lägre bland kvinnorna än bland männen.

Inom blandäktenskapen studerar Fougstedt barnens språk. Det är i stor utsträckning samvarierande med kommunens grad av svenskspråkighet. Författaren erhåller följande siffror över frekvensen svensktalande barn i % av totalantalet barn i blandäktenskapen, varvid en differentiering efter hustruns födelseår giver en viss inblick i förändringen med tiden.

Relativa antalet svensktalande barn i blandäktenskap:

Hustruns födelseår	Äktenskap mellan	
	svensk man finsk kvinna	finsk man svensk kvinna
—1890	42 %	54 %
1891—1900	36 %	46 %
1901—1910	32 %	44 %
1911—	28 %	43 %

Av siffrorna efter hustruns födelseår framgår, att assimilationstendensen blivit starkare med tiden. Fougstedt erhåller till slut följande data rörande de födda under perioden 1938—1943 efter språk:

	Barn till svenska män	Barn till svenska kvinnor
totalt	33.500	31.400
härav i blandäktenskap	7.100	5.000
härav finsktalande	4.600	2.600

Det totala antalet svensktalande barn blir tillsammans 31.300, om samtliga barn i äktenskap mellan svenska kontrahenter förutsätts vara svensktalande. I relation till antalet barn med svenska fäder utgör detta icke fullt 94 %.

Denna kanske med tiden ännu kraftigare assimilation leder till, att den relativa andelen svenskar i Finland sjunker kraftigare än vad som följer enbart av den lägre reproduktionen.

Författaren följer icke utvecklingen åren efter 1945, möjligen därför att omflyttningen av befolkningen från de avträdde områdena efter kriget försvårar alla jämförelser. I ett fall skulle det dock varit intressant att följa utvecklingen något mer. Författaren berör emigrationen under perioden 1936—1945 och finner att den är relativt obetydlig. Men av svenska siffror framgår, att den efter 1946 blivit allt kraftigare, vilket nedanstående siffror över befolkningsutbytet mellan Finland och Sverige giver vid handen.

År	a	b	c	d
1941	1164	158	427	102
1942	776	161	53	109
1943	677	167	1	156
1944	1610	102	31	198
1945	2396	340	6	156
1946	3980	333		216
1947	6508	424		952
1948	8934	618		
1949	6414	983		
1950	11851	1242		

a = antal immigranter till Sverige från Finland.

b = antal emigranter från Sverige till Finland.

c = av Fougstedt givna siffror över utflyttade svensktalande personer.

d = antal beviljade ansökningar om svenskt medborgarskap från finska medborgare (en ansökan kan omfatta flera personer, t. ex. en familj).

Fougstedt anför om sina siffror, att de äro uppenbart för låga, då många illegalt torde ha lämnat landet. De svenska siffrorna över immigranter avse icke alltid det verkliga flyttningsåret, och antalet emigranter torde vara något för lågt. Men uppenbart är, att inflyttningen från Finland till Sverige stigit kraftigt, och att den är av stadigvarande karaktär framgår av det stigande antalet beviljade ansökningar om svenskt medborgarskap. Ehuru inga uppgifter om antalet svensktalande eller finsktalande personer lämnas, torde det dock vara klart, att utflyttningen från Finland till Sverige är av större betydelse för den svensktalande befolkningen än den finsktalande befolkningen och att detta härigenom tenderar att ytterligare minska den finlandssvenska befolkningen.

C.-E. Quensel.

JOHAN ÅKERMAN: *Nationalekonomiens utveckling*. (Samhällsvetenskapliga studier 6.) Lund 1951. 180 sid.

Bland vårt lands vetenskapligt aktiva nationalekonomer torde Johan Åkerman få räknas som den kunskapsteoretiskt och metodologiskt mest medvetne. Tillika får han väl sägas vara den, som mest ihärdigt bemödat sig att hålla förbindelserna mot övriga samhällsvetenskaper öppna samt att låta dessas rön och landvinningar befrukta den egna forskningen.

Professor Åkermans senast framlagda arbete, »Nationalekonomiens utveckling», bär i hög grad vittne härom. För den som följt Åkermans produktion erbjuder boken väl inte så mycket nytt, om man ser till dess element var för sig. Det är mest fråga om en systematiserad redovisning av problemställningar och synpunkter, som av förf. tidigare behandlats i andra sammanhang eller som åtminstone skymtat i hans föregående arbeten.

Men sedan man tagit del av denna knappa volym frestas man verkligen citera den slitna (och logiskt måhända tvivelaktiga) satsen om att helheten är förmer än summan av delarna. Skriften ger för övrigt belägg för, att det funnits målmedvetenhet och inre konsekvens i Åkermans forskning, även när det någon gång kunnat synas som om han hamnat på ett sidospår eller rört sig med lösa hugskott.

Författarens primära avsikt med boken torde dock knappast ha varit att framlägga en resumé över vunna forskningsresultat. Åkermans större arbeten ha haft ett drag av poängterad självständighet, som av kritiken emellanåt bedömts som självrådighet: man har ansett sig spåra en något påträngande strävan att prestera ett »åkermanskt alternativ» till gängse teoretiska system. Föreliggande arbete är i det närmaste fritt från sådan fribytarattityd. Det är förmodligen för att markera ärendets mera neutrala, allmänsyftande karaktär som förf. valt den i förhållande till bokens faktiska innehåll åtskilligt missvisande titeln »Nationalekonomiens utveckling». Den som av titeln förledes att vänta sig en ekonomisk doktrinhistoria av vedertaget slag, måste bli besviken. Visserligen har bokens centrala och till omfånget största avsnitt fått en doktrinhistorisk uppläggning med fyra parallella historiska utvecklingsräckor, men framställningens dominerande aspekt är systematisk, ej historisk. Urvalet av stoffet och sättet att redovisa det har helt bestämts av det logiska strukturschema, som under rubriken »frågeställningar» presenteras i det inledande kapitlet. I en historisk framställning är en så ohöjd urvalsdeterminerande apriorism absolut förkastlig (ehuru den kan påvisas vara i sista hand oundgänglig — vadan historievetenskapen egentligen är en paradox). Att söka klargöra en vetenskaps aktuella status med hjälp av en genetisk metod — vilket Åkerman har gjort — kan däremot icke betecknas som illegitimt.

Recensentens invändning i detta sammanhang riktar sig således icke mot den valda metoden utan endast mot den föga adekvata rubriceringen. Det kan påpekas, att förf. i förordet ger ytterligare ett löfte, som det knappast finns täckning för i skriften. Han säger sig ha granskat de ekonomiska teoriernas utveckling »mot den tekniska, politiska, ekonomiska och sociala utvecklingens bakgrund». Det skall icke förnekas, att det i boken förekommer spridda hänvisningar i alla dessa riktningar, men de bära i hög grad tillfällighetens och i vissa fall väl även godtycklighetens prägel. Det säger sig för övrigt självt att ett så vidlyftigt program icke rimligen kan genomföras inom ramen av 180 trycksidor.

Om skriften hade publicerats på tyska — det klassiska språket för metodologiska undersökningar —, hade förf. måhända kunnat låna en adekvat titel från Joseph Schumpeters berömda förstlingsverk »Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie». En vetenskap konstitueras ju av ett knippe logiskt korrelerade frågeställningar. Dess tillkomst- och utvecklingshistoria kan från formell, vetenskapsteoretisk synpunkt ses och beskrivas som en logisk integrationsprocess: de från början måhända endast halvt medvetna, bristfälligt formulerade, inbördes blott löst associerade frågeställningarna formera sig genom successiva forskningsinsatser efter hand till en *logisk struktur*. Åkerman har utgått från den nationalekonomiska vetenskapens nuvarande »Gestalt» och företagit sig

att rekonstruera dess tillkomst — med all den stilisering och »koncentration på det väsentliga», som den självvalda (systematiska) uppgiften påbjuder.

Förf. placerar nationalekonomien i skärningspunkten mellan två linjer: den ena som förbinder motpolerna historia och matematik, den andra som drages mellan ytterpolerna filosofi och juridik. Det säges nu råda »full kongruens» mellan dessa fyra discipliner å ena sidan och vad som kallas »den ekonomiska teoriens egna fyra grundproblem», vilka symboliseras av begreppen förlopp, interdependens, värde och institutioner (maktfaktorer).

I referatets sammanträngda form kan denna dubbelsidiga konfiguration måhända te sig som en godtycklig konstruktion. Akerman lyckas dock i alla händelser övertyga läsaren om, att sammanställningen kan göras fruktbar; den blir för honom utgångspunkten för en både tankeväckande och klagörande analys av den ekonomiska teoriens mera konkreta frågeställningar. En annan fråga är, huruvida konstruktionen bär nödvändighetens prägel. Enligt anmälares mening är spänningen mellan historia och matematik — alternativt: mellan singulärt och generellt, mellan förlopp och jämvikt — konstitutiv för nationalekonomien. Flertalet nyare ekonomer, som undersökt sin vetenskaps metodologiska grundval, ha fastslagit detta förhållande; Walter Eucken har uttryckligen talat om »den stora antinomien». Nationalekonomien söker ständigt sammansmälta ett historiskt och ett matematiskt betraktelsesätt, en syntes, som enligt Akermans träffande formulering är »nödvändig men logiskt orimlig». Nationalekonomien drabbas således av samma dom som historievetenskapen: att vara en i grunden paradoxal företeelse.

Inplaceringen av nationalekonomien mellan juridiken och filosofien synes anmälares däremot vara lika litet tvingande som parallellkopplingen mellan begreppen juridik/institutioner resp. filosofi/värde. Att horisontalen juridik — filosofi i Akermans schema icke representerar en logiskt enydig relation av samma slag (= konträr motsats) som vertikalen historia — matematik, framgår förresten indirekt av att förf. själv råkat ut för en glidning vid bestämningen av de olika kategoriernas relationer: å s. 10 låter han filosofien stå som representant för »värderingsfria idéer och idé-samband», medan den på s. 167 får täcka något som kallas »fria värderingar». Det vore säkerligen för lättvindigt att på rent verbala grunder beskylla förf. för självmotsägelse; men oklarheten eller tvetydigheten i uttryckssättet låter dock förmoda, att det måste finnas ett principiellt fel i tankegången. »Värde» i betydelsen värdering är väl (som för övrigt antydes på s. 165) primärt en psykologisk kategori; i den mån, som frågan om värderingarnas konkreta innehåll träder i förgrunden, måste dessa sättas i förbindelse med institutionella faktorer. Värdeproblemet i nationalekonomien aktualiseras alltså utefter hela förbindelselinjen mellan filosofi och juridik, och »värde» och »institutioner» utgöra minst av allt något (logiskt) motsatspar. Att förf. ändå hållit fast vid sitt kategorischema, förefaller så mycket mera anmärkningsvärt, som han själv — låt vara mera i förbigående — berör värderingarnas sociala, dvs. institutionellt färgade karaktär.

Den påtalade — nödvändiga — dualismen mellan historisk och matematisk metod gör sig inom nationalekonomien gällande i flera olika plan: den korresponderar således mot de metodologiska motsatsparen empiri —

logik, induktion — deduktion och kausalanalys — kalkylmodell. Detta klargöres av förf. på ett synnerligen instruktivt sätt. Särskilt den sistnämnda distinktionen, mellan kausalanalys och kalkylmodell, visar sig vara grundläggande för en förståelse av den ekonomiska teoribygnaden och dess inre spänningar. Åkerman påvisar bl. a. hur vissa författare (t. ex. en del moderna ekonometriker) oscillerar mellan de båda förklaringsprinciperna, i det att de lämna öppet eller själva icke äro medvetna om, huruvida en viss konkret teori skall tolkas som kausalanalys eller som kalkylmodell, dvs. huruvida den avser att vara en utsaga om verkligheten eller endast ett instrument för en förklaring av verkligheten. Men Åkerman klargör även, att »lösningen» av en samhällsekonomisk frågeställning (vilken som helst) synes förutsätta en sorts »pendelrörelse» mellan dessa båda oförenliga kategorier. Det gäller, för att citera förf., att söka åstadkomma »en kombinerad asymptotisk tillnärmelse till muren mellan observation och teoretisk rationalisering». Den för nationalekonomien specifika vetenskapliga proceduren innebär bl. a., att man konstruerar en kalkylmodell, vars premisser man (på mera »vardagliga», förvetenskapliga erfarenhetsgrunder) postulerar vara relevanta för det förlopp, som skall förklaras. Därefter prövar man, huruvida modellens slutsatser stämma med det observerade förloppets resultat. Genom denna kontroll av kalkylmodellens på ren deduktion grundade »prognos» får man tillika en kontroll på, huruvida de valda premisserna varit relevanta för ifrågavarande förlopp. Förklaringen innebär således, att de verklighetsmoment, som täckas av kalkylens premisser, utpekas som förloppets »orsaker», »drivande krafter» el. dyl. Men som Åkerman riktigt anmärker förutsätter dylik prognos- och premisskontroll möjligheten av jämförelser mellan förloppets utgångsläge och slutresultat; ceteris-paribus-villkoret måste således vara uppfyllt även i verkligheten. Detta är en icke blott praktiskt utan även logiskt orimlig förutsättning, vilken nationalekonomen icke förty ständigt tvingas att arbeta med.

Det doktrinhistoriska avsnittet i boken är i sin strama koncentration på »överblick, sammanhang och utveckling» fångslande och upplysande. Någon gång blir dock framställningen så komprimerad, att det torde vara omöjligt för läsaren — måhända t. o. m. för en läsare med mer än elementära förkunskaper — att hålla tanketrådarna isär (samt att skilja mellan referat och kommentarer). Som exempel kan anföras behandlingen av kapitalränteteoriens utveckling, s. 99 f. Styrkan i den åkermanska doktrinhistorieskrivningen (som till uppsåtet likväl icke är någon *historieskrivning*) ligger i det djärva, okonventionella greppet. Det blir aldrig fråga om en krönikeartad uppräknings av författare och teorier, utan förf. framlägger en konsekvent utförd tolkning av idéutvecklingen i sådana kategorier som paralleller, antiteser, differentiering, syntes m. m. En sådan framställningsmetod är alltid till ytterlighet riskabel: den kan lätt urarta till ett spirituellt fyrverkeri, som mera bländar än upplyser. Och vad värre är: de eleganta konstruktionerna måste ständigt riskera att icke blott stilisera (vilket är tillåtet) utan direkt förfalska verkligheten, vilket givetvis icke kan tillåtas ens för den, som arbetar med historiskt material utan historievetenskapliga ambitioner. En kritisk granskare konstaterar emellertid icke utan häpnad, att Åkerman i anmärkningsvärt hög grad synes ha undgått

dessas ständigt överhängande risker. Det måste även i rättvisans namn understrykas, att framställningens förtjänster vida överträffar de eventuella bristerna. Det finns exempel på rent lysande reduktioner av till synes ytterligt hoptrasslade teorikomplex till dessas logiska (eller i vissa fall idéhistoriska) grundkomponenter. Särskilt kan här hänvisas till Åkermans behandling av de olika konjunkturteorierna, vilken avslutas av en suveränt genomförd sammanfattning av konjunkturforskningens hittillsvarande facit.

Det får väl anses vara recensentens skyldighet att ge en rikare exemplifikation av vad som för honom ter sig som ett arbetes brister än vad han betraktar som dess förtjänster. Följande missnöjesanledningar må således förtecknas, utan att anmälaren själv vill lägga särskild tyngd i anmärkningarna. Den karakteristik, som ges av Quesnay som interdependensens upptäckare, synes vara anakronistiskt överarbetad. Referatvis tillskrives Q. följande insikt (s. 49): »Man kan ej ändra på en enda väsentlig faktor — en skatt, en samhällsgrupps lön, priset eller tullen på en vara — utan att alla pris och all produktion och konsumtion blir påverkad av denna ändring». Har denna sats ens tillnärmelsevis täckning i Q:s skrifter? — Friedrich List, en ur idéhistorisk synpunkt synnerligen intressant personlighet med en egenartad, av antitetiska element sammansatt ekonomisk samhällsåskådning, får en både snäv och skev bedömning, när han avfärdas på 7 rader i ett avsnitt med rubriken »statssocialism». När det i omedelbar anslutning till det ytterst rudimentära referatet av Lists tankegångar göres gällande att »den nationalsocialistiska ekonomien 1933—1945 påverkades av dessa och liknande synpunkter», är detta icke blott en halvsanning på gränsen till osanning utan en uppenbar orättvisa mot liberalen och demokraten List. — Redogörelsen för det inbördes sammanhanget mellan Marx' olika s. k. »tendenslagar» verkar anmärkningsvärt vag och oinspirerad för att ha flutit ur Åkermans annars så eleganta penna. — Tesen om Owens som konsumentkooperationens upphovsman har ju på uppenbarligen goda grunder gendrивits av bl. a. Gjöres, vadan förf:s formulering i detta avseende torde vara för kategorisk.

Insprängt mellan den metodologiska inledningen och det doktrinhistoriska avsnittet förekommer ett kapitel med den något egendomliga rubriken »Varför uppstod den ekonomiska teorien för 200 år sedan?». Det är väl främst här som förf. ämnat genomföra den bebådade konfrontationen av idéutveckling och tekniskt, politiskt, ekonomiskt och socialt skeende. Anmälaren har bara att deklarerat, att detta korta (s. 51—63), relativt fristående och för bokens centrala tankegångar ganska ovidkommande kapitel synes honom väsentligen förfelat. Den i kapitelrubriken uppställda frågan kräver en historisk behandling. Här framträder emellertid det konstruktivistiska draget i Åkermans tänkande på ett störande för att ej säga stötande sätt. En mera ingående bevisning för detta rec:s påstående skulle emellertid innebära, att ett mindre lyckligt och av allt att döma onödigt bihang i en annars ovanligt helgjuten skrift otillbörligt skötes i förgrunden, varigenom helhetsomdömet om boken komme att förryckas. Det skall därför endast ges några flyktiga antydningar. Kontinuiteten bakåt i tiden tappas fullständigt bort och brytningen mellan det gamla och det nya dramatiseras. Förf:s omdömen om orsakssambanden äro väl i sak inte direkt orimliga,

men de ha i flera fall fått formen av kategoriska och kunskapsteoretiskt närmast meningslösa påståenden om att en viss historisk faktor eller händelse är »en nödvändig förutsättning» för en annan faktor eller händelse. (Allt som har skett vid någon viss tidpunkt kan som bekant sägas vara en »nödvändig förutsättning» för allt som skett vid någon senare tidpunkt.) Industrialismens utveckling uppspaltas enligt föga övertygande grunder i ett primär-, sekundär-, tertiär- och kvartärskede samt en »femte epok» (!) — den sistnämnda med början 1945. Professor Erik Lindahl konstaterade nyligen i en minnesartikel över Knut Wicksell, att denne geniale och sällsynt mångsidige vetenskapsman enligt fackmännen »ej gjorde någon lycka som historiker de få gånger han gripit sig an med problem på detta område». Associationen får tala för sig själv.

Att professor Akermans bok ägnats ett så pass utförligt omnämnande i denna tidskrift motiveras icke blott av arbetets allmänna förtjänster utan särskilt av att det ger en samhällsvetenskapligt inriktad men icke speciellt ekonomiskt utbildad läsare en alldeles ypperlig orientering i den national-ekonomiska vetenskapens arbetsmetoder, viktigaste utvecklingslinjer och bestående forskningsresultat. Det torde icke vara för mycket sagt, om man sammanfattar sitt omdöme om denna bok i satsen, att förf. lyckats att mellan dess pärmar fånga den moderna ekonomiska vetenskapens kvintessens.

Ulrich Herz.

AXEL BRUSEWITZ: *Kungamakt, herremakt, folkmakt. Författningskampen i Sverige 1906—1918.* Redigerad av Gunnar Gerdner. Sthlm 1951. Tidens förlag. 159 s. Pris kr. 12:—.

Ovanstående postuma bok av Axel Brusewitz utgör en samling av de uppmärksammade artiklar om striderna under demokratiens och parlamentarismens genombrottskede i vårt land, som han lät publicera i Dagens Nyheter 1948—50. Till det redan tidigare publicerade har i denna bok lagts ytterligare ett nummer, en endast påbörjad uppsats om rösträttsreformens genomförande hösten 1918.

Den svit av uppsatser, som återfinns i denna bok, innehåller ett koncentrat av ett mångårigt och djupgående forskningsarbete. Det är en truism att säga, att förf:s förtrogenhet med ämnet var utomordentligt stor. Det skildrade händelseförloppet var i viss mån självupplevt, och det var sedan föremål för förf:s oavslåtliga forskning och studier. Resultatet blev ett rikt och värdefullt material, som kunnat utnyttjas med den elegans, som den suveräna behärsksningen skänker. Brusewitz valde av skäl, som redovisas i utgivarens förord, att presentera sina forskningsresultat i en form, som tvang till den yttersta koncentration. Stilistiskt utföll detta försök mycket väl. Den Brusewitzska prosan är här ingalunda mindre njutbar än eljest, snarare ytterligare till sin fördel. Sakligt medförde knapphetstvånget däremot flera nackdelar. Dokumentationen har inte kunnat utföras tillräckligt ingående, nödvändiga nyanseringar ha måst falla bort på alltför många punkter, och skildringen har endast kunnat bli fragmentarisk, koncen-

trerad till vissa huvudpunkter och vissa sidor av det författningshistoriska förloppet. Knapphet på tid och krafter har därtill gjort, att det förefintliga källmaterialet inte har kunnat kompletteras. Det är påfallande, att hela skildringen nästan uteslutande synes vara grundad på dagböcker, brev och därmed jämförligt material. Det är visserligen i och för sig mycket värdefulla källor, men det måste ändå vara en nackdel, att det ofantliga material, som pressen erbjuder, har måst lämnas åsido. Tidningsmaterialet för hela denna tid är verkligen avskräckande till sin omfattning, men en undersökning på en eller annan punkt hade kanske varit givande. Ovisst är slutligen hur pass systematiskt riksdagshandlingarna ha filtrerats.

Men det är något annat, som har kommit till, något som inte har någon tydlig motsvarighet i Brusewitz' tidigare rent vetenskapliga arbeten. Det är den politiska tendensen. Det är inte endast fråga om ett starkt temperament, som ger färg och skärpa åt framställningen — det har alltid funnits, mer eller mindre, som en tillgång i Brusewitz' arbeten —, det är här fråga om ett rent personligt engagemang, som gör att kravet på vetenskaplig objektivitet ibland har åsidosatts. Tendensen är kort sagt pro-Staaffsk, pro-liberal, anti-konservativ och framför allt anti-monarkisk. Brusewitz' harm över kung Gustaf och den dåtida högern är äkta och djupt rotad. Med hänsyn till hur intensivt han levde med — som medkännande och medagerande på vänstersidan — under de sällsynt häftiga striderna om demokrati och parlamentarism och försvar och annat åren 1906—1918 är denna hans harm förklarlig, ja respektabel, men förklarligt är också, att ur sådana förutsättningar spirar ingen balanserad vetenskaplig objektivitet. Brusewitz kunde se med en helt annan lidelsefrihet och distans på 1920- och 1930-talens motsättningar än på 1910-talets. Det är också möjligt, att Brusewitz medvetet avstått från nyanseringar och återhållsamhet även av det skälet, att han trodde att hans syn på de behandlade händelserna skulle slå igenom med större styrka, om han inte gjorde de — kanske stilistiskt försvagande — modifikationer, som dock skulle gjort hans sista skrift mer oantastlig ur vetenskaplig synpunkt. Den publicistiska insats av Brusewitz, som sammanställts i »Kungamakt, herremakt, folkmakt», framstår nu inte som ett arbete utfört enbart med vetenskapliga ambitioner utan även såsom medvetet polemiskt, ett uttryck för förf:s engagemang på den ena av de stridande sidorna i den författningskamp, som han skildrar. Detta Brusewitz' sista arbete får ses som ett diskussionsinlägg, stimulerande och eggande till fortsatt diskussion. »Traditionsbunden, mer eller mindre officiellt betonad historieskrivning kommer säkerligen aldrig att upphöra», heter det i ett polemiskt avsnitt i en av Brusewitz' artiklar (s. 79, passagen även åberopad av utgivaren i företalet, s. 10). Traditionsbundenhet finns, men det finns ofta mer än en tradition. Brusewitz själv representerar vänstertraditionen. Det kommer till uttryck i den »utpräglade helhetssyn», varom talas i företalet (s. 10). Han framstår som vänsterman och Staaff-anhängare. Men han framstår också som den skarpsynte vetenskaplige analytikern och som vägröjaren, som bragt fram nya fakta och i mycket givit oss en riktigare bild än den förut gängse av hur det i detalj har gått till.

Varje tid, varje förlopp skall emellertid skildras och bedömas under

hänsynstagande till sina egna faktiska förutsättningar. Den historiske forskaren måste sträva efter att kunna se varje aktion och varje motsättning ur den dåvarande tidens läge, med utgångspunkt från då rådande förhållanden. Element av ett sådant betraktelsesätt måste ingå i perspektivet. Men i Brusewitz' framställning röjer sig en viss böjelse för ett anakronistiskt betraktelsesätt, och detta yttrar sig särskilt i hans ställningstagande till Gustaf V. Han finner det klandervärt, att konungen ville hävda de monarkiska intressena och motarbetade parlamentarismen, innan denna ännu var erkänd av den samlade riksdagens majoritet eller av en tillräckligt stadgad sådan majoritet eller helt hade slagit igenom i den allmänna diskussionen. Läget hade varit ett annat, om monarkens motstånd mot parlamentarismen hade varit grundlagsbrott eller brott mot fast inarbetad praxis. Det rätta förhållandet är ju, att det tvärtom är parlamentarismen, som vuxit fram i strid med grundlagen.¹ Författningstexten stod kvar 1914 och står alltjämt kvar, men den reala konventionella författningsändring, som nu ligger långt tillbaka och som gjort en rättslig författningsändring onödigt, hade vid denna tid ännu inte avslutats. Den parlamentariska konventionen hade ännu inte vunnit fast fot. Motståndet mot parlamentarismen i och för sig kan inte klandras ur konstitutionell synpunkt. Det ohämmade bruket av »dolda» rådgivare var däremot en betänklig sak just ur denna synpunkt, särskilt i den mån dessas verksamhet öppet riktade sig emot de ansvariga rådgivarna.

Det kan inte heller vara den historiske forskarens rätta attityd att med sarkasmer och ironi bemöta Gustaf V:s betänkligheter mot att uppta socialdemokrater i sitt statsråd, när dessas republikkrav ännu föreföll vara en mycket levande beståndsdel av deras program och när även socialdemokrater i ledande ställning pläderade för ett revolutionärt tillvägagångssätt för att nå politiska mål. Att Brantings inträde i ministären på hösten 1917 befarades medföra utrikespolitiska komplikationer hör också till sammanhanget. Den uppfattningen delades inte endast av de egentliga högerledarna Lindman och Trygger utan även av Swartz och Hugo Hamilton, vilka betraktade sig själva som centermän. För Lindman tedde sig den eventualiteten sålunda: »Det skulle kunna leda oss ut i kriget».²

I Brusewitz' framställning framstå höger och kungamakt som en enhet. Konungen framställs hart när som en konservativ partipolitiker. Ger detta betraktelsesätt ett riktigt perspektiv? Under författningskampen och dess förspel fanns otvivelaktigt en faktisk allians på de flesta vitala punkter mellan högern och kungamakten, men det berodde inte på att Gustaf V uppträdde som konservativ partipolitiker utan därpå att de monarkiska intressena då närmast sammanföll med den dåvarande högerens politiska målsättningar. Den kungliga politiken har säkerligen varit monarko-egoistisk. Intressegemenskapen mellan kungamakten och konservatismen under det första decenniet av Gustaf V:s regeringstid var i det aktuella läget tämligen självfallen. Under ett tidigare skede var läget ett annat. Då höllos klart konservativa politiker i det längsta borta från ministärens ledning,

¹ Jfr F. Lagerroth, *Psykologisk verklighet och juridisk fiktion vid tillämpningen av Sveriges grundlagar* (1925), s. 159.

² Arvid Lindmans dagboksanteckningar, 8/10 1917.

och denna anförtrordes konsekvent åt centermän.³ Och efter den av Brusewitz behandlade perioden finns givetvis exempel på kungligt handlande i strid med högerns önskningsar. Regeringskrisens lösning hösten 1920 gick visserligen tämligen precis efter Lindmans önskningsar, men det kom andra tillfällen. Även tiden 1906—1918 förekommo dissonanser mellan kungamakten och högern. Högern var f. ö. inte något enhetligt begrepp vid denna tid. Det rådde starka motsättningar mellan ultramännen inom förstakammarhögern och Lindmanshögern, som i sin politik ville fullfölja traditionerna från den Lindmanska ministären med dess fördomsfria och rappa handlingskraft. Den var tongivande bland de konservativa i andra kammaren men hade också företrädare i första kammaren, t. ex. sådana som Carl Swartz och Hugo Hamilton, ehuru dessa stodo närmare centerlinjen än Lindman. I förbigående sagt komma dessa förhållanden inte fram med tillbörlig klarhet i Brusewitz' framställning. Redan av denna framgår emellertid, att de råd konungen erhöll från olika högerhåll före borggårdskrisen i febr. 1914 gingo i divergerande riktningar. Trygger uppmuntrade konungen i hans avsikter beträffande borggårdstalet, Carl Hederstiernas hållning är mera oklar,⁴ Lindman torde ha varit något vacklande men hade erinringar att göra mot talets avfattning och ville helst undvika konflikt, till dess liberalerna bundit sig i försvarsberedningarna och ministären Staaff lagt fram sina förslag i försvarsfrågan. Swartz och Hamilton slutligen varnade konungen mycket energiskt för de konsekvenser hans aktion skulle medföra. Detsamma synes ha varit förhållandet med Fredrik Wachtmeister. De flesta av de ledande högermännen ogillade sålunda borggårdstalets utformning, ehuru de, sedan det väl hållits, lämnade sitt bistånd, då det gällde att reda upp situationen. Vad förhållandet mellan högern och kungamakten beträffar är det vidare av intresse att observera, att kungahusets företrädare — såväl Gustaf V som dåvarande kronprinsen — på hösten 1918, då läget befarades medföra hotande konsekvenser för monarkien som sådan, utövade påtryckning på högerledarna för att förmå dem till eftergifter i författningsfrågan. A andra sidan kan förtjäna nämnas, att Trygger som talesman för förstakammarhögern vid konungens konsultationer före Staaffs tillkallande som ministärbildare hösten 1911 ansåg sig böra anslå hotfulla tongångar inför perspektivet, att konungen skulle ge efter för Staaffs krav på upplösning av första kammaren. Om inte kungamakten stödde dem, som i första hand vore kungamaktens stöd, finge denna finna sig i att anhängarna bleve ljumma och kanske till och med började »tänka på ett annat styrelsesätt», förklarade Trygger.⁵ Samme politiker manade vid regeringskrisen hösten 1920 statschefen att noga iaktta parlamentarismens former; kungamakten borde vara försiktig, »ty den

³ Se rec:s anmälan av A. Wählstrand, Regeringsskiftena 1900 och 1902, Statsvet. tidskr. 1948, s. 354 ff. (s. 357 f.). Jfr B. G. Cederström, Kungamakt, herremakt, folkemakt, Tiden 1951, s. 612 ff. (s. 617 f.).

⁴ Brev fr. Carl Hederstierna till Arvid Lindman ^{26/12} 1913, ^{3/1} 1914. I det förstnämnda brevet karakteriserar han sin ståndpunkt som »en mellanståndpunkt mellan Trygger och Excellensen (Lindman). Icke så ifrig som den förre, icke så pessimistisk som Excellensen».

⁵ Arvid Lindmans dagboksanteckningar, ^{30/9} 1911.

monarkiska principen bäres för närvarande icke upp av någon starkare världsmening». ⁶

Konflikten mellan konungen och Staaff utspelades mot bakgrunden av en fortgående skärpning av det internationella läget månaderna före det första världskrigets utbrott. Försvarsfrågan gjorde sig ständigt påmind. Det måste därför alltid bli missvisande att begränsa framställningen av motsättningarna mellan kungamakten och vänstern och mellan högern och vänstern till det konstitutionella området. En analys, som vill göra anspråk på att komma åt verkligheten bakom dessa motsättningar, kan inte bortse från försvarsfrågan och det utrikespolitiska perspektivet. Bruswitz erkänner på ett enstaka ställe, att konungens uppfattning i försvarsfrågan spelade en viktig roll för hans förhållande till Staaff (s. 70), men i övrigt präglas inte framställningen av denna insikt. Det tycks närmast vara Bruswitz' och i varje fall hans eftersägares huvudtes, att den konstitutionella stridsfrågan var huvudsaken, medan striden om försvaret endast var en bisak, en förevändning och ett tillhygge i författningskampen. Att striden om parlamentarism och politisk demokrati var ett huvudmoment står höjt över all diskussion. Att försvarsfrågans betydelse kan reduceras så långt som skett i diskussionen torde däremot vara tvivel underkastat. Det är nödvändigt att erinra om några fakta av intresse i sammanhanget.

Det första som därvid bör konstateras är att den Staaffska ministärens annullerande av F-båtsbeslutet i december 1911 av högern uppfattades som ett övergrepp och som signifikativt för den nya regeringens försvarspolitik. Mycket av de senare motsättningarnas skärpa kan härledas ur den våldsamma förbittring, som denna händelse uppväckte. Opinionens styrka och pansarbåtsinsamlingens resultat visa, att det var mer än en vanlig partimotsättning, som låg bakom därvidlag. Även framträdande liberaler reagerade mot regeringens handlingssätt. Daniel Persson i Tällberg och Johan Widén förklarade, då de tillkallades av konungen före konseljbeslutet, att de ogillade Staaffs uppträdande i denna fråga. Regeringens försvarspolitik betraktades efter denna inledning med misstro av högern och småningom även av moderatliberala kretsar. Ministärens tydligt demonstrerade olust vid mottagandet av F-båtsinsamlingens medel verkade inte förtroendeingivande. Liberalernas ihärdiga men till slut fruktlösa försök att undgå själva F-båtstypen (Sverigeskeppen) uppfattades även utanför högerlägret som småsinne, som satte parti före sak. Arbetet i försvarsberedningarna gick sakta, och man fruktade, att regeringen komme att förhåla försvarsfrågan. Louis De Geer tog i en uppmärksamman tidningsartikel avstånd från den Staaffska ministärens flottpolitik, och Aftonbladets chef Harald Sohlman trädde i förbindelse med Arvid Lindman. Inom försvarsberedningarna, där meningsförbistringen blev betydande, torde kritiken mot regeringen från försvarsvänligt håll ha haft även liberalt inslag. Ja, även inom ministären rådde en viss dissonans, i det att utrikesminister Ehrensvärd önskade en försvarsvänligare kurs. ⁷ Statsrådets tal före Staaffs

⁶ Brev fr. Ernst Trygger till Gustaf V 18/10 1920, konceptet i Ernst Tryggers samling.

⁷ B. Hildebrand och F. Lindberg, Johan Jakob Albert Ehrensvärd, Sv.

Karlskronatal hade inte varit ägnade att lugna den försvarsvänliga opinionen, och regeringschefens eget tal gav, fastän det eljest var positivt för försvarssaken, besked om att regeringsprogrammet innebar uppskov med frågan om infanteriets övningstid till efter nästa val.⁸ Försvarsvännerna betraktade det beskedet som otillfredsställande. Vid bedömningen av försvarsfrågans betydelse för den konstitutionella konflikten bör det slutligen och framför allt uppmärksammas, att konungen erbjöd Staaff att upplösa andra kammaren för att liberalerna därigenom skulle bli kvitt sina vallöften av 1911, ett erbjudande som Staaff emellertid inte utnyttjade. Otto von Zweigbergk har följande kommentar till den utväg, som konungens erbjudande anvisade: »Man kunde tycka, att detta var det naturliga och riktiga sättet att lösa en gordisk knut».⁹

Försvarsfrågan får inte utelämnas ur sammanhanget, men därmed är inte sagt att den utgör den djupast liggande grunden till misshälligheterna mellan konung Gustaf och Staaff. Denna får sökas dels i psykologiska omständigheter, dels och framför allt i konungens syn på sin uppgift och hans oförmåga att vid denna tid överhuvud taget sätta sig in i den verkliga innebörden av parlamentarismens idé. Försvarsfrågan var emellertid den utlösande faktor, som kom det hela att brista. De psykologiska orsakerna äro välkända; de hade grundlagts redan under Staaffs första statsministerperiod. Misstämningen var ömsesidig. Att Staaff ansåg sig illa behandlad av den dåvarande kronprinsen vid 1906 års regeringskris, framhålls av Brusewitz. Han menar, att Staaffs misstro inte kan sägas vara ogrundad (s. 20). Detta Brusewitz' omdöme är säkerligen riktigt. Men också konung Gustaf kunde ha anledning till misstämning. Brusewitz nämner själv på ett ställe, att konungen under sin tid som regent våren 1906 ansåg sig ha blivit så snävt behandlad av dåvarande statsministern Staaff, att det givit honom en obehaglig påminnelse om de norska ministärernas sätt att behandla konungen under unionstiden (s. 46). I Erik Palmstiernas senaste memoarbok finns en erinran om att de kungliga ansågo sig ha blivit svikna av Staaff i apanagefrågan.¹⁰ Staaffs slutenhet och otillgänglighet försvårade också samarbetet mellan regent och ministär. Inför de avgående statsråden i den Lindmanska ministären öppnade konungen

Biogr. lex. XII (1948); B. Hildebrand, Albert Ehrensverd d. y., Sv. Tidskr. 1948, s. 622 ff. (s. 627).

⁸ En av sekreterarna inom försvarsberedningarna, Staaffs handsekreterare, sedermera byråchefen H. von Schulzenheim, har långt senare som sin uppfattning gjort gällande, att Staaff, som i Karlskronatalet uttalat sig för separat vinterutbildning, alltför sent tog ledningen bland sina splittrade partivänner. H. von Schulzenheim, Om Karl Staaff och 1911 års försvarsberedningar, Ny militär tidskrift 1949, s. 248 ff. (s. 257). Även Nils Edén ger i sin ofullbordade memoar, »Minnen», uttryck åt samma uppfattning. Det kan tilläggas, att den av Staaff förfäktade utbildningslinjen sedermera har erkänts vara militärpedagogiskt överlägsen det av högern stödda alternativet med sammanhängande utbildning med inryckning på hösten. A. Douglas, Jag blev officer (1950), s. 147. Arvid Lindman uttalar också i sina dagboksanteckningar betänkligheter inför alternativet höstinryckning, men nackdelen ansågs uppvägas av att denna utbildningslinje var sammanhängande.

⁹ O. von Zweigbergk, Svensk politik 1905—1929 (1929), s. 109.

¹⁰ E. Palmstierna, Ett brytningsskede (1951), s. 107.

sitt hjärta angående sina erfarenheter av Staaff: han var inställd på att Staaff måste bli statsminister, ehuru denne vore en person, »för vilken jag varken känner aktning eller sympati. Vad kan det bli för ett samarbete? Förra gången talade han ju i allmänhet vare sig med min far eller mig och flera gånger ljög han för oss. Ja, han bokstavligen ljög för mig».¹¹ Samarbetet blev inte bättre 1911—14 än det varit 1905—06. Konungen anlidade ledande högerpolitiker och medlemmar av den avgångna ministären som sina förtrogna rådgivare bakom den ansvariga ministärens rygg. Staaff och hans kolleger å sin sida tillämpade den fullkomliga förbehållsamheten gentemot konungen. Någon spontan information från deras sida kunde han inte vänta sig. Begärde han ytterligare upplysningar, kunde han avspisas med förklaring, att de inte voro i tillfälle att ingå på saken o. dyl., formellt oantastligt men i sak ytterst snävt. Staaffs förbehållsamhet och brist på smidighet är allmänt omvittnad.¹² Bland de högerpolitiker, som hade nära kontakt med konungen, blev den uppfattningen rotad, att Staaff uppträdde oförskämt mot konungen, ja, rent av syntes finna ett nöje i att plåga denne.¹³ Liberalerna ansågo detta vara förtal mot Staaff, och det var uppenbarligen också Brusewitz' mening. Nils Edén framhåller i sin opublicerade och ofullbordade memoar Staaffs korrekthet och hävdar, att Staaff och hans kolleger verkligen strävade efter att uppnå en förbättring av förhållandet till konungen. Det förefaller också mycket troligt, att föreställningarna om Staaffs förmenta ohövlighet blevo

¹¹ Hugo Hamiltons dagbok, 1/10 1911.

¹² »Det är inga små mått hos mannen, men det brister honom redan i för-mågan att umgås med människor», skrev Torgny Segerstedt i ett brev 1915 till Albert Ehrensvärd. Staaffs finansminister, Theodor Adelsvärd, skrev vid under-rättelsen om partiledarens död till sin förutvarande kollega Ehrensvärd bl. a.: »Det är hemskt att nödgas erkänna för sig sjelf, att man känner så föga af varmare rent personliga känslor af saknad efter den mannen, som man dock stått så nära under de mest kritiska förhållanden i ens lif. — — — Han sjelf tänkte och kände, så vidt man kunde finna, blott politik, det var väl därför det var så svårt för de flesta att personligen komma honom nära. Det var ett tragiskt öde, att till sist bli sjelf det största hindret för sitt livs sträfvanden.» Brevcitaten fr. B. Hildebrand, a. a., Sv. Tidskr. 1948, s. 622 ff. — Ett omdöme av Erik Palmstierna, som återfinns i dennes senaste memoarbok — utkommen ungefär samtidigt med den Brusewitzska skriften — är expressivt. Det hänför sig till en episod under 1909 års riksdag: » — — — Vi (P. och Gustaf Sandström) tittade på varandra: 'Den där är ju lika mycket knekt som militärerna', tänkte vi!» E. Palmstierna, a. a., s. 113. — Även Nils Edén betonar i sina Minnen Staaffs brist på smidighet.

¹³ Uppgifter i denna riktning förekomma med särskilt eftertryck i Lindmans och Hamiltons dagboksanteckningar. Ett par citat ur den sistnämndes dagbok kunna tjäna som exempel. 14/1 1914: » — — — S(taaff) tyckes riktigt njuta av att vara elak och ohövlig mot honom (konungen). — — » 7/6 1915: » — — — Medan jag drack kaffe (vid en middag hos bankdirektör Rob. Nordin) hade jag ett rätt intressant samtal med överste C. A. A. Murray, som skildrade sina erfarenheter såsom konungens adjutant under den Staaffska ministärens tid. Staaffs och hans kamraters försök att göra kungen till en fullständig nolla och kontrollera hans åtgöranden och yttranden även i det privata livet, tyckes alldeles ha varit kalkerat på frihetstidens förebild. Murrays skildring kunde lika väl ha gällt förhållandet mellan riksrådet och kung Adolf Fredrik. M. sade, att han redan 1912 fick klart för sig att förhållandet var ohållbart och måste sluta med en krasch.»

högst överdrivna och att de till en del berodde på att man stod främmande för den ställning för konungen, som Staaff förfäktade och sökte förverkliga i överensstämmelse med sin parlamentariska åskådning. Klart är emellertid att Brusewitz i sin nära nog reservationslösa beundran för Staaff alltför lätt glider förbi Staaffs personliga kantigheter. Denna brist i hans ledarutrustning är så klart omvittnad i så många olika sammanhang, att den må anses fastslagen.

Den ställning, som Staaff i enlighet med parlamentarismens teori ville tilldela konungen, var denne inte endast motbjudande utan även totalt främmande. Med den uppfostran och den traditions- och miljöprägling, som Gustaf V erhållit, kunde han inte realisera för sig den teorien, att han som monark inte hade ett personligt ansvar för landet, att ansvaret och därmed makten i stället buros av andra i hans namn. Han ville inte uppge detta sitt ansvar och ville därför inte undertrycka sin mening om vad landets väl krävde, särskilt inte i en så vital angelägenhet som försvarsfrågan, som han dessutom genom sin personliga utbildning inte stod sakligt främmande för. Hans uppfattning om sina plikter som konung stred mot de resonemang, som Staaff gjorde gällande. Därav konflikten med Staaff och dess koncentration och tillspetsning just på försvarsfrågan. Gustaf V hade ingen teoretisk läggning, och det tanke-system rörande det konstitutionellt-parlamentariska styrelsesättet, som Staaff hade mycket klart utformat för sig, varken gillade eller ens fullt ut förstod hans statschef. Denne tog uteslutande praktiskt och intuitivt på dessa frågor. Han ville göra sitt bästa för landet, så som han såg läget. Sedermera anpassade han sig och accepterade parlamentarismen, d. v. s. han lärde sig och anpassade sig efter parlamentarismens former, men den reella innebörden av parlamentarismens idé är det väl ovisst om han någonsin till fullo omfattade och tillägnade sig. Den nyssnämnda anpassningen skedde givetvis till dels av nödtvång, men den gick också psykologiskt lättare, när inte längre Staaff, »den otrevliga karln» (drottning Victoria), fanns kvar på arenan.

Att se Gustaf V:s motstånd mot parlamentarismen endast som en kamp för personlig makt, därtill med en tillsats av partipolitiskt engagemang, är säkerligen oriktigt. Då kan man lika gärna säga, att han motarbetade parlamentarismen av kunglig plikt-känsla. Säkerligen fanns även personlig maktvilja till någon del bakom hans handlande — envishet har nämnts som en karakteristisk egenskap —, men den centrala bevekelsegrunden för hans motstånd mot vänsterkraven var sannolikt hans genom uppfostran, tradition och miljö betingade uppfattning om sina uppgifter såsom monark. Mera av den rena maktviljan och det strama prestigetänkandet tycks ha funnits på annat håll inom kungahuset, nämligen hos hans gemål. Brusewitz antyder också detta. Belysande för den roll, som drottning Victoria och hennes förtrogna haft i sammanhanget, är ett uttalande av Axel Schotte i brev till Nils Edén den 22 sept. 1917. Schotte diskuterar förutsättningar för en vänsterminister, och vad avser förhållandet till kungamakten upptas där som en särskild punkt: »självklart inga kupper eller bakbläserier (inga intriger från drottningens hovherrar eller andra

utomstående och oansvariga)». ¹⁴ Vägen till konungen gick ibland via drottningen. Så tycks ha varit fallet för både Sven Hedin och Carl Benedich, vars historiska roll som inspiratör nyligen avslöjats av Hedin själv. På den vägen fick konungen nya rådgivare. Han gick längre än flertalet bland de gamla högerrådgivarna ville tillråda. Han tog risken och vann verkligen slaget 1914. Det var en otvivelaktig framgång för konungen och drottningen — även gentemot andra medlemmar av kungahuset. Allt som då vanns gick näppeligen förlorat 1917. Någon monarkisk renässans kunde det inte bli fråga om — segern utnyttjades inte heller av konungen i denna riktning —, men kungamakten hade manifesterat sig på ett sätt, som visade att den inte kunde behandlas som en *quantité négligeable*. Monarkien var fortfarande starkt förankrad inom folket, det var en lärdom som liberalerna kunde inhämta av 1914 års händelser. Världskrigets utbrott sköt undan den konstitutionella konflikten, några ytterligare exempel på ostentativt hävdande av en personlig kungamakt lämnades inte, och mentorsställningen för den Benedichska kretsen blev ingenting bestående.

Såvitt man nu kan se av tillgängligt källmaterial måste Brusewitz ha rätt i sin tes, att konungen varit medveten om att konsekvensen av hans borggårdstal bleve ministären Staaffs avgång. Talet innehöll verkligen även sett ur samtidens synpunkt häpnadsväckande formuleringar, som gjorde dess karaktär av direkt stridsförklaring omisskännlig. Det grundläggande i det akuta konfliktläget har preciserats av Staaff i följande ord: »En av de första förutsättningarna för en konstitutionell styrelse är, att konungens lagliga rådgivare, då de gå att ge konungen råd, icke finna dessa råd verkningslösa till följd av att monarken redan genom offentliga uttalanden bundit sin prövning». Säkert är att monarken kände lättnad, då Staaff och hans kolleger utbyttes mot andra rådgivare. Gustaf V hade alltsedan hösten 1913 varit oerhört uppriven, och han hade flera gånger varit inne på tanken, att ministärskifte lätt nog kunde bli aktuellt, bli ofrånkomligt enligt hans uppfattning. Yttranden, som han fällt i uppenbart desperat sinnesstämning vid skilda tillfällen under månaderna före den akuta konflikten och som man stöter på här och där i dagboks materialet, böra emellertid tas för endast vad de äro: utbrott av desperation och höggradig irritation. Inte bara känsloutbrotten utan även de mera övervägda deklARATIONERNA må beaktas. En sådan skall här återges. Den har riktats till dem, som konungen vänt sig till för ministärbildningssonderingar före den akuta konflikten. Den lyder: ¹⁵

»Samarbetet mellan mig och min nuvarande regering kan icke vidare fortgå på grund af den stora principiella meningsskiljaktigheten som finnes i afseende å värnepliktstiden.

Herrarne känna min ståndpunkt; jag behöfver icke vidare precisera den. Jag uppfattar nu herrarnes svar på så sätt, att *vi äro ense om saken*, nämligen att frågan om värnepliktstidens längd måste afgöras i samband med allt det andra, och icke får uppskjutas.

¹⁴ Brevet i Nils Edéns samling.

¹⁵ Efter en avskrift utan datering bland Ernst Tryggers papper.

Jag uppfattar vidare herrarnes svar så, att *vi endast hafva olika åsikter angående lämpligaste ögonblicket* då den afgörande striden skall stå angående denna sak. Jag anser nuvarande ögonblicket vara det rätta. Ni, mina herrar, anse att försvarsberedningarnes arbete först borde slutföras, samt att Ni då komma att kunna stödja eder på ett bättre parlamentariskt underlag då saken skall afgöras.

Måhända att Ni hafva rätt. Men jag vill göra eder uppmärksam på en sak: Jag anser det vara min pligt att öppet för min regering tillkännagifva, att en sådan principiell meningsskiljaktighet förefinnes. För egen del kommer jag icke att söka någon konflikt, — men jag kan ej heller gå in på att underskrifva någonting som binder mig. Det är således möjligt, att en konflikt uppstår redan under ett tidigare skede.

Hvad jag nu begär af eder, mina herrar, det är: *dels* att Ni gifver mig edert bestämda löfte att stå till min disposition vid den tidpunkt då frågan angående underskrifvandet af propositionen skall afgöras, *dels* att Ni icke undandraga eder att lemna mig edert biträde vid en ny regerings bildande, i fall redan dessförinnan nuvarande regeringen skulle begära att afgå.»

Brusewitz framhäver med skärpa, att konungen anlidade oansvariga, dolda rådgivare bakom den ansvariga ministärens rygg. Det är tillfyllest bevisat, att denna ordning fullkomligt sattes i system under dessa år. Trygger, Lindman, Carl Hederstierna, Carl Swartz, Hugo Hamilton m. fl. stodo i ständig rapport med konungen — eller »Svartling», som var det vanliga täcknamnet för honom i dessa kretsar. Att systemet stred mot parlamentarismen behövde inte bekymra dessa, som själva ännu inte erkände de parlamentariska principerna som normer för det svenska statskicket, men det stred också mot konstitutionalismen. Ibland hade de väl en känsla av det oriktiga i förfarandet, men betänkligheterna förflyktigades av en annan känsla, den nämligen att konungen borde hjälpas gentemot Staaff och hans män, med all deras »formuleringskicklighet» och förmenta snärjartalanger. Brusewitz går dock ibland för långt i sin kritik även i detta avseende: den *ännu sittande* ministären Lindmans medlemmar kunna rimligen inte räknas som »dolda» rådgivare (s. 49 ff.).

Konungen för sin del kände mycket starkt behovet av råd och information även från andra än de liberala statsråden. Även detta förhållande bör emellertid ses mot bakgrunden av de faktiska förutsättningarna. Den Lindmanska ministären hade vinnlagt sig om att i god tid informera konungen om viktigare regeringsangelägenheter: »Vi hade bland annat etablerat den ordningen att varje onsdag eller, under riksdagarna, torsdag skulle en tre fyra stycken av oss i tur och ordning ha audiens hos honom på morgonen för att tala om intressanta regeringsmål eller annat, som vi trodde skulle kunna väcka hans intresse. Detta roade honom till slut rätt mycket men så gjorde vi oss också mycket besvär att preparera oss». ¹⁶ Hans nya rådgivare behandlade honom på ett helt annat sätt. Han saknade

¹⁶ Hugo Hamiltons dagbok, 6/5 1912.

den information och den förtroendefullhet, som han tidigare blivit van vid. För honom tedde sig de nya statsråden som döljande rådgivare, som inte uppenbarade något förrän i sista stund, inför avgörandet. Den frågan kunde rent av uppställas, hur konungen skulle kunna fullgöra ens de begränsade funktioner, som Bagehot i sitt bekanta yttrande tillägger en konstitutionell och parlamentarisk monark — rätten att råda, uppmuntra och varna sina ministrar —, om dessa tillämpade den konsekventa otillgängligheten och förbehållsamheten. Å andra sidan kan man inte förneka det berättigade i Brusewitz' anmärkning, att förebräelserna mot Staaff för strävhet gentemot konungen böra ses mot bakgrunden av att Staaff kände till att han hade att räkna med »dolda» rådgivare. Han kunde befara, att det han anförtrodde konungen kunde föras vidare till hans politiska motståndare.

Under Gustaf V:s tid som monark fungerade ett 20-tal ministrar med mycket växlande sammansättning och rekrytering, växlande såväl med avseende på politisk uppfattning, samhällsställning och social härkomst som ifråga om bildningsgrad och karaktärsläggning. Med alla skiftande ministrar och deras medlemmar har konungens personliga samarbete veterligen avlöpt utan större friktioner. Ministären Staaff utgör det enda betydelsefulla undantaget. Det är inte sannolikt, att skulden varför så är vilar helt på Gustaf V.

De fyra första uppsatserna i »Kungamakt, herremakt, folkmakt» behandla den första Lindmanska ministären. De återges inte efter Dagens Nyheter utan efter tidskriften Scandia, där de publicerades i något utvidgat skick. I dessa uppsatser är det framför allt en tendens, som mycket tydligt tränger igenom: nedvärdering av Lindman och glorifiering av Petersson i Påboda. När förf. ger något erkännande åt Lindman, är tonen sådan som den en partiman använder om en motståndare, motvilligt uppskattande (s. 22). Vad först avsnittet om ministärens tillkomst beträffar, ställer man sig något frågande till förf:s sätt att kommentera Oscar II:s vägran att tillmötesgå Staaffs begäran om upplösning av andra kammaren för att därmed öva påtryckning på första kammaren, som fällt det på majoritetsvals-systemet grundade Staaffska rösträttsförslaget. Motiveringen till det nekande svaret var som bekant, att det varken vore logiskt eller parlamentariskt riktigt att upplösa en kammare, som bifallit en kunglig proposition. Brusewitz kommenterar: »Det var en lektion i parlamentarism som torde ha förvånat Staaff» (s. 19). Fanns det verkligen anledning till förvåning? Var inte detta det naturliga svaret, försåvitt man ville betrakta kamrarna som i makt och myndighet lika, och så gjorde ju såväl kungahuset som den gällande författningen. I övrigt klarläggs och påpekas med rätta i detta avsnitt, hur ministären Lindmans bildande försiggick i hemlighet bakom den gamla ministärens rygg. Först när den nya ministären var så gott som färdigbildad, avgavs det nyssnämnda svaret till Staaff.

Skildringen av den partiella ministerkrisen hösten 1907, som slutade med statsråden Tingstens, Dyrssens och Juhllins avgång, kan inte frikännas från en viss ensidighet (s. 29 ff.). Den går till Påbodas favör. Denne framställs som segerherre. Men det var ju främst Tingsten, som krisen rörde sig om. Kunde Påboda rädda denne? Svaret är nej. Förf. måste också er-

känna, att det för Lindman var en vinst, att han blev kvitt sin stridslystne antagonist på krigsministertaburetten. Redan vid denna kris 1907 korsades Lindmans och Påbodas viljor. År 1909 bröt konflikten öppet ut. Redan före behandlingen härav har förf. varit inne på förhållandet mellan Lindman och Påboda, bl. a. på tal om 1907 års rösträttsreform, en av ministärens större insatser. Förf. slår med rätta fast, att Petersson i Påboda hela tiden varit den pådrivande kraften i denna fråga, och att han mer än någon annan har förtjänsten av att rösträttsreformen blev så pass genomgripande som den blev. Men är hela sanningen sagd därmed, och är omdömet fullt tillfredsställande balanserat i och med att blott detta konstaterande görs? Återigen måste det dåvarande faktiska läget tas med i bilden, innan denna blir trovärdig. Sker så, kan det lika väl sägas, att det var Lindmans förtjänst, att det överhuvud taget blev en reform. Det ville nämligen också till att få förstakammarhögern med på reformen. Utan Lindmans koncilians och fördomsfrihet är det ovisst, om förslaget kunnat föras i hamn. Hade Påboda fått råda utan motvikt, kunde utgången i första kammaren lätt blivit en annan. Att emellertid Påbodas namn är särskilt nära förknippat med 1907—09 års rösträttsreform står fast. Redan hans motion 1906, vilken lades till grund för den Lindmanska ministärens proposition följande år, motiverar detta. Krisen 1909, som ledde till Påbodas avgång på Lindmans uppmaning jämte Roos' och Trolles — den sistnämnde självant demissionerande —, kom till utbrott med anledning av regeringens svar på den liberala interpellationen rörande RO § 46, ett svar som Påboda och de två andra nyssnämnda statsråden ogillade. Brusewitz ger här ett exempel på traditionsbunden historieskrivning. Han återberättar Påbodas version, enligt vilken de fronderande statsråden blivit förda bakom ljuset av Lindman, som först i statsrådsberedningen företett ett förslag till svar, som då underkändes av Påboda, och därefter väsentligt ändrat svaret, förvissat sig om stöd av lantmannaledarna Persson i Stallerhult och Andersson i Skivarp och slutligen föredragit denna version i kammaren utan att dessförinnan ha visat den för sin jordbruksminister och de övriga frondörerna (s. 39 f.). I Palmstiernas memoar förekommer en annan version. Där relateras ett samtal, som Lindman hade med Palmstierna vid ett tillfälle 1913. Lindman tillbakavisade vid detta samtal Påbodas påstående som osant. Han förklarade sig ha tre ojäviga vittnen på att ändringen av det ursprungliga förslaget till interpellationssvar endast hade varit en rent formell redaktionsändring. De av Lindman åberopade personerna voro publicisterna Erik B. Rinman och Henrik Hedlund jämte en, vars namn Lindman hade glömt. Palmstierna fortsätter: »Jag frågade själv den rättrådige E. B. Rinman härom, och han gav Lindman obetingat rätt. Påboda har ej heller förmått verifiera sin uppgift». ¹⁷ Är denna relation riktig, måste alltså ändringarna ha varit så pass obetydliga, att det inte fanns någon grund för Påbodas indignation. Brusewitz finner emellertid Lindmans förfaringssätt »onekligen egendomligt». Några omdömen rörande Påbodas delaktighet i tillkomsten av Tällbergmotionen i rösträttsfrågan 1907 eller om hans valtal 1908 med förordande av centerlinje och angrepp

¹⁷ E. Palmstierna, a. a., s. 114 f.

på »bolagshögern», samtidigt som han satt kvar i den av bolagsdisponenten Lindman ledda ministären, fällas däremot inte.

Brusewitz' skildring poängterar med rätta, hur starka motsättningarna voro inom ministären Lindman före 1909. Där fanns mer än en stark vilja, mer än ett starkt temperament. Lindman var dessutom de första åren inte bara oerfaren som ministärledare utan som politisk ledare överhuvud taget; när han blev statsminister, hade han endast ett år varit riksdagsman. Motsättningarna voro inte endast av personlig art utan också bestämt politiskt betingade. Lindman representerade industrihögern, medan Petersson i Påboda, som ville företräda de gamla lantmannatraditionerna, i sin politiska utveckling alltmer bestämdes av aversionen mot förstakammarkonservatismen. Då Påboda besegrats av Lindman i tvekampen om de moderata andrakammarbönderna — i lantmannapartiet och nationella framstegspartiet — och dessa närmat sig förstakammarhögern, var det som Brusewitz påpekar naturligt, att Påboda slöt sig till vänstern. Denna kamp om andra kammarens lantmän och dess resultat, som kom till synes just vid den nyssnämnda mycket uppmärksammade interpellationsdebatten i andra kammaren 1909, hör otvivelaktigt till det intressantaste och betydelsefullaste i det politiska skeendet under dessa år. Konstaterandet av de starka, delvis politiskt betingade motsättningarna inom ministären Lindman före rekonstruktionen 1909 svär emellertid mot Brusewitz' tes, att ministären är den första konservativa partiministären i modern mening, liksom Staaffs första ministär varit den första vänsterministären. Konstaterandet är betydelsefullt och riktigt, men först efter den reservationen, att det gäller endast om ministären Lindmans sista år, 1909—11. Från början var den inte en homogen partiministär, men den utvecklades till det, liksom Lindman under sin statsministertid utvecklades till konservativ partiledare.

Ett exempel på Brusewitz' utomordentliga förmåga att med mycket små medel, endast några få korta, till synes mycket blygsamma satser karakterisera både personer och förhållanden utgör det lilla avsnittet om den Lindmanska ministärens inre kabinett, »överregeringen», som de själva kallade sig, nämligen Lindman, Swartz, Hugo Hamilton och Carl Hederstierna liksom också »porträtten» av frondörerna Petersson i Påboda, Tingsten, Trolle och Roos (s. 26 ff.). Det enda som stöter är den oklara användningen av termen demokrat på tal om Tingsten (s. 28).

Skildringen av Staaffs regeringsbildning 1911, som har föga av polemisk anstrykning, är intressant särskilt för de talrika uppgifter, som lämnas rörande persondiskussionen. Enligt Brusewitz skulle någon egentlig medverkan från konungens sida ej ha förekommit. Ett faktum är dock, att konungen hjälpte till att övertala Ehrensvärd att ingå i ministären som utrikesminister.¹⁸ Detta monarkens ingripande ligger helt i linje med hans uppträdande i flera andra liknande fall (t. ex. Hellner 1917) och får ses som ett bevis på hans lojalitet mot ministärbildarna, även gentemot Staaff.

¹⁸ Brev fr. Ernst Günther till Albert Ehrensvärd 9/11 1911 (återgivet i B. Hildebrand, Albert Ehrensvärd d. y., Sv. Tidskr. 1948, s. 622 ff.), jfr K. Hildebrand, Gustaf V som människa och regent, II (1948), s. 79.

Det följande avsnittet »Staaffs fall förberedes» lämnar i korthet en redogörelse för konungens motsättning till ministären alltifrån hans diktamina vid försvarsberedningarnas tillsättande och F-båtsbyggets inställande i december 1911 och särskilt för hans sonderingar hos en rad moderatliberala politiker fr. o. m. hösten 1913. Några huvudpunkter i den därpå följande framställningen av »borggårdskuppen» ha berörts i det föregående. Här skall endast tilläggas, att det är frapperande, att Brusewitz inte ens ifråga om de villkor, som den Staaffska regeringen förelade konungen under de bistra förhandlingarna mellan bondetågstalet och demissionsbeslutet och vilkas klumpighet och opsykologiska formulering även erkändes på liberalt håll, röjer något av kritisk attityd. Men vid behandlingen av Hjalmar Hammarskjöld träder den desto starkare fram. Något källmaterial från denne har Brusewitz inte haft tillgång till. Därför är hans skildring av slutförloppet av marskrisen 1917 och Hammarskjölds planer att själv träda i spetsen för en rekonstruerad ministär inte så initierad som eljest. I den relation av Hammarskjöld, som Karl Hildebrand återgivit i sin kungabiografi, nämnes att Hammarskjöld låtit konungen förstå, att han var villig att bilda ny ministär med Oscar von Sydow som utrikesminister. Då konungen inte reflekterade på detta underhandserbjudande, tillrådde Hammarskjöld i stället hänvändelse i första hand till biskop Billing och därefter till någon av högerledarna Trygger, Lindman och Swartz, dock utan att uttala något omdöme om ordningsföljden mellan dessa.¹⁹ Man observerar vidare, att Brusewitz redogör för mandatsiffrorna vid såväl 1911 som 1917 års val, alltså de val då både liberaler och socialdemokrater hade framgång och högern led nederlag. Av någon anledning redovisas däremot inte folkviljans utslag vid 1914 års båda val, då liberalerna först vid vårvalet förlorade 31 mandat (högern vann 22) och därefter vid det ordinarie höstvalet tappade ytterligare 14 mandat (högerns mandatsiffra då oförändrad). Sedan Hammarskjöld, »borggårdsandans» exponent framför andra, avträtt från scenen, blir Brusewitz' ton mildare. Uppsatsen »Swartz träder till» är ytterst väl avvägd och ett resultat av beundransvärt ledig behärskning av materialet, och i de följande avsnitten är det endast mera tillfälligt, som vreden flammor upp igen.

Ett par uppgifter och uttalanden i uppsatsen »Johan Widéns försök» kunna diskuteras. Enligt Brusewitz skall Widén hela tiden för konungen klart ha förordat en vänsterministär, men i källmaterialet förekomma också uppgifter om att han förordat en expeditonsministär. Även beträffande Edéns inställning föreligga något motstridiga uppgifter. I samband med vänsterledarnas förhandlingar med Widén talar förf. om deras krav, att utrikesministern skulle företräda en verkligt opartisk neutralitetspolitik — utan att använda citationstecken (s. 106). Det är förmodligen en lapsus, ty förf. kan väl knappast ha menat, att en vänsterregering med Hellner som utrikesminister, Englandsförhandlaren och den med Marcus Wallenberg nära lierade, och med Branting som en av sina övriga medlemmar skulle vara ägnad att företräda »verkligt opartisk» neutralitetspolitik till skillnad från en ministär med von Sydow som utrikesminister, vilket var

¹⁹ K. Hildebrand, a. a., s. 228 ff.

alternativet. Brantings täta konferenser med engelske ministern, sir Esme Howard, voro inte okända. Brusewitz lämnar en beskrivning av vad som borde förstås med den »verkligt opartiska» politiken, då han talar om att det ur svensk synpunkt kunde bli nödvändigt med »en nyorientering av neutralitetspolitiken efter linjer som möjliggjorde ett effektivt upptagande av handelsförbindelser med ententemakterna» (s. 99). Det är inte axiomatiskt, att den realpolitiskt riktiga politiken också var den »verkligt opartiska» neutralitetspolitiken.

Av de tre fristående uppsatser, som avsluta boken — »Staaff och parlamentarismen», »Tre riksdagstal» och »En talman och hans klubba» — är den förstnämnda den värdefullaste och intressantaste. I den uppvisas övertygande, hur Staaff blivit orättvist bedömd, då det gjorts gällande, att hans uppfattning om parlamentarismen varit doktrinär i den meningen, att den helt varit bestämd av den engelska förebilden. I själva verket synes hans parlamentariska program i stor utsträckning även ha varit empiriskt grundat på ett klarsynt och realistiskt bedömande av den tidigare svenska utvecklingen alltsedan 1860-talet. Han iakttog och noterade de begynnande parlamentariska strömningar, vilkas förefintlighet forskningen sedan har verifierat. Hans förhållande till den engelska parlamentarismen var präglad av större självständighet och förmåga av sakligt kritisk observation, än den tidigare gängse uppfattningen om honom har velat medge.²⁰

Axel Brusewitz' postuma bok har trots det lilla formatet mycket att ge, men den är endast delvis representativ för hans vetenskapliga produktion. Den utgör ett sammanflöde av den vetenskapliga och den politiskt-polemiska linjen i hans författarskap. Ur statskunskapens och den historiska vetenskapens synpunkt är denna kombination beklaglig, och en vetenskaplig granskning av boken måste enligt anmälares uppfattning ge anledning till vissa kritiska anmärkningar, främst på grund av dess tendens, som f. ö. ännu mer kommer fram i uttryckssätt och formuleringar än i det sakliga innehållet. Det förhållandet att förf. inte längre är i livet gör det obehagligt för recensenten att ta upp diskussionen, och recensentens lärjungeskap och beundran för Axel Brusewitz' personlighet och gärningar — en beundran som inte kan rubbas av en kritisk inställning till denna bok — gör inte obehaget mindre. Men det mottagande boken fått har övertygat om att fortsatt diskussion är motiverad. Brusewitz framhåller själv i ett polemiskt avsnitt, hur hans avsikt varit att ge impulser till en mera ingående diskussion.

Ur vissa synpunkter kan emellertid denna bok utan tvivel kallas lysande. De stilistiska förtjänsterna ha förut framhävts. Även i så måtto representera dessa studier de bästa sidorna hos Brusewitz, att de visa hans förmåga att med suverän behärskning av materialet och med koncentration på väsentligheter ge en utomordentligt väl sammanhållen och konsekvent

²⁰ Se även C. A. Hessler, *Parlamentarismens begrepp*, Studier tillägnade Fredrik Lagerroth (1950), s. 172 ff.

genomförd analys. I *det* avseendet är även denna postuma bok representativ för vetenskapsmannen Brusewitz.

Docent Gunnar Gerdner har med akribi skött redigeringen och har ansvaret för den välfunna titeln, och en annan Brusewitzlärjunge, fil. dr Arne Björnberg, har som förläggare äran av en vacker och typografiskt mycket tilltalande volym.

Olle Nyman.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Utg. av Svenska bankföreningen. **Årg. 9: 1952. Nr 1.** *Browaldh, T.*, Tullfrågan och det europeiska samarbetet, s. 11—17.

Finsk tidskrift. Kultur, ekonomi och politik. **T. 151: 1952. H. 1.** *Törnngren, R.*, Inför året 1952, s. 1—6. — *Åström, S.-E.*, Landskapsförbunden och det svenska Finland, s. 7—11. — *Sipponen, K.*, Parlamentsvalen i England hösten 1951, I, s. 12—23. — **H. 2.** *Åström, S.-E.*, Inför regionplaneringen, s. 53—57. — *Sipponen, K.*, Parlamentsvalen i England hösten 1951, II, s. 58—69. — **H. 3.** *Bonsdorff, G. von*, Förenta Nationerna i verksamhet, s. 106—114.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. **Årg. 33: 1952. Nr 2.** *Lindeberg, Å.*, Tillämpningen av de s. k. stadsstadgorna inom område i landskommun utan municipalbildning, s. 65—73. — *Prawitz, G.*, Om rätten till skolhus och skoltomter, s. 73—75. — *Edenman, R.*, Landsbygdens skola under 1950-talet, s. 76—85. — **Nr 4.** *Larsson, S.*, Effektivare former för interkommunalt samarbete, s. 161—163. — *Bardel, B.*, Befolkningsutvecklingen i landskommunerna, s. 164—175.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen. **Årg. 27: 1951. H. 6.** *Skodvin, M.*, Norsk okkupasjonshistorie i europeisk sammanhang, s. 308—320. — *Åström, S.-E.*, Thorsten Rudenschöld och Finland, s. 321—325. — *Appelberg, I.*, Finland 1950, s. 337—344. — **H. 7—8.** *Wendt, F. W.*, Danmark i 1950, s. 451—477.

Politisk tidskrift. Utg. av Svenska landsbygdens ungdomsförbund. **1952. Nr 1.** *Larsson, T.*, Inför ett nytt år, s. 1—3. — *Petersson, T.*, Bönder och arbetare, s. 4—5. — *Moberg, R.*, Ny valordning, s. 16—21. — *Granqvist, H.*, Mellersta Österns problem, s. 22—26. — **Nr 2.** *Lindegren, K.*, Churchills resa till Förenta Staterna, s. 55—59. — **Nr 3.** *Lindegren, K.*, Utrikesdebatten i riksdagen, s. 72—75. — *Larsson, G.*, Kommunerna och kulturfrågorna, s. 79—80.

Svensk tidskrift. **Årg. 39: 1952. H. 1.** Regeringskontraktet och regeringens kritiker, s. 1—3. — *Höjer, T.*, Världspolitik under 1951, s. 7—18. — *Unger, G.*, Jarl Hjalmarsson, s. 39—45. — Dagens frågor: Parlamentariskt nyår. — Finansplanen, s. 49—53. — **H. 2.** *Törnngren, E.*, Samhällsanställdas rätt till stridsåtgärder, s. 67—78. — Dagens frågor: Retroaktivitet och rättsosäkerhet. — Apotekssocialiseringen. — Direkt och indirekt skatt, s. 112—122. — **H. 3.** Rättsstaten, s. 125—126. — England, dollarkrisen och vi, s. 127—129. — *Antell, K.*, Svenska Finlands folkting, s. 130—137. — *Andrén, N.*, Det brittiska underhusvalet 1951, s. 151—164. — Dagens frågor: Den europeiska betalningsunionen. — Arbetarrörelsen och de intellektuella, s. 175—177.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. **1952. H. 1.** *Conradi, E.*, Stats- och kommunaltjänstemäns förhandlingsrätt, s. 1—7. — Förstatligandet av kommunala företag och inrättningar i England, s. 7—10. — *Edling, M.*, Från höstriksdagen 1951, s. 13—21.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. **Årg. 44: 1952. Nr 2.** *Björk, K.*, Arbetarrörelsen och de intellektuella, s. 65—70. —

Dalenius, T., Statistikern och samhället, s. 88—92. — Nr 3. *Larsson, S.*, Socialisering av skogsindustrierna? s. 129—136. — *Hofsten, E. von*, Skatt efter förmåga — teori eller verklighet, s. 137—143. — *Strzelewicz, W.*, Experiment i industriell demokrati, s. 149—154. — *Gamby, E.*, Till Per Götreks biografi, s. 155—163.

Utrikespolitik. Redigerad av Utrikespolitiska institutet. Årg. 7: 1952. Nr 1. *Lorentz, Y.*, Churchills Amerikamission, s. 1—6. — FN:s generalförsamling, s. 6—7. — Dragkamp om ett stillestånd, s. 7—9. — Fransk regeringskris, s. 9—10. — *Bretscher, W.*, Schweizisk utrikespolitik, s. 11—19. — *Hirschfeldt, L.*, Rysk utrikespolitik efter andra världskriget, s. 20—27. — *Hönig, F.*, Nonintervention i teori och praktik, s. 28—31. — Nr 2. *Hirschfeldt, L.*, Efter Lissabon, s. 41—46. — Koreaproblem, s. 46—47. — Brittisk-egyptisk avspänning, s. 47—48. — *Skottsberg, B.*, Amerikanska valpreludier, s. 49—56. — *Lundberg, Y.*, Neonazismen i Västtyskland, s. 57—63.

Gads danske magasin. Årg. 46: 1952. Nr 3. *Hansen, P.*, Europas centrale problem, s. 129—136. — *Pedersen, J.*, Splittelsen i det britiske arbejderparti, s. 137—145.

Historisk tidsskrift. Oslo. Bd. 35. 1951. H. 9. *Worm-Müller, J. S.*, Karl Staaff, W. C. Brøgger og Stortingets adresse av 19de juni 1905, s. 589—670.

Nordisk administrativt tidsskrift. Årg. 32: 1951. H. 3. *Sommar, C. O.*, Statliga besparingssträvanden i Sverige, s. 117—129. — *Brun, A.*, Amerikansk personaleadministration, s. 129—152.

Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfundsspørsmål. Årg. 61: 1952. H. 3. *Jensen, B.*, Den utenrikspolitiske debatten i Sambandsstatene foran presidentvalget, s. 141—153.

Foreign affairs, an american quarterly review. Vol. 30: 1952. No 3. *Stevenson, A. E.*, Korea in perspective, s. 349—360. — *Dethleffsen, E.*, The chimera of german neutrality, s. 361—375. — *Deutscher, I.*, »Socialist competition», s. 376—390. — *Handler, M. S.*, Communist dogma and jugoslav practice, s. 426—443. — *Sampson, R. V.*, The dilemma of british Labor, s. 455—464.

International affairs. Vol. 28: 1952. No 2. *Wriston, H. M.*, The fabric of american opinion on foreign affairs, s. 144—155. — *Adenauer, K.*, Germany and the problems of our time, s. 156—161. — *Pickles, D. M.*, The communist problem in France, s. 162—169.

The american historical review. Vol. 57: 1952. No 2. *Livingston Schuyler, R.*, The historical spirit incarnate: Frederic William Maitland, s. 303—322. — *Thomas, R. E.*, A reappraisal of Charles A. Beard's An economic interpretation of the constitution of the United States, s. 370—375.

The political quarterly. Vol. 23: 1952. No 2. Notes and comments: Reflections on the Middle East, s. 117—121. — *Davies, E.*, Some aspects of labour foreign policy, s. 122—133. — *Milne, R. S.*, Labour and the planning organization, s. 147—154. — *Towster, J.*, Recent trends and strategies in soviet federalism, s. 163—174.

Political science quarterly. Vol. 67: 1952. No 1. *McKesson, J. A.*, The Schuman-plan, s. 18—35. — *Harris, J. P.*, The courtesy of the Senate, s. 36—63. — *Palmer, R. R.*,

Reflections on the french revolution, s. 64—80. — *Livingston, W. S.*, A note on the nature of federalism, s. 81—95. — *Grossmann, K. R.*, The political, social and economic development of eastern Germany during 1950, s. 96—121.

The review of politics. Vol. 14. No 1. *Gurian, W.*, Totalitarian religions, s. 3—14. — *Timasheff, N. S.*, Political power in the Soviet Union, s. 15—24. — *Kohn, H.*, Romanticism and realism among czechs and slovaks, s. 25—46. — *Kertesz, S.*, Soviet and western politics in Hungary, 1944—1947, s. 47—74. — *Hermens, F. A.*, The fourth republic in transition, s. 75—101. — *Fitzsimons, M. A.*, The british elections, s. 102—120.

The round table, a quarterly review of politics of the british commonwealth. **No 166.** The passing of the Crown, s. 101—103. — The egyptian imbroglio, s. 113—125. — A reconditioned Japan, s. 126—133. — The american Sweepstakes, s. 134—140. — The high commission territories, s. 141—151. — United Kingdom: The new government, s. 152—158. — India: The general elections, s. 166—169. — Pakistan: Liaquat's successors, s. 170—174.

World politics. Vol. 4. No 2. *Leites, N.*, The politburo through western eyes, s. 159—185. — *Macridis, R.*, Stalinism and the meaning of titoism, s. 219—238.

Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle. 1951. No 1—2. *Maritain, J.*, Le concept de souveraineté, s. 8—22. — *Brinton, C.*, Notre Malaise actuel, s. 23—33. — *Kelsen, H.*, Tendances récentes du droit des Nations Unies, s. 34—44. — *Torres Bodet, T.*, La déclaration universelle des droits de l'homme, s. 45—47. — *Laugier, H.*, Le combat pour les droits de l'homme aux Nations Unies, s. 48—53. — *Cassin, R.*, Le conseil d'État gardien des principes de la Revolution française, s. 54—61. — *Bertrand, A.*, Les techniques du travail gouvernementale en Grande-Bretagne, s. 62—76. — *Chevallier, J. J.*, «Testament politique» ou «les maximes d'État» de M. le cardinal de Richelieu, s. 77—91. — *Godechot, J.*, L'origine des institutions françaises de l'époque révolutionnaire, s. 92—99. — *Leroy, M.*, Le romantisme social, I, s. 100—111. — *Mirkine-Guetzevitch, B.*, Propos de methode, s. 137—145. — *Langrod, G.*, Quelques remarques préliminaires sur la methodologie juridique, s. 146—150. — **No 3—4.** *Orlando, V. E.*, La forme du gouvernement en vigueur en Italie aux termes de la Constitution de 1948, s. 165—178. — *Friedrich, C. J.*, Considérations générales sur la constitution de Porto Rico, s. 179—187. — *Crosa, E.*, L'idée de la constitution dans l'Antiquité classique, s. 188—198. — *Preuss, L.*, Droit international et droit interne dans la constitution française de 1946, s. 199—224. — *Cotta, S.*, Montesquieu, la séparation des pouvoirs et la constitution fédérale des États-Unis, s. 225—247. — *Leroy, M.*, Le romantisme social, II, s. 248—270. — *Renault, L.*, Les débuts de la IIIe République. Comment j'ai rompu avec le maréchal de Mac Mahon, s. 281—290. — *Laferrière, J.*, L'immunité parlementaire et la contrainte par corps, s. 291—305.

Revue politique et parlementaire. Année 54: 1952. No 614. *Palewski, G.*, Pour confédérer l'Europe, s. 3—11. — *Andreani, P.*, La formation du parti radical-socialiste, s. 33—41. — **No 615.** *Moreux, R.*, L'Union Française devant une option capitale: l'assimilation ou le fédéralisme, s. 113—119. — *Valarche, J.*, Le destin du capitalisme, s. 136—141. — *Zevaes, A.*, De l'origine du mot «socialisme», s. 142—145. — *Vigouroux, L.*, La prépondérance des classe moyennes aux États-Unis, s. 155—164. — **No 616.** *Arminjon, P.*, Les Églises, les democraties, la question sociale, s. 225—232.

Deutsche Rundschau. Jahrg. 78: 1952. H. 4. *Raumer, H. von*, Dreissig Jahre nach Rapallo, s. 321—330. — *Saitschick, R.*, Aufstieg und Niedergang des Bolschewismus, s. 347—356. — *Boehmer, G.*, Die Naturrechtsidee bei Gustav Radbruch, s. 366—370. — *Grözinger, W.*, Demokratie im Original, s. 376—380.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Bd. 108: 1952. H. 1. *Preiser, W.*, Das Machiavelli-Bild der Gegenwart, s. 1—38.

Historische Zeitschrift. Bd. 173. H. 1. *Gollwitzer, H.*, Der Cäsarismus Napoleons III. im Widerhall der öffentlichen Meinung Deutschlands, s. 23—76.

H. M.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- DEGERMAN, ALLAN, och ERIKSSON, RÜNE, Unesco. (Internationell politik 29. Skrifter utg. av Utrikespolitiska institutet.) 34 sid. Pris kr. 3: 25. Sthlm 1952. KF:s bokförlag.
- GIVERHOLT, HÄLGE, Maktspillet omkring Østersjøen. Utg. av Chr. Michelsens Institutt. Bergen 1952.
- International Social Science Bulletin. 1952. Vol. IV. No. I.
- Kommunalkalender för Helsingfors stad. 1952. Hfors 1952.
- LÖRENTS, YNGVE, Krisen i Främre Orienten. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 68 sid. Pris 2 kr. Sthlm 1952. KF:s bokförlag.
- MOHN, PAUL, President och kongress i amerikansk utrikespolitik. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 32 sid. Pris 1 kr. Sthlm 1952. KF:s bokförlag.
- Månadsstatistik över handeln. 1952. Nr 4. Utg. av Kommerskollegium. Sthlm 1952.
- Nyheter från folkrepubliken Bulgarien. Juni 1952. (Stencilerad.)
- Population Bulletin. No. 1. December 1951. United Nations. New York.
- Preparing College Men and Women for Politics. 1952. (The Citizenship Clearing House.)
- Recueil de Documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Bruxelles 1951.
- SOU 1952:7: Allmän folkomröstning. II. Sthlm 1952.
- SOU 1952:8: Folkömröstningsinstitutet i Schweiz. Sthlm 1952.
- SOU 1952:9: Folkömröstningsinstitutet i Förenta staterna. Sthlm 1952.
- SOU 1952:14: Förslag till Kommunallag m. m. Sthlm 1952.
- VON STACKELBERG, HEINRICH, The Theory of the Market Economy. 328 sid. William Hodge & Co., Ltd. 1952.
- Suomen Lainopillinen Kirjallisuus (Finlands juridiska litteratur) 1809-1948. Hfors 1952.
- Sveriges officiella statistik. Fattigvården år 1949. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1952.
- Olöycksfall i arbete år 1948. Av Riksförsäkringsanstalten. Sthlm 1952.
- The World Today. Chatham House Review. Vol. VIII. No. 6. June 1952.
- Utrikesfrågor. Offentliga dokument m. m. rörande viktigare svenska utrikespolitiska frågor 1950-1951. (Aktstycken utgivna av Kungl. Utrikesdepartementet. Ny serie I: c: 1.) 192 sid. Sthlm 1952.
- Årsbibliografi över Sveriges offentliga publikationer 1951. Utgivna av Riksdagsbiblioteket. Sthlm 1952.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Allsvensk Samling, Balans, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Europa, Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review, Kartellregistret, Kommersiella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret (Kbhvn), Nytt från FN's arbetsfält, Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Vårt forum, Økonomi og Politik, Nya Argus, The American Political Science Review, Diakonen, Der Wähler, Statistisk Tidskrift.

SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—
 II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
 III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—
 IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—
 V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
 VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
 VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
 VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
 IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—
 X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—
 XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—
 XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
 XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—
 XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
 XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—
 XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
 XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRÜSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—
 XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—
 XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—
 XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—
 XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
 XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
 XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—
 XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—
 XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
 XXVI. LARS FRÛKHÖLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfallssamlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
 XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—
 XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
 XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—
 XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—
 XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.
 XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—
 XXXIII. RAGNAR OLSSON: Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772). 1948. Pris kr. 7: 50.
 XXXIV. FREDRIK LAGERROTH: Tyskt och nordiskt i Danmarks författningsutveckling 1660—1849. Till 100-årsminnet av Junigrundlovens tillkomst. 1949. Pris kr. 7: 50.
 XXXV. NILS NILSSON-STJERNQUIST: Riksdagen och kronans fasta egendom. Tolknningen och tillämpningen av § 77 regeringsformen. 1950. Pris kr. 15:—
 XXXVI. Studier tillägnade Fredrik Lagerroth. 1950. Pris kr. 20:—
 XXXVII. UNO LINDGREN: Heraldik i svenska författningar. 1951. Pris kr. 12:—